

Jelentés

a tej és tejtermékek magyarországi piacán lefolytatott gyorsított
ágazati vizsgálatról

Budapest, 2023.

Tartalom

Vezetői összefoglaló	4
A Gazdasági Versenyhivatal célja a gyorsított ágazati vizsgálattal	4
A gyorsított ágazati vizsgálat lefolytatása.....	4
Az ágazati vizsgálat főbb eredményei.....	5
Inflációt csökkentő versenypártoló javaslatok	5
1. Nyerstej alapárprognózis felülvizsgálata	5
2. Élelmiszer árstop	6
3. Online árfigyelő rendszer fejlesztése és üzemeltetése	6
4. Növényi italok árképzése, fogyasztásuk ösztönzése.....	7
5. Fenntartható csomagolás ösztönzése	7
6. Folyamatos versenyhivatali fellépések	7
Fogalomtár	9
I. Az ágazati vizsgálat indítására okot adó körülmények, a vizsgálat célja	10
II. A gyorsított ágazati vizsgálat, mint jogintézmény; a vizsgálat módszertana, az egyes vizsgálati lépések összefoglalása	12
Az ágazati vizsgálatok célja, általános szabályai.....	12
A gyorsított ágazati vizsgálat különös szabályai	13
A vizsgálat módszertana, az egyes vizsgálati lépések összefoglalása	14
III. A gyorsított ágazati vizsgálat tárgyát képező termékkör	16
A hazai tejpiac általános jellemzői, a tejtermékek kategorizálása	16
Termelői nyerstej.....	17
Hőkezelt fogyasztói tejfélések	18
Savanyú tejtermékek.....	18
Sajtfélék.....	18
Tejszínek és tejkészítmények	19
Vaj és vajkészítmények	19
A tejtermékek általános gyártási folyamata	19
A vizsgált tejtermékek fogyasztói helyettesíthetősége.....	21
IV. Az értéklánc bemutatása	24
V. Nyerstej előállítás: tejelő tehenészetek és szövetkezetek	25
A hazai tejtermelő tehenészetek rövid bemutatása	25
Szövetkezetek, termelői csoportok.....	26
Költségek és a nyerstej árának alakulása	27
VI. A fogyasztóknak szánt tejtermékek előállítás: tejfeldolgozó vállalatok	31
Jelentősebb piaci szereplők bemutatása	31
A tejfeldolgozók által felhasznált alapanyagok	32
Gyártói márkás és sajátmárkás termékek	33

A tejfeldolgozók által exportált termékek aránya	34
A termelési költségek alakulása	34
Az átadási árak alakulása	38
Növényi italok és szójagurtek	39
VII. Kiskereskedők.....	42
Meghatározó piaci szereplők, valamint azok kategorizálása	42
A tejtermékek beszerzési forrásai	43
Gyártói és sajátmárkás termékek aránya.....	44
A kiskereskedők költségei, az általuk alkalmazott fogyasztói árak meghatározásának szempontjai	44
A kiskereskedelmi árak és árresek elemzése	46
Fogyasztói tej.....	47
Vaj, vajkrém	51
Túró	52
Sajtok.....	54
Tejföl, joghurt, kefir	56
Növényi italok és szójagurtek	60
Az élelmiszer-kiskereskedők nyereségességének alakulása, különös tekintettel a 6/2022. (I. 14.) Korm. rendeletre (élelmiszerárstop).....	63
VIII. Ártranszmissziós elemzés eredményei a hazai tej termékpályán	67
Az ártranszmissziós elemzések elméleti háttere	67
Tejipari ártranszmissziós elemzések eredményei	68
Felhasznált adatok, módszertan és eredmények.....	69
Eredmények értelmezése.....	74
IX. A Tej Szakmaközi Szervezet és TermékTanács szerepe a tej termékpálya árfolyamataiban	75
A Tej Szakmaközi Szervezet és TermékTanács rövid bemutatása	75
A TermékTanács által készített alapárprognózis.....	76
X. Nemzetközi kitekintés	79
Fogyasztói árindex változása, valamint a nyerstej árának és külkereskedelmének alakulása	79
Az uniós versenyhatóságok fellépései, egyéb intézkedései az élelmiszerpiaci áremelkedésekkel összefüggésben.....	82
Kormányzati intézkedések	85
Felhasznált irodalom	89

Vezetői összefoglaló

A Gazdasági Versenyhivatal célja a gyorsított ágazati vizsgálattal

Az élelmiszer-infláció 2022-ben kiugró méreteket öltött Magyarországon, csakúgy, mint szerte Európában. E jelentős áremelkedés hátterében több tényező is meghúzódhat, előfordulhatnak versenykorlátozások vagy versenyjogi szempontból kezelhető problémák is – bár ezek realitása mérsékelt, tekintve a nagyon gyorsan növekvő, jelentős mértékű és sok szektort, országot érintő inflációs problematikát. A Gazdasági Versenyhivatal (GVH) a rendelkezésére álló eszközökkel ugyanakkor mindent megtett annak érdekében, hogy elemezze az élelmiszerek drágulásának okait, és feltárja az infláció megugrása mögött álló – a versenyjogot érintő – esetleges okokat.

A 2023. január 20-án indított gyorsított ágazati vizsgálat a tejek és tejtermékek hazai piacát érintette, miután felmerült a verseny torzulásának lehetősége a szektorban. A GVH rendelkezésére álló információk szerint a hazai tejek és tejtermékek körében a fogyasztói árak nagymértékű emelkedése volt észlelhető számos termék esetében. Ezzel párhuzamosan, a GVH-hoz érkezett jelzések alapján a tejipari ágazatban termelő és feldolgozó tevékenységet végző hazai piaci szereplők beszállítói pozíciói gyengülő tendenciát mutatnak.

A vizsgálat megindítását indokolta, hogy a tej és a különböző tejtermékek részesedése jelentős a hazai fogyasztói kosárban. E termékek magyarországi keresletét egyrészt a hazai tejipari szereplők, másrészt importőrök elégítik ki. A hazai tejipari ágazat legjelentősebb szereplői a nyers tehéntejet beszállító tejtermelők, a tejtermékeket feldolgozó üzemek, valamint a tejtermékek nagy- és kiskereskedelmével foglalkozó vállalkozások, élelmiszer-kiskereskedelmi üzletláncok, melyek végső soron kiszolgálják az értéklánc végén elhelyezkedő fogyasztókat. A GVH szakmai álláspontja szerint indokolt ugyanakkor vizsgálni azt is, hogy mennyiben járulhatott hozzá az ágazatban tapasztalt folyamatokhoz (nagy mértékű áremelkedésekhez) a termékkategórián belüli koncentráció alakulása, ideértve a saját márkás termékek arányának változását, illetve a szabadpiaci versenyt akadályozó magatartásokat és egyéb körülményeket.

A gyorsított ágazati vizsgálat lefolytatása

A GVH munkatársai a gyorsított ágazati vizsgálat megindítását követően számos helyszíni kutatást folytattak le, melynek során több vállalkozásnál végeztek eljárási cselekményeket, köztük tejfeldolgozóknál és élelmiszer-kiskereskedelmi láncoknál is. Ezzel párhuzamosan a GVH széleskörű adatgyűjtést végzett a hazai tejágazat értékláncának valamennyi szintjén: adatkéréssel fordult a versenyhatóság tejtermelőkhöz, tejfeldolgozókhöz, szövetkezetekhez, kiskereskedőkhöz, az Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft.-hez (AKI) és a Tej Szakmaközi Szervezet és Terméktanácshoz (Terméktanács) is.

A GVH ezúton mond köszönetet az együttműködésért valamennyi megkeresett vállalkozásnak, amelyek – a gyorsított ágazati vizsgálat ütemezéséhez igazodva – rövid idő alatt részletes válaszokkal segítették a tényfeltárást. Együttműködésükkel hozzájárultak ahhoz, hogy a GVH eredményesen feltárja és értékelje a tej és tejtermékek hazai piacának versenyviszonyait.

Az ágazati vizsgálat főbb eredményei

A jelentésben szereplő adatösszesítések és ismertetések az eljárás során lefolytatott helyszíni kutatások során gyűjtött információkon, valamint a piaci szereplőktől érkezett, 140-nél is több adatszolgáltatáson, valamint a szektorban működő üzleti kapcsolatokra, kereskedelmi gyakorlatokra vonatkozó szerződések és egyéb dokumentumok kiértékelésén alapulnak. A gyorsított ágazati vizsgálat eredményeképpen megfogalmazott megállapítások és javaslatok tehát nem egyedi véleményeken, kiragadott piaci szereplők mutatóin vagy szórványos információkon alapulnak – a vonatkozó törvényi szabályozás éppen azért biztosít széles tényfeltárási eszköztárat a GVH részére, hogy a versenyhatóság átfogó tényadatokra támaszkodhasson a gyorsított ágazati vizsgálatok eredményeinek megfogalmazása során.

A nemzeti versenyhatóság törvény által előírt feladata az ágazati vizsgálatokban (is) az, hogy feltérképezze egy adott ágazatban a verseny szerkezetét, az ott érvényes versenyviszonyokat, és amennyiben torzulást észlel, úgy jelezze azt, illetve a rendelkezésére álló eszköztárral lépjen fel a verseny védelmében. A GVH célja ezzel mindenekelőtt a hazai fogyasztók védelme, ezért is tartja fontosnak a nemzeti versenyhatóság, hogy a lehetőségekhez mérten minden rendelkezésére álló eszközzel hozzájáruljon az élelmiszerinfláció fékezéséhez. A szabad piaci verseny ugyanakkor nem csupán a fogyasztóknak előnyös, az hosszabb távon képes garantálni a hazai iparágak nemzetközi versenyképességét is.

A fentieket szem előtt tartva a tej és tejtermékek hazai piacán folytatott gyorsított ágazati vizsgálat e jelentésben bemutatásra kerülő eredményei alapján a GVH az alábbi megállapításokat és javaslatokat fogalmazza meg.

Inflációt csökkentő versenypártoló javaslatok

1. Nyerstej alapárprognózis felülvizsgálata

A GVH javasolja a Tej Szakmaközi Szervezet és Terméktanács által alkalmazott nyerstej alapárprognózis módszertanának felülvizsgálatát. A módszertan egy olyan árképletben alapul, amelynek egyes elemei 2023-ban tovább növelhetik a tejtermékek áremelkedését, ezzel fűtve az inflációt. A GVH javaslata nyomán 2023 májusában a Terméktanács elkezdte a nyerstej alapárprognózis felülvizsgálatát, a régi módszertan szerint számított alapárprognózis közzétételét pedig felfüggesztette. A GVH javaslata a magyar fogyasztókat és a magyar termelőket is védi, a revízió ugyanis nem csak az infláció mérséklődéséhez, hanem a hazai tejtermelők versenyképességének erősítéséhez is hozzájárulhat.

A GVH e megállapítását az árprognózis egyes elemeinek, gyakorlati működésének áttekintése, illetve az ágazati vizsgálatban elvégzett számítások, elemzések által is igazolt azon piaci fejlemények támasztják alá, miszerint a nyerstej átadási ára hazánkban 2021 második felétől kezdődően elszakadt a termelési költségektől, azoknál meredekebben és nemzetközi összevetésben is jelentős mértékben emelkedett. Tekintettel arra, hogy a tejtermékgyártók (tehát a feldolgozók) termelési költségeinek hozzávetőlegesen 70%-át a felhasznált nyerstej költsége teszi ki, ez az áremelkedés a feldolgozók által érvényesített átadási árakba is beépült. Ezek a magasabb átadási árak pedig magasabb fogyasztói árakhoz vezettek, mivel az ágazati

vizsgálat során elvégzett árelemzések alapján általánosságban megállapítható, hogy kiskereskedelmi szinten a fogyasztói árak szorosan követték a beszerzési árak alakulását.

2. Élelmiszer árstop

A GVH-hoz beérkezett adatszolgáltatások alapján látható, hogy a kiskereskedelmi szektor vállalatai 2019-ben, 2020-ban és 2021-ben az élelmiszer- és napi fogyasztási cikkek piacán összességében közel 100 milliárd forintos nyereséget realizáltak, ami árbevételarányosan ugyanakkor csak 1,3%-nak felelt meg. 2022-ben a szektor nyereségessége – főként az árstopok piactorzító hatása és a jelentős költségnövekedések miatt – érdemben csökkent, negatívba fordult. Ez annak ellenére volt tapasztalható, hogy a GVH birtokába került bizonyítékok és az elvégzett árelemzések igazolják, hogy az árstopok okozta veszteségeik csökkentése érdekében a kiskereskedők 2022-ben egyes szabadáras tejtermékek esetén magasabb forintban mért árrést tudtak realizálni. A helyszíni kutatások során lefoglalt bizonyítékok alapján észrevehető egy olyan üzleti gyakorlat, hogy a kiskereskedelmi szint egyes szereplői a hatósági árral nem érintett termékkör árrésének növelésével törekedtek a veszteségeik kompenzálása érdekében.

Az egyes kiskereskedelmi vállalkozások között ugyanakkor jelentékeny eltérések tapasztalhatók, néhány kisebb, franchise rendszerben működő kiskereskedő pedig az árstopok ellenére is képes volt növelni a nyereségét. Figyelemmel arra, hogy az árstopok szociálpolitikai célú, ideiglenes kormányzati intézkedések, azok versenyviszonyokra gyakorolt hatásain túli értékelése nem a nemzeti versenyhatóság feladata. Tekintve, hogy az árstopok 2023. augusztus 1-jével kivezetésre kerülnek, várhatóan újra stabilizálódni fog a piac, és a versenyviszonyok helyreállnak.

A GVH vizsgálata igazolta, hogy a kiskereskedelem szereplői az egyes élelmiszerek fogyasztói árait átmeneti jelleggel, szociális támogatás céljával bevezetett ársapkák következtében felmerülő veszteségeik csökkentésére törekedtek, és ezért egyes, árstoppal nem érintett termékek esetében a forintban mért árrésük növekedése látható. Ugyanakkor a GVH vizsgálata mindössze hét konkrét termék árfolyamatait vizsgálta, miközben a kiskereskedelmi szektor több tízezer cikkelemmel dolgozik, és az aggregált pénzügyi beszámolók tanúságai alapján a nyereség jelentős csökkenése látható a legtöbb kiskereskedelmi szereplő esetében 2022-ben.

3. Online árfigyelő rendszer fejlesztése és üzemeltetése

A gyorsított ágazati vizsgálat során feltártak, illetve néhány EU-tagország tapasztalatai alapján a GVH elnöke online árfigyelő adatbázis és alkalmazás létrehozását javasolta a Kormánynak az élelmiszertermékek fogyasztói árainak nyomon követhetősége érdekében. Az árfigyelő rendszer 2023. július 1-jétől már elérhető a GVH honlapján (<https://arfigyelo.gvh.hu/>).

A GVH álláspontja szerint egy ilyen típusú fejlesztés a kiskereskedelmi árak átláthatóságának és jobb összehasonlíthatóságának köszönhetően fokozhatja a versenyt, ami hosszú távon is mérséklő hatással lehet az árakra, illetve erősítheti a vásárlói (fogyasztói) tudatosságot. A vizsgálat során összegyűjtött nemzetközi tapasztalatok is megerősítik ezt a várakozást.

Az árfigyelő rendszer tervezése fogyasztói kutatások eredményei, valamint hazai és külföldi minták elemzése alapján történt, hogy a rendszer minél szélesebb fogyasztói kör potenciális felhasználói igényeit legyen képes kielégíteni.

4. Növényi italok árképzése, fogyasztásuk ösztönzése

A GVH szakértői áttekintették a növényi italok (mandulaital, rizsital, zabital) és a szójagurttok árfolyamatait, illetve az értékesítési lánc egyes szereplőinek árképzéseit. Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy e termékek importára alig növekedett 2019 és 2022 között, viszont a belföldi forgalmazók értékesítési árai, ezen keresztül pedig árrésük 2022 őszétől emelkedésnek indult. Ez vélhetően a tejtermékek, mint közeli helyettesítők áremelkedéséhez kapcsolódik, ami viszont kedvezőtlen, inflációt gerjesztő folyamat.

Szintén lényeges, sokakat érintő megállapítás, hogy a növényi italok és szójagurttok kereskedői árrése és áfaszintje magasabb, mint a kapcsolódó tejtermékeké, ami a különféle ételérzékenységekkel (pl. laktóz- és kazeinérzékenységgel) küzdő, ilyen szempontból kiszolgáltatott, illetve a környezettudatos fogyasztók számára jelentős többletterheket jelent. A laktózérzékenység és a tejallergia nagyon gyakori ételallergiák, amelyek akár a magyar népesség 35%-át is érinthetik. A környezettudatos fogyasztás pedig egyre jobban előtérbe kerül a hazai fogyasztók, elsősorban a fiatalabb generáció körében. A GVH javasolja kereskedelempolitikai eszközökkel az érintett fogyasztói kör kedvezőbb helyzetbe hozását, illetve a termékkör hazai gyártási kapacitásainak fejlesztését.

5. Fenntartható csomagolás ösztönzése

A GVH a hazai tejtermék értéklánc feldolgozói szintjén elhelyezkedő piaci szereplők számára javasolja – a gyakorlati lehetőségekhez mérten – a tejtermékek (elsősorban tej, tejföl és joghurt) visszaváltható vagy a környezetet kevésbé terhelő innovatív csomagolásban történő értékesítésének ösztönzését.

A gyorsított ágazati vizsgálat során elvégzett költségelemzések és számos piaci szereplő (feldolgozó) nyilatkozata alapján megállapítható, hogy a csomagolóanyagok jelentősen drágultak az elmúlt időszakban. Erre tekintettel, illetve fenntarthatósági szempontból is kedvező lenne, ha az erre alkalmas tejtermékek visszaváltható csomagolásban történő értékesítése ösztönzésre kerülne. A hamarosan Magyarországon is bevezetésre kerülő kiterjesztett gyártói felelősségi rendszer (EPR) miatt pedig érdemes a feldolgozóknak a környezetet kevésbé terhelő innovatív csomagolási módok felé fordulnia.

6. Folyamatos versenyhivatali fellépések

A fokozottabb verseny és a csökkenő árak érdekében a nemzeti versenyhatóság a továbbiakban is kiemelt figyelemmel tekint a kiskereskedelmi szektorra.

Több vizsgált terméknél is látható, hogy a kiskereskedelmi bruttó árrés forintban mért növekedése magasabb volt arányosan a vizsgált termékre jutó költségek emelkedésénél, így a kiskereskedők által a terméken realizált átlagos nyereség a 2019-es, 2020-as és 2021-es szinthez képest jelentősen megemelkedett 2022-re. Ugyanakkor az adott termék nagyon jelentős áremelkedését nem ez okozta, hiszen a kiskereskedelmi szereplők nyeresége a bruttó

fogyasztói ár elenyésző részét tette csak ki. Például a trappista sajt esetén a kiskereskedelmi szereplők átlagos nyeresége a bruttó fogyasztói ár mindössze 6,3%-át tette ki, miközben a fogyasztói ár 161%-kal emelkedett meg 2021-ről 2022-re. Miközben egy kg trappista sajt átlagos fogyasztói ára a vizsgált kiskereskedelmi szereplőknél 2899 Ft volt 2022-ben, addig ebből mindössze 183 Ft maradt a kiskereskedőknél nyereségként, 2716 Ft pedig költségként vagy adóként merült fel náluk.

Hasonló mondható el a bruttó árrésbe épített adókról is. Szintén nem a bruttó árrésbe épített adók okozták a vizsgált termékek esetében a fogyasztói árak nagyon jelentős emelkedését. Egy kg trappista sajt átlagos fogyasztói árából a vizsgált kiskereskedelmi szereplőknél (az áfát nem számítva) átlagosan 12,4 Ft-ot tettek ki a kiskereskedők által fizetett adók, ami az átlagos fogyasztói ár mindössze 0,4%-a. Az egyes kiskereskedelmi szereplőknél ugyanakkor jelentős eltérések tapasztalhatók.

A kiskereskedelmi verseny ösztönzése ugyanakkor kiemelkedően fontos, hiszen ez kedvezően hathat a teljes ellátási láncra. A kiskereskedők ugyanis a beszerzési tárgyalásaikon keresztül befolyásolni tudják az ellátási lánc alacsonyabb szintjeit is – ahogy ezt az ártranszmissziós elemzés is megerősítette. A növekvő verseny ráadásul növeli a vállalati hatékonyságot, és segít visszafogni a magasabb árakat. A GVH célja, hogy ezen előnyöket minél nagyobb részben a magyar fogyasztók is érezzék, ezért a jövőben is kiemelt figyelmet szentel a kiskereskedelmi szektorra és a fogyasztói árak elemzésére.

A fokozott versenyhatósági figyelem indokoltságát tovább erősíti, hogy a vizsgált időszakban – különösen az elemzéssel érintett tej és tejtermékek körében – tapasztalt jelentős mértékű árcsökkenésekből – számos más egyéb külső tényező mellett – az a következtetés is levonható, hogy a GVH célzott vizsgálata, hatósági eljárásai hozzájárulhattak az inflációs nyomás mérséklődéséhez, a fogyasztói árak csökkenéséhez.

Fogalomtár

Bruttó árrés: Az árucikk kiskereskedelmi ára és beszerzési költsége közötti különbséget fejezi ki. A bruttó árrés fedezi a kiskereskedő nem beszerzéshez kapcsolódó összes működési költségét (bérköltség, bérleti díjak, marketingköltség, hitelkamatok stb.). A beszerzési és működési költségein felül megmaradó összeg pedig a bruttó árrés profittartalmát tükrözi.¹

ESL tej: Az ESL (Extended Shelf Life) tejek hőkezelése 100 és 135°C közötti hőmérsékleten történik, melynek következtében fogyaszthatósági idejük akár a 20–28 napot is elérheti.

Eutrofizáció: Emberi tevékenység hatására a foszfor és a nitrogén feldúsul a víztérben, és ennek következtében felgyorsul a természetes vizek elalgásodása, elhínárosodása, elmocsarasodása.

Haszonkulcs: A bruttó árrés kiskereskedelmi árhoz viszonyított százalékos értékét kiskereskedelmi haszonkulcsnak is nevezzük.²

Homogénezés: Egy olyan fizikai eljárás, amely során a tejet nagy nyomással átpréselik egy kis résen, így a tejszír feldarabolódik, és megakadályozza a későbbi esetleges összetapadást (förlöződést).

N: Vállalati adatszolgáltatásokban résztvevő vállalatok száma.

UHT tej: A tartós (Ultra High Temperature Treated Technology, UHT) tejeket 136–142°C-os hőmérsékleten kezelik, majd fertőzésmentes körülmények között speciális csomagolásba töltik. Eltarthatóságuk így akár 90 nap is lehet, és mindaddig, amíg nincsenek felbontva, hűtést sem igényelnek.

¹ Agárdi Irma (2017): Kereskedelmi marketing és menedzsment. Budapest, Akadémiai Kiadó.

² Agárdi Irma (2017): Kereskedelmi marketing és menedzsment. Budapest, Akadémiai Kiadó.

I. Az ágazati vizsgálat indítására okot adó körülmények, a vizsgálat célja

A különböző élelmiszerek árai 2022-ben jelentős mértékben emelkedtek mind Magyarországon, mind az Európai Unió más tagállamaiban. Hazánkban a tej és tejtermékek fogyasztói árainak növekedése különösen szembetűnő volt. Tekintettel arra, hogy a tej és a különböző tejtermékek részesedése jelentős a hazai fogyasztói kosárban, ez hozzájárult az általános infláció jelentős megugrásához is.

2022 év elején a Kormány ezen áremelkedések társadalmi hatásainak mérséklését szem előtt tartva rendeletben hatósági maximalizált árat szabott meg néhány konkrét élelmiszer bruttó kiskereskedelmi árait érintően.³ Ezen intézkedés 2022. február 1-je óta hatályban van, a vonatkozó kormányrendelet jelenleg hatályos rendelkezései szerint pedig egészen 2023. augusztus 1. napjáig alkalmazandók a hatósági árak egyes élelmiszerek, így többek között a 2,8%-os zsírtartalmú UHT tejek esetében is. A nem hatósági árú tej és tejtermékek árai azonban jelentős mértékben nőttek a 2022-es év második felében.

Ha egy szektorban jelentős mértékű, hirtelen árváltozások következnek be, annak számos oka lehet. Leggyakrabban ez valamilyen külső sokkra vezethető vissza. Ilyen sokk érheti a keresletet (pl. állami támogatások miatt megugró kereslet) és/vagy a kínálatot (pl. diszrupció az ellátási láncban, *vis maior* helyzetek) is. A jelentős mértékű áremelkedéseket ugyanakkor a piaci szereplők tisztességtelen piaci magatartása és ezáltal a piaci verseny tisztaságának torzulása is okozhatja. A versenyhatóságok célja szerte a világon az ilyen magatartások megakadályozása és felszámolása.

Jelen gyorsított ágazati vizsgálat célja annak feltárása, hogy a tej és tejtermékek árainak emelkedéséhez mennyiben járulhatott hozzá az ellátási lánc egyes szintjein jelen lévő piaci szereplők magatartása, azonosítható-e versenykorlátozó gyakorlat ezzel összefüggésben, valamint melyek azok az egyéb körülmények, intézkedések, amelyek kihathattak a piaci viszonyokra és versenytorzulást okozhattak.

Amennyiben a GVH olyan körülményt észlel az ágazati vizsgálata során, amely arra mutat, hogy a tej és tejtermékek árainak emelkedését valamilyen tisztességtelen, versenykorlátozó piaci magatartás okozza/okozta, úgy törvényi hatáskörében megteszi az ennek orvoslásához szükséges lépéseket. Amennyiben a feltártak alapján olyan jelenségeket vagy piaci anomáliákat azonosít a hatóság, amelyek a tej és tejtermékek drágulásának okai lehetnek vagy azokhoz hozzájárulhatnak, ám azok kezelése a GVH hatáskörén túlmutat, úgy azokat kiemeli az ágazati vizsgálatot lezáró jelentésében, és javaslatokat fogalmaz meg azokhoz kapcsolódóan.

Versenyjogi szempontból az élelmiszeripar nagyon tág és heterogén szektor, azon belül számos érintett piac azonosítható. Minden versenypolitikai elemzés keretét az érintett piac határozza meg, lényegében ez a verseny arénája. Az egyes piaci problémák – jelen esetben a jelentős mértékű drágulás – okait csak úgy érthetjük meg, ha egy adott terméktípust és annak termelési láncát mélyebben megvizsgáljuk. Nem vehető biztosra, hogy például a tartós élelmiszerek árai teljesen azonos okokból változnak, mint a tej és tejtermékek árai. Az élelmiszeripari termékek

³ Az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII. törvény veszélyhelyzet ideje alatt történő eltérő alkalmazásáról szóló 6/2022. (I. 14.) Korm. rendelet.

drágulását ezért nem egy általános versenyszempontú ágazati elemzésben, hanem szűkebb termékpiacokra összpontosító vizsgálatokban célszerű áttekinteni.

A fentieknek megfelelően, a GVH által észlelt piaci folyamatok és fogyasztói jelzések mentén került sor elsőként a hazai tej és tejtermékek piacának vizsgálatára 2023 januárjától, majd a tartós élelmiszerek (lényegében fagyasztott és konzervzöldségek és -gyümölcsök) vizsgálatára 2023 februárjától kezdődően.

II. A gyorsított ágazati vizsgálat, mint jogintézmény; a vizsgálat módszertana, az egyes vizsgálati lépések összefoglalása

Az ágazati vizsgálatok célja, általános szabályai

A magyar jogrendben meglehetősen régi, 2001. február 1-je óta létező jogintézmény a GVH hatáskörébe utalt ágazati vizsgálat. Az eljárástípus bevezetését elrendelő törvény szerint „ez a módszer megfelelő adatokkal alapozza meg a GVH által végzett piacfigyelő munkát.”⁴ Az azóta többször módosított, jelenleg hatályos, a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tpv.) 43/D. § (1) bekezdése rögzíti, hogy a GVH, amennyiben az ármozgások vagy más piaci körülmények arra utalnak, hogy az adott ágazathoz tartozó valamely piacon a verseny torzul vagy korlátozódik, a piaci folyamatok feltárása és értékelése céljából végzéssel ágazati vizsgálatot indíthat.

A szakirodalom szerint az ágazati vizsgálat célja egy viszonylag jól körülhatárolható piacon, ágazatban felbukkanó versenyprobléma észlelése esetén annak okainak tisztázása. A vizsgálat során bizonyos közhatalmi eszközök is a GVH rendelkezésére állnak. Ágazati vizsgálat indítása esetén nem állapítható meg biztosan, hogy a verseny torzulása vagy korlátozódása adott vállalkozások magatartásának tudható-e be, valamint nem lehet konkrét jogsértő magatartást valószínűsíteni sem olyan mértékben, amely lehetővé tenné versenyfelügyeleti eljárás indítását. Ilyen esetekben is szükséges lehet azonban arra, hogy a GVH rendelkezésére álljon olyan eszköz, amely révén – az ágazatban működő vállalkozások számára kötelező adatszolgáltatások előírásával – feltérképezheti az érintett piac működését, annak szerkezetét, viszonyait.⁵

A Tpv. szerint, amennyiben az ágazati vizsgálat eredménye alapján olyan piaci zavar áll fenn, amely versenyfelügyeleti eljárás révén nem vagy nem teljeskörűen orvosolható, akkor a GVH számára három további eszköz áll rendelkezésre: (i) tájékoztatja az Országgyűlés feladatkörrel rendelkező bizottságát, illetve a feladat- és hatáskörrel rendelkező minisztert vagy hatóságot, (ii) kötelező erővel nem rendelkező nyilvános ajánlást adhat ki a piaci szereplők számára a tisztességes és hatékony verseny fenntartását és előmozdítását, az üzletfelek megfelelő tájékoztatását elősegítő legjobb gyakorlatokra, követendőként ajánlott piaci magatartásra vonatkozóan, vagy (iii) szükség esetén jogszabály megalkotását vagy módosítását kezdeményezheti az arra jogosult szervnél.

Az ágazati vizsgálat – fenti rendelkezéseknek megfelelő – jogintézményét alapul véve bővítette a GVH hatáskörét a Kormány 2021 júliusában annak érdekében, hogy a sürgős beavatkozást igénylő versenyproblémák kezelésére a hatóság hatékonyabb, gyorsabb eljárást lehetővé tevő eszközökkel rendelkezzen.

⁴ A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény módosításáról szóló 2000. évi CXXXVIII. törvény 20. § indokolása.

⁵ Kommentár a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvényhez, 445. o. (Budapest, 2014; Szerk.: dr. Juhász Miklós, Ruszthiné dr. Juhász Dorina, dr. Tóth András)

A gyorsított ágazati vizsgálat különös szabályai

A Magyar Közlöny 2021. július 8-án közzétett 130. számában jelent meg – a veszélyhelyzeti jogalkotás szabályai által megengedett módon kormányrendelet formájában – azon kormányrendelet,⁶ amely a Tpvt. fentebb ismertetett, ágazati vizsgálatra vonatkozó általános szabályaitól történő – a sürgős beavatkozás célját szolgáló – bizonyos eltérésekre adott lehetőséget a GVH részére egy új, gyorsított ágazati vizsgálatnak elnevezett jogintézmény bevezetésével.

A gyorsított ágazati vizsgálatra vonatkozó rendelkezéseket a veszélyhelyzettel összefüggő egyes szabályozási kérdésekről szóló 2021. évi CXXX. törvény⁷ 2022. június 1-jei hatállyal a Tpvt.-be emelte. A módosítás a gyorsított ágazati vizsgálat lefolytatására vonatkozó, a kormányrendeletben megállapított eljárásrenden nem változtatott, csupán néhány helyen pontosította azt a gyakorlati tapasztalatok beépítésével. Mindezekre tekintettel, a gyorsított ágazati vizsgálat szabályai a Tpvt. alapján a következők.

A gyorsított ágazati vizsgálat megindításának két feltétele van: egyrészt szükséges, hogy (i) valamely ágazat sajátosságai, egyedi jellemzőinek összessége vagy szerkezeti struktúrája alapján megalapozottan feltehető legyen, hogy az ágazathoz tartozó valamely piacon a verseny torzul vagy korlátozódik, másrészt, hogy (ii) ezen piaci problémák feltárása és kezelése érdekében sürgős beavatkozás legyen indokolt.⁸ Látható tehát, hogy – a Tpvt. 43/D. § (1) szerinti ágazati vizsgálat feltételeihez képest – további feltételként jelenik meg a sürgős beavatkozás indokoltsága.

A Tpvt. ágazati vizsgálatra vonatkozó általános szabályait főszabályként alkalmazni kell a gyorsított ágazati vizsgálat során is, azonban a jogintézmény sürgősségi alkalmazási célja következtében fontos eltérésekkel, illetve kiegészítésekkel. A vizsgálati jelentés tervezetének egy hónap alatt kell elkészülnie, amely határidő két alkalommal, mindössze egy-egy hónappal hosszabbítható meg. A jogalkotó fontos eszközzel bővítette a GVH lehetőségeit és növelte hatékonyságát azzal, hogy a gyorsított ágazati vizsgálat szabályai – ellentétben a „normál” ágazati vizsgálat szabályaival – előzetes bírói engedély birtokában lehetővé teszik helyszíni kutatás lefolytatását a hatóság részéről, amennyiben a GVH kérelmében valószínűsíti, hogy a gyorsított ágazati vizsgálat céljával és tárgykörével kapcsolatos bizonyítási eszköz az indítvány szerinti helyen észszerű megalapozottsággal fellelhető. Ezen kérelemről a Fővárosi Törvényszéknek 72 órán belül döntenie kell a Tpvt. alapján. Az eljárás további gyorsítását szolgálja azon rendelkezés, mely szerint az ágazatban működő vállalkozásoknak mindössze nyolc napjuk van észrevételeket tenni a vizsgálat alapján elkészülő jelentéstervezetre (a „normál” ágazati vizsgálatban irányadó, legalább 30 nappal szemben).

⁶ A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény eltérő alkalmazásáról szóló 406/2021. (VII. 8.) Korm. rendelet. Hatályba lépett: 2021. július 9-én. Hatályos 2022. május 31-ig.

⁷ A veszélyhelyzettel összefüggő egyes szabályozási kérdésekről szóló 2021. évi CXXX. törvény 60-63. §

⁸ Tpvt. 43/D. § (1a) bekezdése

A vizsgálat módszertana, az egyes vizsgálati lépések összefoglalása

A GVH a jelen gyorsított ágazati vizsgálat megindításával immáron hatodik alkalommal élt a kormányrendelet, majd a Tpvt. módosítás adta új lehetőségekkel, és ennek eredményeképpen 2023. január 20-án megindította a tej és tejtermékek hazai piacát érintő gyorsított ágazati vizsgálatát a piacon zajló folyamatok feltárása és értékelése céljából. Mindez annak következménye volt, hogy a GVH-hoz érkezett piaci jelzések és információk szerint az élelmiszertermékek között a tej és tejtermékek árai a közelmúltban különösen nagy mértékben emelkedtek, valamint a tejipari ágazatban termelő- és feldolgozó tevékenységet végző hazai piaci szereplők beszállítói pozíciói gyengülő tendenciát mutattak.

A vizsgálatot megindító végzés hirdetményi úton került közlésre a GVH honlapján, valamint a GVH székhelyén kifüggesztésre került 2023. január 20-án 8 órakor. A vizsgálók ezt követően rövid időn belül több, összehangolt helyszíni kutatást folytattak le Magyarország különböző területein, amelynek keretében tejfeldolgozó vállalkozásoknál és élelmiszer-kiskereskedő láncoknál végeztek eljárási cselekményeket. A helyszíni kutatások során az ágazatban működő érintett vállalkozásoknak kétféle módon kellett adatot szolgáltatniuk:

- egyrészt információt adtak a vizsgálók kérdéseire az érintett piac szerkezetét, szereplőit, értékláncát és az árak alakulását érintően;
- másrészt különböző dokumentumokat, illetve számszerű adatokat bocsátottak rendelkezésre meghatározott termékek értékesítési árbevételéről és volumenéről, valamint a partnerekhez rendelt forgalmi adatokról.

Az egyes vállalkozásoknál továbbá az érintett termékpiacokra vonatkozó egyéb írásos bizonyítékokat is birtokba vettek a GVH vizsgálói.

A helyszíni kutatásokkal párhuzamosan – bővebb adathalmaz begyűjtése érdekében – további piaci szereplőket kötelezett hasonló tartalmú adatszolgáltatásra a GVH, összesen több mint 140 adatkérő végzést kiadva.

A helyszíni kutatásokat és az adatkéréseket megelőzően a vizsgálók a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és az Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft. (AKI) adatbázisai, valamint a már rendelkezésére álló egyéb információk alapján választották ki a legrelevánsabb tej- és tejterméktípusokat, és azokhoz kapcsolódóan gyűjtöttek részletes adatokat a piaci szereplőktől. Az értéklánc egyes szintjein működő vállalkozások esetében az adatgyűjtés középpontjában a következők álltak:

- (i) a tejtermelők esetében a GVH elsősorban arra volt kíváncsi, milyen és mekkora költségek merülnek fel a tehenektől lefejesre kerülő nyerstej létrehozása során, illetve hogyan alakult az általuk értékesített termékek átlagára, volumene;
- (ii) a tejfeldolgozók esetében a tej és tejtermékek feldolgozása során felmerülő inputanyagok és költségek, illetve az általuk értékesített termékek átlagára, volumene volt a fókuszban;
- (iii) a kiskereskedők szintjén a beszerzési és a fogyasztói árszintek, valamint az árrés elemzésén volt a hangsúly.

Emellett a GVH több adatkéréssel fordult a Tej Szakmaközi Szervezet és Terméktanácshoz is, amelyek keretében részletesen feltárta a szervezet ágazati szerepvállalását.

III. A gyorsított ágazati vizsgálat tárgyát képező termékkör

A hazai tejpiac általános jellemzői, a tejtermékek kategorizálása

A hagyományos értelemben vett tejtermékek tehéntejből és annak melléktermékeiből (például író, savó) készülnek savanyítással vagy savanyítás nélkül. Egyes termékek (például joghurtok, tej alapú fagylaltok, tejpörök, tejszínek) tulajdonságait adalékanyagok hozzáadásával változtatják meg, ezekkel befolyásolva színüket, ízüket.⁹

A tejtermelés alapja a tejelő tehénállomány, tehát azok a tehenek, akiktől a nyerstej lefejsre kerül. A hazai tejhozamok magasnak minősülnek az uniós statisztikákkal összevetve, az itthon lefejt tej tejsír- és fehérjetartalma azonban az uniós átlag alatt marad. A tejtermelés technológiai háttere az elmúlt években modernizálási folyamaton ment keresztül, a tehenek élettartama viszont alacsony hazánkban, természetes élettartamuk mindössze kis részét töltik ki, mielőtt vágóhídra küldik őket.

2019-ben Magyarország az EU tejtermelésének 1,1%-át adta. Hazánkban a nagyobb gazdaságok felelnek a tejtermelés jelentős részéért, 2021-ben az átlagos létszám telepenként 442 egyed körül mozgott. Az egy tehen által biztosított átlagos havi tejmennyiség 2011 és 2021 között 1293 kilogrammról 1679 kilogrammra emelkedett, ami 30 százalékos hozambővülést jelent.¹⁰

A gyorsított ágazati vizsgálat során beszerzett információk szerint a magyar tejfeldolgozók jellemzően belföldi alapanyagot dolgoznak fel. Jelenleg a hazai tejtermelés évi kb. 2 milliárd liter körül mozog,¹¹ és alapvetően a magyar piac ellátására van felkészülve a tejipar. A megtermelt nyerstej egy része (kb. 10%-a) külföldre kerül exportként,¹² azonban jelentős mennyiséget tesz ki a késztermékek importja (például a gyümölcsjoghurtok 80%-a külföldről származik). Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a hazai tejfeldolgozók is exportálnak külföldre tejtermékeket, legnagyobb mennyiségben tejet, sajtót, túrót és tejsavót.¹³ Magyarországon az egy főre jutó tejtermékfogyasztás 185 kg/fő/év, vagyis fejenként kb. napi fél liter.

Az alábbiakban a Magyar Élelmiszerkönyv (Codex Alimentarius Hungaricus)¹⁴ kategorizálását követve bemutatjuk az eljárás szempontjából releváns egyes tejtermékkategóriák főbb jellemzőit. A termékkategóriák egy-egy jellemző termékének értékesítési volumenalakulását mutatja az 1. ábra. Ez alapján megállapítható, hogy 2019 és 2022 között a főbb vizsgált termékkategóriák többsége esetén a kiskereskedelmi szinten értékesített mennyiség stabil volt, azonban 2022-ben a megelőző időszakhoz képest több termék esetén is 10–20%-os csökkenés

⁹ https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/21392/Fontos_tudnivalok_a_tejről_es_a_tejtermékekről.pdf/68b6fcc2-d848-4f9f-813d-130a4622e9f6 (letöltve: 2023. április 14.)

¹⁰ <https://agroforum.hu/szaccikkek/agrargazdasag-szaccikkek/tejtermelés-es-tejipar-nem-bizakodhatunk-csak-a-tamogatasban/> (letöltve: 2023. április 14.)

¹¹ https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0034.html (letöltve: 2023. június 15.)

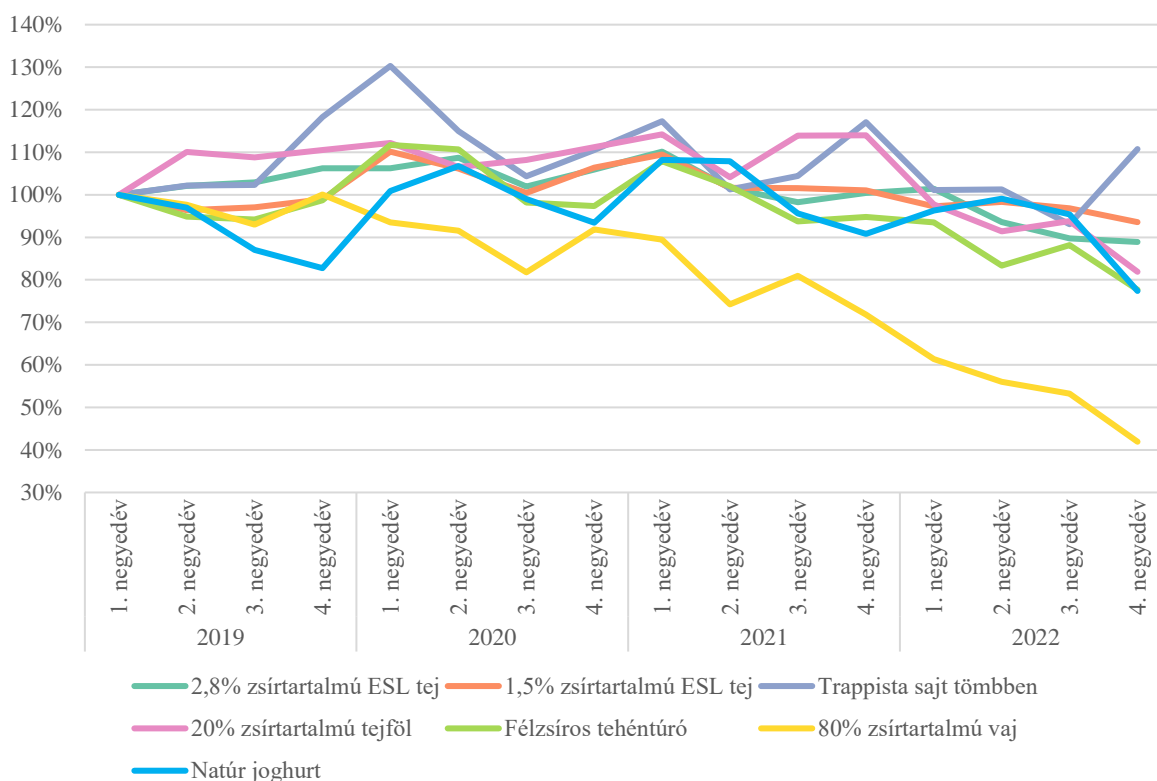
¹² <https://www.aki.gov.hu/piaci-arinformacios-rendszer/#pair> (letöltve: 2023. június 15.)

¹³ statinfo.ksh.hu/Statinfo/QueryServlet?openLink=b88dacca523d8d92d4757f0d8cbdf0e79cb7bb1f9fa8d00c8ce4011026ebe03 (letöltve: 2023. április 14.)

¹⁴ <https://elelmiszerlanc.kormany.hu/magyar-elelmiszerkonyv> (letöltve: 2023. április 14.)

tapasztalható. Kiemelendő a vaj, amelynek értékesítése 2020 és 2022 között folyamatosan csökkent, végül a 2019 eleji mennyiség 40%-át érte el.

1. ábra. A vizsgált tejtermékek értékesítési volumenének alakulása (2019. 1. negyedév = 100%)

Megjegyzés: N = 16

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Termelői nyerstej

A termelői nyerstej olyan termék, amelyet egy vagy több tehéntől, juhtól vagy kecskétől rendszeres, teljes kifejéssel nyernek, nem melegítettek 40°C fölé vagy nem részesítettek ezzel egyenértékű más kezelésben, továbbá amelyből semmit nem vontak el és semmit nem adtak hozzá. Alapanyagként termelői nyerstejre van szükség valamennyi, a gyorsított ágazati vizsgálat során vizsgált tejtermék előállításához. A nyerstej alapvető (természetes) célja egyébként a tehénborjú táplálása, növekedésének elősegítése.

A közvetlen fogyasztásra felhasznált termelői nyerstejet hőkezelés nélkül kínálják fogyasztásra. Az ipari feldolgozásra felhasznált termelői nyerstejből hőkezelt fogyasztói tejféléseket vagy tejalapú terméket állítanak elő. Ennek során csak olyan termelői nyerstej használható fel, amelynek tulajdonságai megfelelnek a Magyar Élelmiszerkönyv és a vonatkozó jogszabályok előírásainak.

Termelői nyerstejet olyan tejtermelő gazdaság állíthat elő és forgalmazhat, amelyet az illetékes állategészségügyi hatóság nyilvántartásba vett és rendszeresen ellenőriz. Megfelelő minőségű tej csak egészséges, szakszerűen takarmányozott tehenektől, juhoktól vagy kecskéktől származhat. A fejés és a tejkezelés folyamán megfelelő higiéniai állapotot szükséges

biztosítani. A nyerstej hűtését a tejtermelő gazdaságban a tej kifejeése után azonnal meg kell kezdeni, és azt két órán belül 6°C és 4°C közötti hőmérsékletre kell hűteni. Amennyiben fejtés után két órával a tej értékesítésre kerül vagy tejgyűjtőbe, feldolgozó üzembe szállítják, a hűtést nem szükséges elvégezni. A nyerstejet megfelelő higiéniai állapotú, higiéniai szempontokból engedélyezett anyagokból készült eszközökben kell tárolni.

Hőkezelt fogyasztói tejfélések

A hőkezelt fogyasztói tejfélések és tejkészítmények termelői nyerstejből készülnek, tisztítás, zsírtartalom-beállítás, homogénezés, esetleg tejfehérjével, ásványi sókkal, vitaminokkal való dúsítás, laktóztartalom-csökkentés, ízesítés, majd megfelelő hőkezelés útján.

Többféle csoportosítás lehetséges ezen termékek esetében. A felhasznált tej eredete szerint lehet fogyasztói tehéntej, fogyasztói kecsketej stb. A zsírtartalom alapján lehet sovány, zsírszegény, félzsíros és zsíros (teljes) fogyasztói tej, tejkészítmény. A hőkezelés módja szerint beszélhetünk pasztörözött, magas hőmérsékleten pasztörözött ill. hőkezelt, ultramagas hőmérsékleten hőkezelt (UHT) és sterilizett tejről, tejkészítményekről. Ezek a termékek lehetnek tejek, illetve ízesített tejkészítmények is.

Savanyú tejtermékek

A termékcsoporthoz az előkészített, hőkezelt tejből és a felhasznált egyéb összetevőkből speciális mikrobatenyészetek hozzáadásával, savanyítással és alvasztással készült termékek tartoznak.

Ezen termékek lehetnek élőflórás vagy nem élőflórás, natúr vagy ízesített tej- és tejszínskészítmények, mint a kefir és a joghurt.

Sajtfélék

A sajtfélék lehetnek oltós alvasztású érlelt sajtok (pl. trappista sajt), savas és vegyes alvasztású sajtok (pl. túrosajtok), sajtkészítmények (pl. mozzarella), ömlesztett sajtok és sajtkészítmények (pl. háromszögsajt).

Az oltós alvasztású érlelt sajtok extra kemény, kemény, félkemény vagy lágy állagúak. Megfelelő ízesítőanyagok hozzáadásával vagy füstöléssel előállíthatók ízesített és füstölt, füstoldattal füstölt, valamint füst ízű változatai is.

A savas és vegyes alvasztású sajtok három csoportba sorolhatók: friss sajtok (étkezési tehéntúró, tejszínsajtok/érlelés nélküli friss sajtok), túrosajtok, savósajtok.

Az ömlesztett sajtok és ömlesztett sajtkészítmények három csoportba sorolhatók: megnevezett sajtféleségű ömlesztett sajt, ömlesztett sajt, ömlesztett sajtkészítmény. Ezen termékek vágható vagy kenhető állománnyal is készíthetők.

A sajtkészítmények általában kenhető termékek, amelyek készülhetnek friss, rövidebb minőségmegőrzési idejű, esetenként élőflórás és tartós, hőkezelt változatban. Három csoportba sorolhatók: natúr sajtkészítmények, ízesített sajtkészítmények, desszertjellegű sajtkészítmények.

Tejszínek és tejkészítmények

A termékcsoportba a tejből fölözéssel vagy más koncentrálnási eljárással nyert, zsírban dúsított és egyéb összetevőkből készült, hőkezelt és hűtött, szükség esetén homogénezett, legalább 10% (m/m) zsírtartalmú tejtermékek tartoznak, melyeket dobozos vagy aeroszolos kiserelésben gyártanak. Ezen termékek lehetnek tejszínek vagy ennek felhasználásával, ízesítő adalékok hozzáadásával előállított ízesített tejszínkészítmények.

Vaj és vajkészítmények

Az idetartozó termékek kizárólag tejből és/vagy a gyártásukra alkalmas tejtermékből készülnek, 20°C-on szilárd halmazállapotúak és kenhető állagúak, 10% (m/m) és 90% (m/m) közötti tejszírt tartalmaznak, étkezési sómentes szárazanyag-tartalmuknak legalább kétharmada tejszír.

A termékek négy csoportba sorolhatók: vaj, csökkentett és kis zsírtartalmú vajak, vajkészítmények, ízesített vajkészítmények.

A termékek gyárthatók étkezési só hozzáadásával vagy anélkül is.¹⁵

A tejtermékek általános gyártási folyamata

A fent leírtaknak megfelelően valamennyi tejterméktípus alapját a nyers tehéntej képezi. Ahhoz azonban, hogy megértsük a hazai tejpiacon történéseket, hogy fel tudjuk vázolni a szektorban megfigyelhető esetleges versenyproblémákat és az áremelkedések okait, részletesebb ismeretekkel kell rendelkezünk az egyes tejtermékek előállításának folyamatáról is. A GVH ezért a gyártási folyamat egyes lépéseiről, összetevőiről is igyekezett információkat szerezni az ágazati vizsgálat során.

A legtöbb tejtermék esetében a tejfeldolgozás általános folyamata az alábbi mozzanatok láncaként írható le.

- **Tejbeszállítás:** a tejtermelőktől a nyerstejet jellemzően külső fuvarozó cégek szállítják a tejfeldolgozó üzemekbe.
- **Fölözés:** az átvett tejet különválasztják tejszínre és sovány teje.
- **Zsírbeállítás:** a gyártandó termékeknek megfelelően szükséges beállítani a tej zsírtartalmát.
- **Homogénezés:** ezáltal csökken a tej felfölöződése, stabilabb lesz a savanyított tej és tejkészítmények alvadékának szerkezete.
- **Hőkezelés:** ezáltal elpusztulnak a mikroorganizmusok.
- **Gyártás, csomagolás:** speciális minőségű kartonba csomagolják az ESL tejet és az UHT tejet, műanyag pohárba csomagolják a tejfölt, joghurtot, kefir, vajkészítményeket, fóliába csomagolják a vajat, sajtot, túrót, zsákos csomagolásba rakják a tejpórt és a savópórt.
- **Termékraktározás:** a gyártást követően a tejtermékeket a termék típusától függően raktárba helyezik, a friss termékeket (például ESL tej, tejföl, kefir, joghurt, vaj, vajkészítmények) hűtött raktárakban 4–5°C-on tárolják, míg a tartós termékeket

¹⁵ <https://elelmiszertanc.kormany.hu/magyar-elelmiszertankonyv> (letöltve: 2023. április 14.)

(például UHT tej, tejszín, ízesített italok, tejpor, savópor) száraz, páramentes raktárakban.

- **Kiszállítás:** a vevőkhöz történő szállítás, amely jellemzően közúton, fuvarozó cégek bevonásával történik.

Az egyes tejterméktípusok egyedi feldolgozási folyamata az alábbiak szerint alakul.

- **Hőkezelt tej gyártása:**

A nyerstejet lehűtik, fölözik és a teljes tej, sovány tej és a tejszín megfelelő arányú keverésével a termékre jellemző zsírtartalmat beállítják. Fogyasztói tej gyártása esetén a tejet 72–76°C-ra melegítik fel és 15–40 másodpercig tartják ezen a hőmérsékleten. Magas hőfokú pasztörözés esetén a tejet 80–98°C-ra melegítik fel és 5–180 másodpercig hőntartják.

A tej hőkezelésére használt eljárás során a döntően társított csomagolásba töltött tejet sterilizálóban hevítik 110–120°C-ra, majd lehűtik. Az UHT eljárás során a tejet folyamatos áramban 136–142°C-ra hevítik és 3–4 másodpercig hőntartják.

- **Tejföl gyártás**

A tejföl alapanyaga a tejszín, melynek zsírtartalma 12% és 30% közötti. A tejszínt a zsírtartalom beállítása után 75°C-ra melegítik, és 100–160 bar nyomáson homogénezik. Amennyiben szilárd állagú terméket akarnak előállítani, poharas alvasztást alkalmaznak. Alvadást követően a kívánt savfok elérésekor a terméket gyorsan lehűtik. A hidegen tárolás során képződnek a termékben az aromaanyagok.

- **Joghurt- és kefirgyártás**

A felhasznált tej a gyártani kívánt termék függvényében teljes, félzsíros vagy sovány tej lehet. A tejet alvasztás előtt általában homogénezik 150–200 bar nyomáson. Stabilizálószerrel és állományjavítókkal javítják a termék állagát. A minőség javítása és a termék jobb ízének elérése érdekében lehetőség van a nyerstejet bepárlással vagy tejpor hozzáadásával dúsítani. A hőntartásos pasztörözés során a nemkívánatos baktériumok elpusztulnak. A beoltáshoz joghurt- vagy kefir kultúrát használnak. A joghurt fermentációját hőkedvelő tejsavbaktériumok végzik. Az alvasztás 42–45°C-on csak néhány órát vesz igénybe, majd gyors hűtést követően 6–10°C-on 6–24 óráig utóérlelik.

- **Tejszínygyártás**

A tejszín a tejből fölözés vagy más koncentrálnálási eljárás útján készül. A beállított zsírtartalmú tejszínt hőkezelésnek vetik alá, majd lehűtik, a habosításra szánt tejszínt 12–14 órán keresztül érlelik, melynek hatására a tejszín habkészítésre alkalmassá válik. A töltést és a csomagolást követően a terméket hűtőraktározzák vagy ultrapasztörözött készítmények esetében szobahőmérsékleten tárolják.

- **Vaj gyártás**

A vaj folytonos vagy szakaszos eljárás útján készül. Először a tejszínt előkészítik, hőkezelik, szellőztetik, hűtik, majd érlelik, köpülik, meggyúrnak, majd utógyúrásakor beállítják a pH-ját, csomagolják és tárolják.

- **Túrógyártás**

A tejet pasztörözik, majd a beoltási hőmérsékletre hűtik. A tejhez tejsavbaktériumot adnak, majd tartályokban, tejsilókban előérlelik. Ezt követően alvasztókádakban vagy

túrókészítő tankokban megalvasztják. A kidolgozás az alvadék aprításából, keveréséből, pihentetéséből, majd hevítéséből áll. Rögös állagú túrónál a kívánt állag elérését követően az alvadékot a savó cirkuláltatott hűtésével lehűtik, majd az alvadékot a savótól leválasztják.

- Sajtgyártás

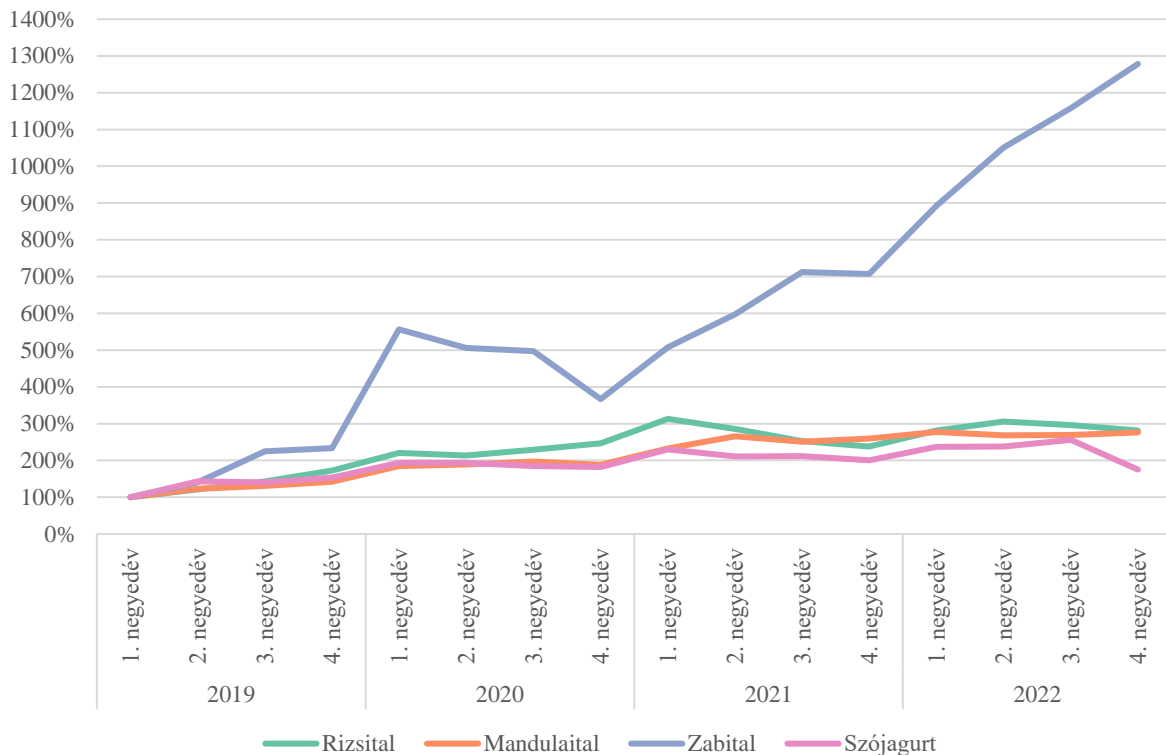
A sajttej csíracsökkentése érdekében csökkentik a tej baktériumtartalmát, illetve beállítják a megfelelő zsírtartalmat. Ezt követően jellemzően a borjúk gyomrából származó tejoltó enzim (pl. rennin) hozzáadásával a tejet megalvasztják. Az alvadási idő lágy sajtoknál hosszabb, kemény sajtoknál rövidebb. Ezt követi az alvadók kidolgozásának folyamata, amely során az alvadókat aprítják, elősajtolják, utómelegítik és utósajtolják. Ezek során az alvadók víztartalma csökken, illetve ekkor savanyítják az alvadókat. A következő lépés az alvadók előpréselése, formázása. A préselés során formába rakott alvadékot a sajt jellegének megfelelően préselik; a lágy sajtokat minimális nyomással, a keményeket pedig nagyobb nyomással. Ezt követően a sajtokat sózókádkba helyezik rövidebb-hosszabb időre, majd csomagolják és érlelik a terméket. Az érés alatt alakulnak ki a sajt olyan jellegzetes tulajdonságai, mint az íze, szaga, színe.

A vizsgált tejtermékek fogyasztói helyettesíthetősége

A gyorsított ágazati vizsgálat tárgyát elsősorban a különböző tehéntej alapú termékek képezték. Tekintettel ugyanakkor arra, hogy a GVH szükségszerűen versenypolitikai szemüvegen keresztül végzi elemzéseit, jelen eljárásban – a napjainkban megfigyelhető piaci trendek fényében – a növényi alapú tejhelyettesítő termékekre is figyelmet fordított a vizsgálat, hiszen ezek fogyasztói oldalról képesek a tejtermékek helyettesítésére. A piaci szereplők által beadott piackutatások alapján e helyettesítés valójában is megfigyelhető, a tejipari vállalkozások foglalkoznak és különböző típusú válaszokat adnak a növényi alapú termékek felől érkező versenynyomásra. A helyettesítés létét továbbá akadémiai kutatások is megerősítik (pl. Slade és Markevych, 2023).

A növényi alapú termékek igen széles palettája érhető el már Magyarországon is, a tehéntejalapú termékek lényegében mindegyikének elérhető növényi alapú helyettesítője a piacon. E termékek közül ugyanakkor mind értékesítési volumen, mind piaci penetráció szempontjából a növényi italok és a különböző szójagurttok (szója alapú joghurtok) a legjelentősebbek, így a gyorsított ágazati vizsgálatban ezeknek a termékeknek a költség- és árfolyamatait elemeztük. A növényi italok alapanyaga igen változatos lehet, készülhetnek különböző gabonafélékből (rizs, zab, árpa), szójából, magvakból (napraforgómag, szezám) vagy csonthéjasokból (mandula, dió, kókusz) is.

2. ábra. A növényi italok és szójagurtek értékesítési volumenének alakulása (2019. 1. negyedév = 100%)

Megjegyzés: N = 5

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A növényi alapú italok és a szójagurtek iránti dinamikusan növekvő kereslet (2. ábra) több tényezőre is visszavezethető.¹⁶ Egyrészt, friss nemzetközi kutatások alapján a magas tejfogyasztásnak különféle egészségügyi kockázatai lehetnek,¹⁷ továbbá egyre nő a laktóz- és kazeinérzékenyek száma, akik nem tudnak állati eredetű tejtermékeket fogyasztani. Magyarországon a leggyakoribb ételallergia a tejallergia,¹⁸ amely akár a népesség 35%-át is érintheti.¹⁹ Ugyanakkor a KSH legfrissebb felmérése szerint jelenleg a népesség kis része, 4%-a, tart csak ilyen diétát.²⁰ A jelentős eltérés vélhetően ismerethiányra, a magasabb termékárakra vagy a diagnózis hiányára vezethető vissza, emiatt a jövőben várhatóan folyamatosan nőni fog a tejmentes diétát követők száma, aránya.

Másrészt, a növényi alapú tejhelyettesítők környezeti mutatói (földhasználat, vízhasználat, szén-dioxid-kibocsátás, eutrofizációhoz való hozzájárulás) sokkal kedvezőbbek, mint a tehéntejé (3. ábra). Természetesen ezek sem kibocsátásmentesek, hiszen valamekkora környezetterhelést ezen termékek előállítására és logisztikájára is okoz, azonban lényegesen

¹⁶ <https://www.agroinform.hu/kornyezetvedelem/novenyi-ital-tejhelyettesito-tehentej-kornyezeti-terheles-58720-001> (letöltve: 2023. április 14.)

¹⁷ Erről részletesebben lásd a Harvard Egyetem Népegészségügyi Karának összefoglalóját: <https://www.hsph.harvard.edu/nutritionsource/milk/> (letöltve: 2023. április 14.)

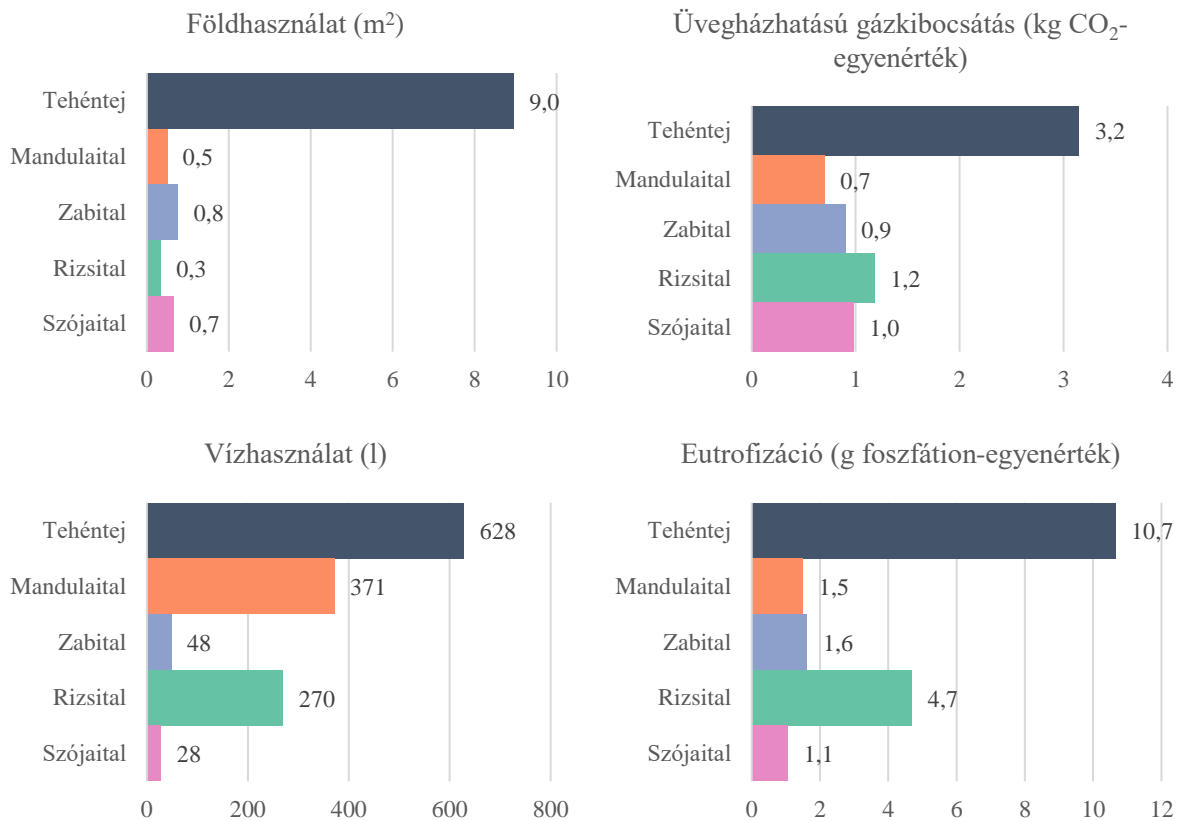
¹⁸ <https://laktogerzekeney.hu/a-tejfeherje-allergia-tunetei/> (letöltve: 2023. április 14.)

¹⁹ <https://laktogerzekeney.hu/laktozintolerancia-europaban/> (letöltve: 2023. április 14.)

²⁰ https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/egeszsegugyi_helyzetkep_2019.pdf (letöltve: 2023. április 14.)

kevesebbet, mint az állati eredetű tehéntej. Az előző két ponthoz kapcsolódóan megemlítendő, hogy a hazai átlagos tejtermékfogyasztás az egészségügyi és fenntarthatósági szempontokat is figyelembe vevő EAT-Lancet étrendi ajánlás duplája.²¹

3. ábra. A tehéntej és a különféle növényi italok környezeti hatásainak összevetése (egy liter termékre vetítve)

Forrás: <https://ourworldindata.org/environmental-impact-milks> (letöltve: 2023. április 14.)

Harmadrészt, az európai és a hazai fogyasztók számára is egyre fontosabbá válnak az állatjóléti szempontok, amelyek megkérdőjeleznek bizonyos bevett tejpári eljárásokat,²² emiatt pedig a fogyasztók egy része áttért az alternatív, növényi alapú termékek fogyasztására.

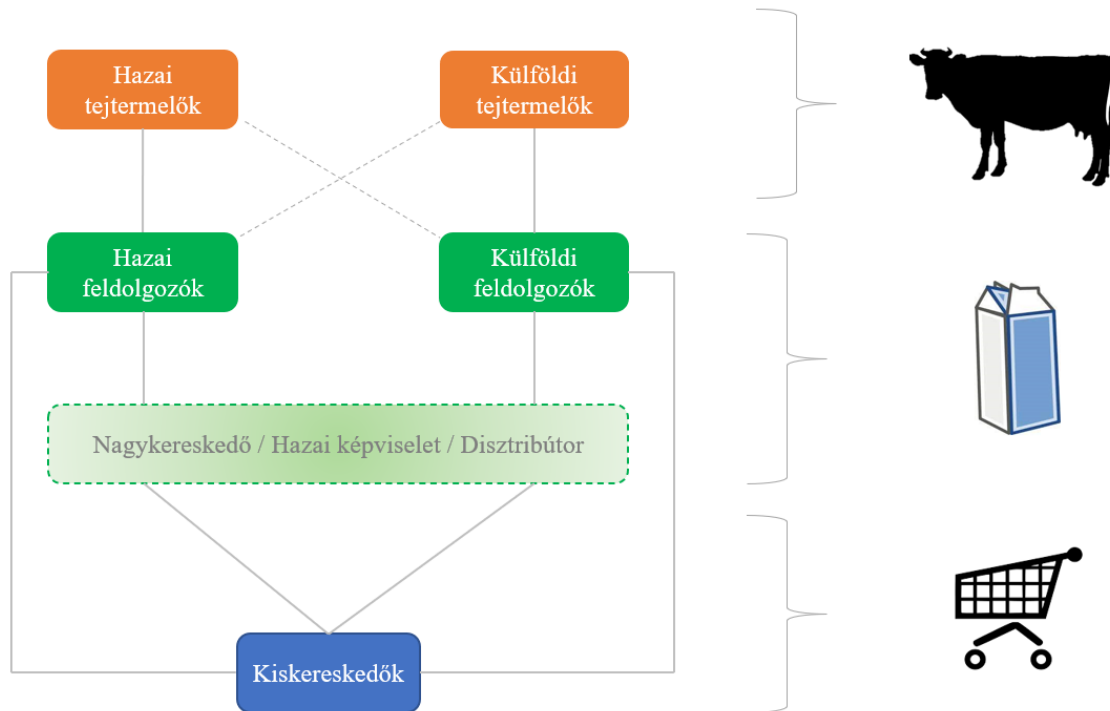
²¹ https://eatforum.org/content/uploads/2019/07/EAT-Lancet_Commission_Summary_Report.pdf (letöltve: 2023. június 15.)

²² Ezekről részletesebben lásd Peter Singer, a Princeton Egyetem professzorának magyarul *Az állatok felszabadítása* címen megjelent könyvét (Oriold és Társai, Budapest, 2019).

IV. Az értéklánc bemutatása

Az értéklánc egyes szintjeinek elemzésével a vizsgálati jelentés során következő fejezetei foglalkoznak. Az értéklánc szereplőit összefoglaló jelleggel a 4. ábra mutatja be.

4. ábra. A tejtermékek jellemző ellátási lánc

Forrás: adatszolgáltatások alapján saját szerkesztés

A fenti ábra alapján a magyarországi értéklánc első szintjén a tejtermelő vállalkozások találhatóak. Ezen vállalatok a tehenektől lefejt nyerstejet a feldolgozó üzemek részére juttatják el. A feldolgozó üzemek a megfelelő módon kezelik a megkapott alapanyagot, melyből a későbbiekben különféle módszerekkel különböző tejtermékeket állítanak elő. Ezen előállított termékeket a feldolgozók a kívánt kiszerezésnek megfelelően rendszerezik és csomagolják. A legyártott és csomagolt tejtermékeket a kiskereskedelmi szereplők többnyire közvetlenül a feldolgozóktól vagy az importőröktől szerzik be. A lakossági végfelhasználókhöz jellemzően a kiskereskedőkön keresztül jutnak el ezen termékek.

A GVH-hoz benyújtott adatszolgáltatások alapján a hazai nagykereskedők, disztribútorok szerepe a tejtermékek hazai értékláncában az elmúlt évek során erőteljesen visszaszorult, elenyésző esetben vannak csak jelen az értékláncban. Ezen okból kifolyólag a GVH a disztribútorok szerepét nem mérte fel a gyorsított ágazati vizsgálat során, hiszen az árak meghatározására és ezáltal az áremelkedésre való ráhatásuk mindezek fényében csekély mértékű lehetett csupán.

Előfordulnak olyan tejtermékek is a hazai kínálatban, melyeknek értéklánca eltér az előbb bemutatottaktól. Ezen tejtermékek jellemzően egy külföldi gyártó üzemében készülnek, és a hazai kiskereskedők a márka hazai képviselőjén keresztül szerzik be ezeket.

V. Nyerstej előállítása: tejelő tehenészetek és szövetkezetek

A hazai tejtermelő tehenészetek rövid bemutatása

A jelentés korábbi fejezetében már említésre került, hogy valamennyi tejtermék előállításához – magától értetődően – elengedhetetlen a megfelelő mennyiségű nyerstej. Ennek következtében nem kerülhető meg a tejtermékek értékláncának első szintjén helyet foglaló, tejtermeléssel foglalkozó piaci szereplők tüzetesebb vizsgálata, melynek megállapításait a vizsgálat az alábbiakban összegzi.

A jelen gyorsított ágazati vizsgálat során a GVH több mint két tucat, a rendelkezésre álló információk alapján jelentős piaci szereplőnek tekinthető tejelő tehéntartó vállalkozást, gazdaságot keresett meg. Megjegyzendő, hogy a hazánkban jelenleg működő tejtermelő vállalkozások összlétszáma ennél jóval nagyobb.²³

A tejtermelők tevékenységi köreit illetően a megkeresett tejtermelő vállalkozások válasza alapján megállapítható, hogy ezen gazdaságok gyakran nem csak tejelő szarvasmarha tenyésztésével, tartásával foglalkoznak, hanem ezen tevékenységük mellett – mintegy azt kiegészítendő – növénytermesztéssel, a szarvasmarhák takarmányának megtermelésével is. E két tevékenység ugyanis kölcsönösen kiegészítheti egymást olyan értelemben, hogy a megtermelt takarmány az állatállomány élelmezésére fordítható, a növénytermesztés egyéb melléktermékei felhasználhatók almozásra, míg az állattartás során keletkező folyékony hulladék a növénytermesztésben tápanyagutánpótlásra lehet alkalmas.

A vizsgálat során beszerzett információk alapján meglehetősen ritka ugyanakkor az, hogy egy tejtermeléssel foglalkozó vállalkozás szintén foglalkozna a megtermelt nyerstej feldolgozásával, azaz késztermékek előállításával is. Ez alól az értéklánc több szintjén is tevékenykedő vállalkozáscsoportok vagy szövetkezetek, illetve a nagyobb mezőgazdasági vállalkozások (pl. Bonafarm csoport, Alföldi Tej Kft.) képeznek kivételt.

A tejtermelő gazdaságok tehát elsősorban nyerstejet állítanak elő. A nyerstej előállításának folyamata két részre tagolódik. Egyrészt, kiemelkedően fontos a takarmány megtermelése/beszerzése, illetve kezelése. Másrészt, a tehenek tartása, illetve tejtermelésre való felkészítése (felnevelése, mesterséges megtermékenyítése, a borjúellések levezetése), majd a fejések folyamatos végzése, végül pedig 3–4 év után a tehenek tejtermelésből való kivétele és vágóhídra küldése. A fejésnél – mint kulcsfontosságú lépésnél – szintén kiemelkedő fontosságú a higiéniai előírások, így például a fejést végző személyek ruházatára, kéz- és lábfertőtlenítésre, az állatok tőgyeinek fertőtlenítésére vonatkozó szabályok betartása. A vizsgálat során megkeresett tejtermelők többsége naponta kétszer-háromszor feji a teheneket. A nyerstej-termelés folyamatában fontos fázis a lefejt nyerstej hűtése és tárolása, mivel kizárólag ezen intézkedések megfelelő kivitelezésével biztosítható, hogy a tejfeldolgozókhöz eljuttatott nyerstej minősége megfelelő legyen.

²³ Az engedélyezett tejtermelő gazdaságok listája nyilvánosan elérhető a NÉBIH weboldalán: <https://portal.nebih.gov.hu/-/elelmiszer-uzemlistak> (letöltve: 2023. április 14.)

A tejtermelő vállalkozások által felhasznált alapanyagok, inputok a beérkezett adatszolgáltatások alapján többnyire a következő főbb kategóriákba sorolhatók: takarmányok és tápok, ivóvíz, állatgyógyszerek és fertőtlenítőszeresek, energia (villamos energia és földgáz), szaporítóanyagok, gépek és alkatrészek, üzemanyagok, valamint munkaerő.

A felsorolt inputok közül kiemelkedő jelentőségű és súlyú a takarmány. A gyorsított ágazati vizsgálat során beszerzett információk szerint a tejtermelők gyakorta saját maguk is képesek megtermelni az állatok által igényelt takarmány egy részét. Importból – néhány kivételtől eltekintve – általában csak kis mértékben szereznek be takarmányt a válaszadó termelők.

A további inputok többségét a beszerzett adatok alapján jellemzően szintén belföldi szereplőktől szerzik be a tejtermelő vállalkozások. Kivételt képezhetnek ez alól például a szaporítóanyagok, amelyeket akár az USA-ból is importálhatnak, továbbá egyes állatgyógyszerek, fertőtlenítőszeresek, táp- és takarmánykiegészítők is.

A tejtermeléssel foglalkozó vállalkozások vevőkörét jellemzően a tejfeldolgozó vállalkozások képezik, amelyek felvásárolják a megtermelt nyerstejet késztermékek előállítására céljából. A gyorsított ágazati vizsgálat során megkeresett termelők egy jelentős része kifejezetten csak egy, jelentősebb hazai feldolgozó számára termel nyerstejet, míg mások több partner – hazai és/vagy külföldi – részére is. Kevésbé jellemző, hogy a tejtermelők kizárólag exportra termelnének nyerstejet, azonban ilyen piaci szereplők is találhatók a hazai gazdaságok között.

A gyorsított ágazati vizsgálat során megkeresett termelők jelentős része úgy nyilatkozott, hogy az elkövetkező időszakban nem tervez kapacitásbővítést végrehajtani, mivel optimálisan kihasználja meglévő kapacitásait. Fontos megjegyezni, hogy ennek okaként több tejtermelő vállalkozás is megemlítette ugyanazon tényezőt, nevezetesen az aszályos időjárásnak köszönhető kevés és gyenge minőségű termés okozta takarmányhiányt.

Szövetkezetek, termelői csoportok

Magyarországon a termelői csoportok működését a termelői csoportok elismeréséről szóló 42/2015. (VII. 22.) FM rendelet szabályozza. Termelői csoport a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény (a továbbiakban: szövetkezeti törvény) szerint megalakult és a szövetkezeti törvény 22. § (1) bekezdés a) pontja szerinti tevékenységet végző szövetkezet lehet. A termelői csoport az azonos termék vagy termékcsoporthoz szerint szerveződő termelők olyan együttműködése, amelyben piaci pozícióik megerősítése érdekében, az általuk önállóan végzett mezőgazdasági vagy erdőgazdálkodási alaptevékenységükhöz illeszkedő tevékenységre a rendeletben meghatározott szabályok betartásával vállalásával önkéntesen társulnak.²⁴

A szövetkezetek tagjaiktól évente aktualizált szerződések alapján felvásárolják a nyerstejet, majd azt a feldolgozóknak értékesítik. A nyerstej felvásárlását megelőzően felméri tagjaik várható termelési volumenét, illetve ártárgyalásokat folytatnak a feldolgozókkal. Szakmai segítséget, támogatást nyújtanak tagjaik számára a nyerstejtermelés megszervezése, minőségi és mennyiségi kereslethez igazítása tekintetében. Összehangolják, szervezik és összefogják a tagi termelői kört a termékmennyiség közös értékesítésében rejlő előnyök kihasználása

²⁴ A termelői csoportok elismeréséről szóló 42/2015. (VII. 22.) FM rendelet

érdekében. Ezenfelül tagjaiknak korszerű termelési, értékesítés-szervezési és egyéb szaktanácsadást nyújtanak.

Magyarországon a következő tejtermelő szervezetek működnek:

- Gazda-Tej Értékesítő Szövetkezet MAGYAR-TEJ Értékesítő és Beszerző Kft.
- TEJÉRT Tejértékesítő és Beszerző Kft.
- Alföldi Tej Értékesítő és Beszerző Kft.
- Bihari Agroteam Mezőgazdasági Termékértékesítő és Szolgáltató Szövetkezet
- Bihari Tejértékesítő és Beszerző Mezőgazdasági Szövetkezet Keleti Régió Tejértékesítő és Beszerző Kft.
- Fino-Tej Beszerzési, Értékesítési és Szolgáltató Szövetkezet Dunamelléki Tejértékesítő, Beszerző és Szolgáltató Szövetkezet Völgységi Tej Szövetkezet

Költségek és a nyerstej árának alakulása

Az eljárás egyik fókuszja az volt, hogy a GVH a hazai tejpiacon értéklánc egyes szintjein működő vállalkozások beszerzési költségeinek és értékesítési árának alakulását a rendelkezésre álló keretekhez mérten átfogóan feltérképezze. Ezért a gyorsított ágazati vizsgálat során a tejtermelés költségeinek és a nyerstej átadási árának elemzéséhez a GVH adatszolgáltatással fordult a termelői szinten működő vállalkozásokhoz.

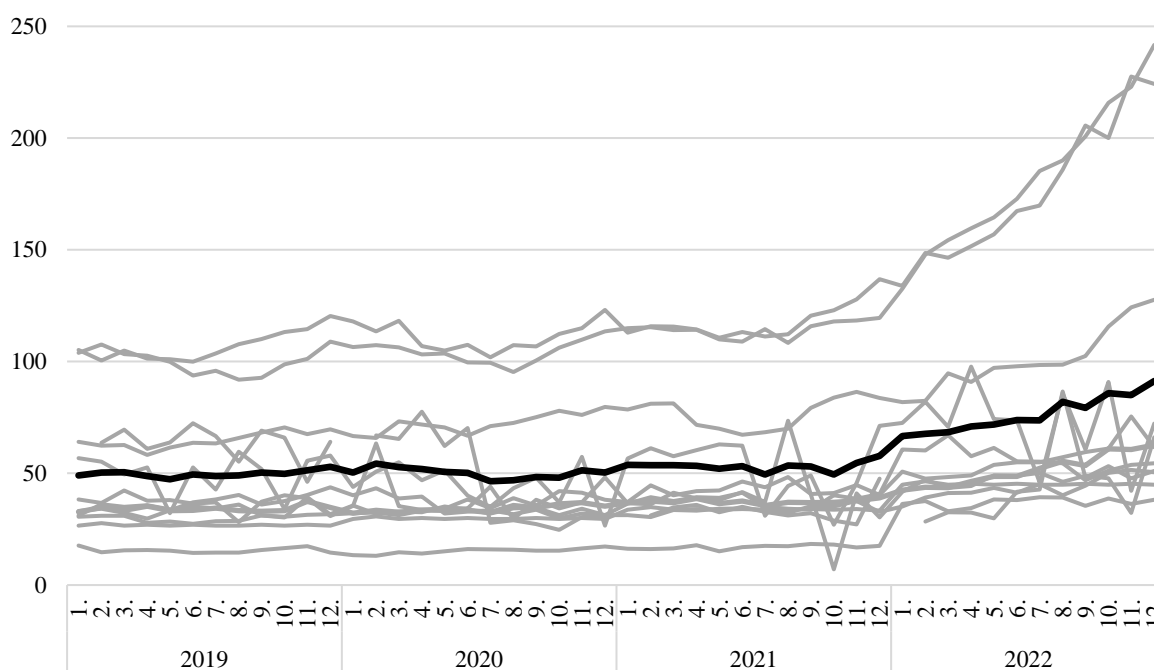
A nyerstej előállításának költségei alapvetően a tejelő tehenekhez kötődnek, hiszen tőlük fejk le a nyerstejet, így az ő ellátásuk képezi a tehenészetek központi feladatát. A beérkezett adatszolgáltatások alapján a felhasznált inputok meglehetősen heterogének, egyes termelők főbb költségnevek szerint, míg mások részletes bontásban nyújtották be azokat. Egyes tehenészetek csak a fontosabb vagy az elmúlt időszakban jelentős árnövekedésen átesett inputokat adták be a GVH-nak, míg mások szinte az összes felhasznált inputról szolgáltatottak információkat.

Mindezek alapján a GVH négy konkrét inputtényezőt választott ki, amelyek áralakulását összevetette a nyerstej árváltozásával. Ezek az inputok azok, amelyekről a legtöbb termelő egymással összevethető módon nyújtott be adatokat a gyorsított ágazati vizsgálat során a GVH részére. A vizsgált inputok a tehenek ellátásához felhasznált takarmány, gyógyszer, illetve a tehenészetek fenntartásához szükséges energia, azaz elektromos áram és gáz voltak.

A vizsgált inputok megoszlását tekintve megállapítható, hogy az energia és gyógyszerköltségek mértéke eltöri a takarmányköltségek mellett, a vizsgált négy költségtényező közül a takarmány tette ki a döntő, 90%-ot is meghaladó hányadot. Ez a megoszlás ráadásul a vizsgált időszakban, azaz 2019 és 2022 között közel állandó maradt, a felhasznált gáz költségarányában figyelhető meg némi emelkedés az utolsó évben. Összehasonlításképpen, a takarmány hozzávetőlegesen az összes költség valamivel több mint felét teszi ki, tehát a GVH által vizsgált négy költségelem az összes költség nagyjából 60–70%-át fedi le. A nem vizsgált költségelemek emelkedése ugyanakkor vélhetően mérsékeltebb volt, erre jó példa az ivóvíz, amelynek ára évek óta változatlan, a tehenészetek vízfelhasználása pedig jelentős.

Mivel a takarmányköltség igen jelentős részét teszi ki az inputköltségeknek, így érdemes annak alakulását az egyes termelők szintjén is megnézni. A megkérdezett vállalkozások többsége saját termelésű és vásárolt takarmányt is felhasznál, a beérkezett adatszolgáltatások alapján azonban nem állapítható meg egyértelmű párhuzam a takarmányozás módja és annak költsége között. A felhasznált takarmány havi költsége eltérően alakult az egyes vállalkozásoknál, ahogyan azt a 5. ábra is mutatja, havonta átlagosan 46 Ft/kg és 91 Ft/kg között mozgott 2019. január és 2022. december között. Önmagában nem tűnik magasnak ez az érték, de egy tehén naponta 50–55 kg takarmányt fogyaszt el,²⁵ tehát nagyon jelentős az ágazat takarmányigénye. Az egységárak emelkedése ugyanakkor általános tendencia volt, ami az összes termelő vállalkozás adatszolgáltatásában megfigyelhető. Az áremelkedés 2021 második felében indult, majd 2022 januárjától kezdődően üteme felgyorsult, és az éven belül kb. 50%-kal növekedett a takarmány átlagos egységára. A 2019. januári átlagárhoz képest 2022 decemberére 85%-os emelkedés figyelhető meg.

5. ábra. Tejtermelő vállalkozások által beszerzett takarmány árának alakulása havonta (Ft/kg)

Megjegyzés: N = 12; a szürke vonalak az egyes vállalkozások egyedi adatait mutatják, míg a fekete vonal az átlagos értéket

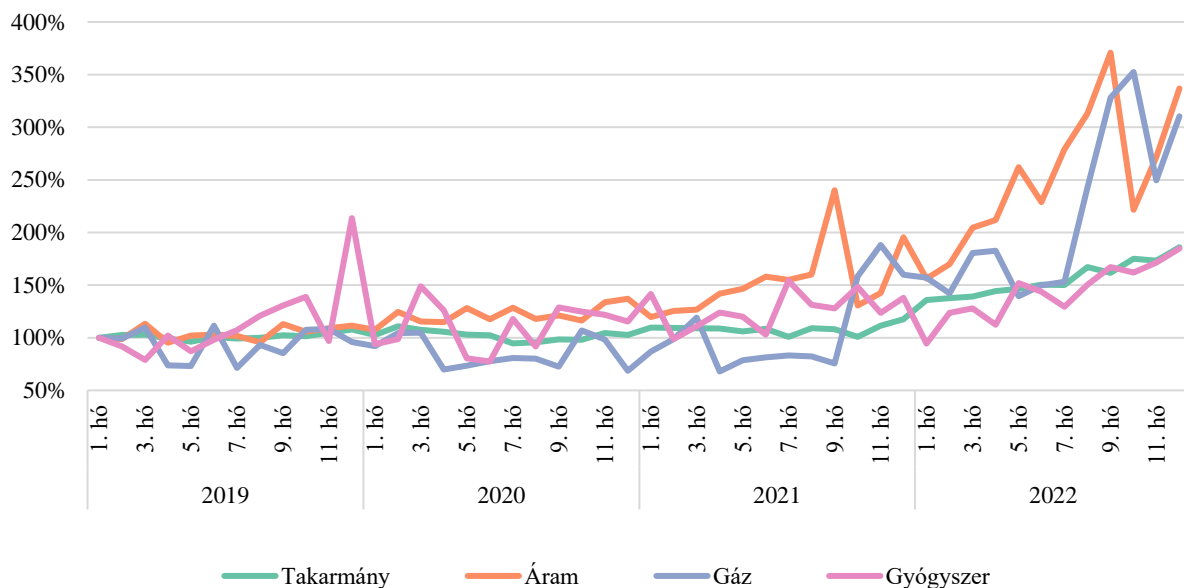
Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A vizsgált inputok között az elektromos áram ára emelkedett a legnagyobb mértékben az elmúlt négy évben (6. ábra), melyet szorosan követett a gáz ára. (A tejtermelő gazdaságok működésük során az áramot és a gázt elsősorban a nyerstej lefejtéshez és kezeléshez, a fűtéshez, a takarmányozáshoz, az állatok ellátásához, illetve a szállítási folyamatokban használják – l. fent a gyártási folyamatok ismertetéséről szóló pontokat.) Ahogy a takarmányköltségeknél, úgy az energiaköltségeknél is 2021 második felében indult az áremelkedés, majd 2022-ben az év

²⁵ <http://www.tedejrt.hu/tevekenysegeink/tejelo-szarvasmarha-agazat> (letöltve: 2023. április 14.)

végére megtriplázódott az elektromos áram és a gáz beszerzési átlagára a 2019. januári árakhoz képest.

6. ábra. Tejtermelő vállalkozások átlagos költségeinek alakulása (2019. január = 100%)

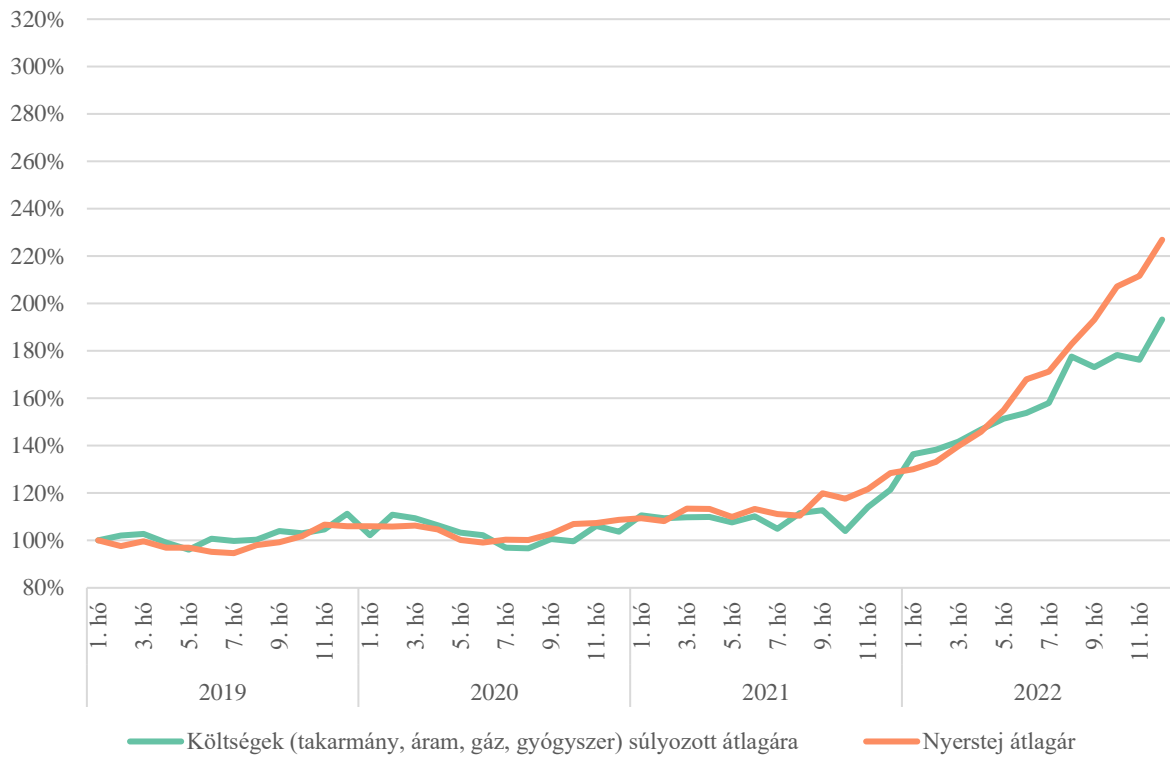
Megjegyzés: N = 17

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A vizsgált négy költség összesített, költségarányok mentén súlyozott áremelkedését, illetve az előállított nyerstej átlagárának emelkedését mutatja be a 7. ábra. Megfigyelhető, hogy a termelői költségek és a nyerstej átadási ára 2021 nyaráig szinte teljesen együttmozgott, azaz a költségek emelkedését és csökkenését lekövette a nyerstej átlagárának alakulása. 2021 második felében figyelhető meg először, hogy a nyerstej ár elszakadt a költségektől, a súlyozott költségeknél gyorsabb ütemben emelkedett. 2022 elején pár hónapig ismét hasonló ütemben változott a két tényező, majd 2022 második felében a nyerstej átadási ára emelkedésének mértéke ismét jelentősen nagyobb volt a költségek emelkedésénél, mely különbség a vizsgált időszak végéig megmaradt. Míg 2022 januárja és decembere között a vizsgált négy költségelem együttesen körülbelül 40%-kal emelkedett, addig a nyerstej áránál körülbelül 70%-os emelkedés volt tapasztalható és a meredek ármelkedés töretlenül kitarzott egészen az év végéig.

A vizsgálatba bevonásra nem kerülő inputoknál ráadásul ennél jellemzően alacsonyabb költségemelés figyelhető csak meg, például a korábban is említett víz egységára 2019 és 2022 között nem változott, így elmondható, hogy a tehenészetek összes költségének emelkedése valószínűsíthetően a 7. ábra grafikonján bemutatott költségemelés alatt volt, vagyis a költségek és az átadási árak növekedése közötti különbség még szembetűnőbb lehet.

7. ábra. A tejtermelő vállalkozások vizsgált négy költségelemének és a nyerstej átadási árának alakulása (2019. január = 100%)

Megjegyzés: N = 19

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

VI. A fogyasztóknak szánt tejtermékek előállítására: tejfeldolgozó vállalatok

Jelentősebb piaci szereplők bemutatása

A tej és tejtermékek értékláncának soron következő szintjén – ahogyan az a fentiekben már bemutatásra került – a tej feldolgozásával foglalkozó vállalkozások találhatók, amelyek tevékenységük során a beszerzett nyersanyagokból (elsődlegesen a nyerstejből) tejterméket, félkész termékeket és egyéb melléktermékeket állítanak elő. Ezen késztermékeket a tejfeldolgozó vállalkozások többnyire élelmiszer-kiskereskedelemmel foglalkozó vállalkozásoknak, esetenként nagykereskedőknek értékesítik.

A fentiekben már bemutatott hazai tejtermelők meglehetősen magas számához viszonyítva a tejfeldolgozással foglalkozó vállalkozások, illetve azok üzemeinek száma jelentősen kisebb. Ugyan a gyorsított ágazati vizsgálat során gyűjtött információk szerint a tejfeldolgozással foglalkozó vállalkozások száma száznál is több, ezek közül igazán jelentős piaci szereplőnek csak alig több mint tíz vállalkozás tekinthető. A feldolgozó vállalkozások teljes listája nyilvánosan elérhető a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (NÉBIH) honlapján.²⁶

Az alábbiakban a gyorsított ágazati vizsgálat során beszerzett információk szerint legjelentősebb hazai tejfeldolgozó vállalkozásoktól érkezett válaszbeadványok, adatok és információk alapján kerül röviden bemutatásra az értéklánc ezen szintje.

A gyorsított ágazati vizsgálat során gyűjtött és a nyilvánosan elérhető információk szerint is a Sole-Mizo Zrt., az Alföldi Tej Kft., a Tolnatej Zrt., a Kőröstej Kft., valamint a FrieslandCampina Hungária Zrt. vállalkozások tekinthetők a legjelentősebb tejfeldolgozó piaci szereplőknek jelenleg Magyarországon. Ezen társaságokon túlmenően jelentős szereplő még például a Naszálytej Zrt., a Savencia Fromage & Dairy Hungary Zrt., az Óvártej Kereskedelmi Zrt., a Nádudvari Élelmiszer Kft., a Kuntej Zrt., a Fino-Food Kft. és a Szarvasi Mozzarella Kft. is.

Megjegyzendő, hogy a fent felsorolt piaci szereplők mellett más jelentős vállalkozások termékei is megtalálhatók a hazai piacon. Ezen vállalkozások termékei importként kerülnek piacra Magyarországon. Ilyen vállalkozás a Danone Kft. és a Zott Hungaria Kft., amelyek az Európai Unió más országaiban működő – velük egy vállalkozáscsoportba tartozó, esetleg más bérnyújtó – üzemek által előállított késztermékeket értékesítenek Magyarországon. Részben szintén ebbe a kategóriába sorolható a FrieslandCampina Hungária Zrt. is, amely ugyan több termékét is hazánkban állítja elő, azonban meghatározott tejterméktípusokba tartozó tejtermékei az Európai Unió más országaiban található gyáraiból kerül behozatalra.

A fentiekben említett meghatározó piaci szereplők csoportosíthatók aszerint, hogy a tejtermékek palettájának mekkora részét fedik le az általuk előállított, illetve forgalmazott tejtermékek köre. E szempont alapján megkülönböztethetünk olyan feldolgozókat (ideértve ezúttal az importált termékeket forgalmazó vállalkozásokat is), melyek a tejpaletta szinte teljes spektrumát lefedik termékeikkel – azaz majd minden termékcsoporthoz képviseltetik magukat

²⁶ <https://portal.nebih.gov.hu/-/elelmiszer-uzemlistak> (letöltve: 2023. április 14.)

–, illetve olyan vállalkozásokat, melyek termékpalalettája szűkebb, esetleg csupán egy bizonyos tejterméktípusra specializálódtak, kizárólag annak termelésével, forgalmazásával foglalkoznak.

E szempontok alapján az ágazati vizsgálatban begyűjtött adatok szerint a meghatározó piaci szereplők közül szinte minden tejterméktípust – így különösen a tej, túró, tejföl, vaj, joghurt, kefir, sajt, túródesszert – előállító vállalkozás a Sole-Mizo Zrt., az Alföldi Tej Kft., a Tolnatej Zrt., valamint a Naszálytej Zrt. és a Kuntej Zrt. Ezen vállalkozások tehát rendkívül széles termékkínálattal rendelkeznek, közel minden tejterméktípusnál találkozhatnak termékeikkel a vásárlók.

Tevékenykednek a hazai piacon olyan szereplők is, amelyek kevésbé széles termékkínálattal rendelkeznek. Ilyen tejfeldolgozók, illetve forgalmazók például a következők:

- FrieslandCampina Hungária Zrt. (forgalmazott termékei pl. ízesített tejdesszertek, túró rudik, vajkrémek és szendvicskrémek, félszíros túró, kaukázusi kefir, ízesített féltartós tejszínek és tejszín, tejszínek, tejszínhabsprayk, kávéfehérítők, UHT hab- és főzőtejszínek, félkemény sajtok, gyümölcsjoghurtok);
- Danone Kft. (forgalmazott termékei pl. natúr és ízesített joghurtok, joghurt italok, krémtúró, probiotikus shotok, pudingok);
- Nádudvari Élelmiszer Kft. (forgalmazott termékei pl. túró, tejföl, kefir, joghurtok és krémjoghurtok, vajkrémek, körözötték, krémsajtok, krémtúrók, szendvicskrémek);
- Kőröstej Kft. (forgalmazott termékei pl. sajtok, illetve kis mennyiségben vaj);
- Zott Hungaria Kft. (forgalmazott termékei pl. pudingok, tejföl, joghurtok, ivójoghurtok, ömlesztett sajtok, krémdesszertek, tejberizsek).

Kizárólag sajt termékeket előállító hazai vállalkozások a Savencia Fromage & Dairy Hungary Zrt. és a Szarvasi Mozzarella Kft. E feldolgozók tehát a tejterméktípusok közül mindössze egyetlen kategóriában vannak jelen termékeikkel, amely tény természetesen nem jelenti azt, hogy ezekben a szegmensekben ne lennének népszerű márkák előállítói, forgalmazói.

A tejfeldolgozók által felhasznált alapanyagok

A tejfeldolgozó vállalkozások által legnagyobb volumenben felhasznált alapanyag a nyerstej, amely – az ágazati vizsgálat során gyűjtött információk szerint – döntő többségében magyarországi tejtermelőktől kerül beszerzésre. Ehelyütt külön kiemelandő az Alföldi Tej Kft. mint államilag elismert termelői csoport, amelynek tulajdonosai magyar tejtermelők.²⁷

Általánosságban elmondható, hogy – a fentebb már említett, importált késztermékeket forgalmazó vállalkozásokat ide nem értve – a tejfeldolgozók jellemzően különböző ízesítő- és adalékanyagokat, esetenként vaját, bizonyos sajtfélét, savót, valamint csomagolóanyagokat szereznek be külföldi forrásokból, elsősorban az Európai Unióból, amennyiben azok hazánkban nem vagy nem megfelelő mennyiségben, minőségben állnak rendelkezésre.

²⁷ <https://atej.hu/rolunk/> (letöltve: 2023. április 14.)

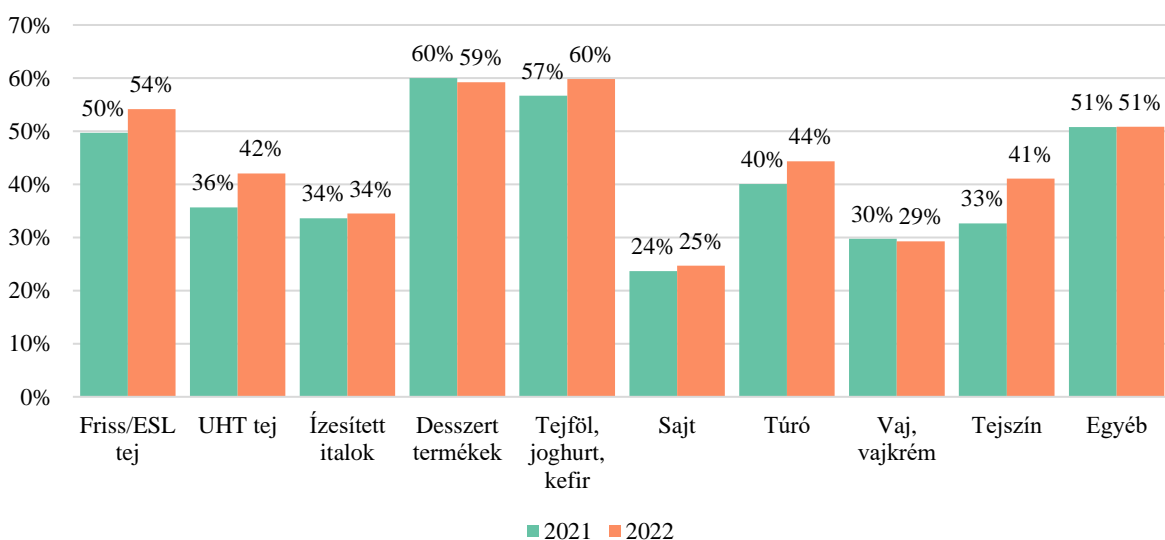
Gyártói márkás és sajátmárkás termékek

A tejtermékek hazai piacán – különösképpen a nagy volumenben előállított tejtermékek esetén – az elmúlt években egyre inkább jellemzővé vált, hogy egyes tejfeldolgozó vállalkozások nemcsak gyártói márkáikkal jelennek meg a piacon, hanem a velük üzleti kapcsolatban álló élelmiszer-kiskereskedelmi láncok megrendelésére ún. kereskedelmi vagy sajátmárkás (private label) termékeket is előállítanak.

Ezen tendencia mögött elsősorban azon megfontolások húzódnak meg, hogy e sajátmárkás termékeket a megrendelő kiskereskedelmi láncok kedvezőbb áron értékesíthetik a fogyasztók felé, mivel alacsonyabb áron képesek beszerezni azokat. A sajátmárkás termékek esetében ugyanis a feldolgozó vállalkozás oldalán nem merül fel marketingköltség – ellentétben a gyártói márkás termékekkel –, így a tejfeldolgozók alacsonyabb áron értékesíthetik a megrendelt tejtermékeket a kiskereskedelmi láncoknak.

A gyorsított ágazati vizsgálat során megkeresett tejfeldolgozó és -forgalmazó piaci szereplők túlnyomó többségében úgy nyilatkoztak, hogy gyártanak/forgalmaznak kiskereskedők részére sajátmárkás tejtermékeket. A vizsgálat során beérkezett adatok rendkívül nagy szórást mutattak a tekintetben, hogy a feldolgozók mely tejterméktípusokban állítanak elő ilyen tejtermékeket, illetve, hogy a teljes belföldi forgalmukhoz viszonyítva mekkora arányban értékesítenek kereskedelmi sajátmárkás termékeket. Összességében az látható, hogy jelentős a sajátmárkás termékek hazai gyártása, bár termék kategóriánként érdemi eltérések tapasztalhatók, pl. sajtok esetén viszonylag alacsony ez az érték, míg tejfölök és joghurtok esetén meglehetősen magas (8. ábra).

8. ábra. Sajátmárkás termékek átlagos volumenaránya a feldolgozók értékesítésében termék kategóriánként 2021-ben és 2022-ben

Megjegyzés: N = 10

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A tejfeldolgozók által exportált termékek aránya

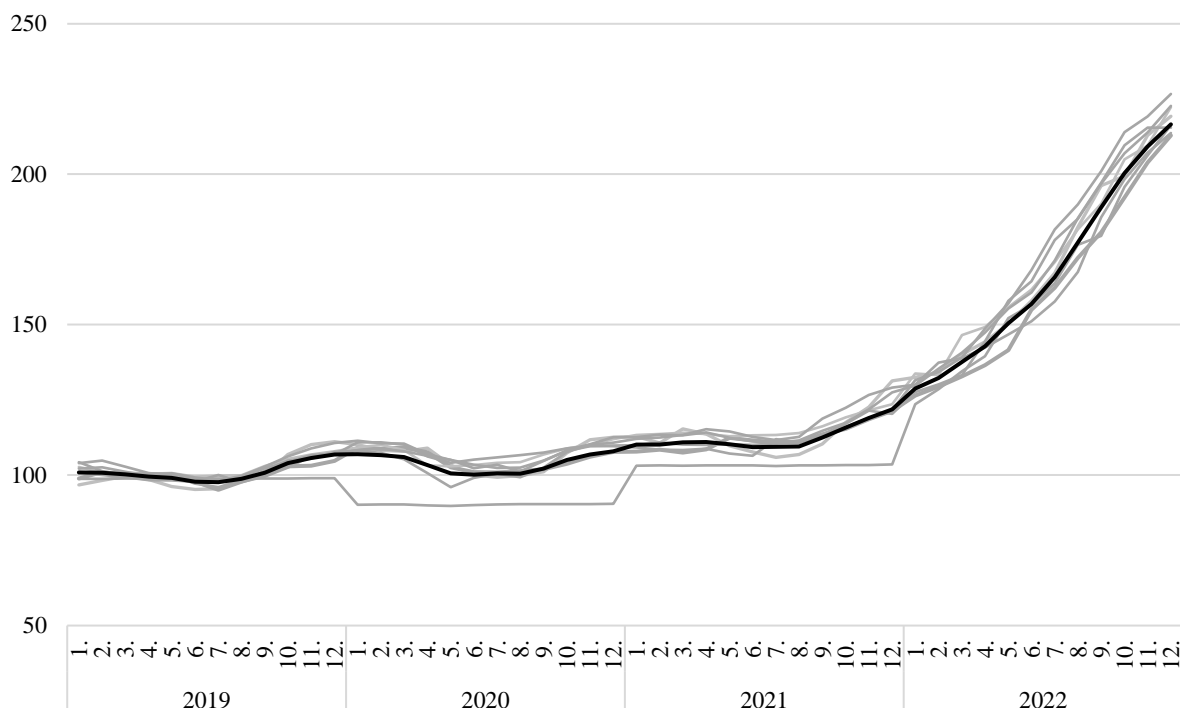
A gyorsított ágazati vizsgálat során begyűjtött információk alapján megállapítható, hogy a hazánkban működő tejfeldolgozó vállalkozások többségében értékesítenek exportra is az általuk megtermelt tejtermékekből, azonban az export aránya az összes tejtermékértékesítésükhöz képest az elmúlt négy évben – kevés kivételtől eltekintve – egyáltalán nem volt jelentős. Amely vállalkozás rendelkezett exportértékesítéssel, az jellemzően az Európai Unió, valamint a Balkán-félsziget egyes országaiba értékesítette termékeit – ugyanakkor szórványosan akadnak példák távolabbi, távol-keleti vagy tengerentúli relációkra is.

A termelési költségek alakulása

Ahogy az előző fejezetben a tejtermelő vállalkozások szintjén már bemutatásra került, úgy a tejfeldolgozó vállalkozásokhoz is adatszolgáltatással fordult a GVH a költségeik (többek között a felvásárolt nyerstej) felmérése és elemzése érdekében.

A tejfeldolgozó vállalkozások által felhasznált inputok között az egyik legjelentősebb a nyerstej, hiszen ezt az alapanyagot használják fel a legnagyobb volumenben a termékeik előállításához. Az adatkérés során így a nyerstej volt az egyik inputtényező, amelynek felvásárlási áráról a GVH adatokat gyűjtött a feldolgozóktól (9. ábra).

9. ábra. A tejfeldolgozó vállalkozások által felvásárolt nyerstej árának alakulása havonta (Ft/kg)

Megjegyzés: N = 9; a szürke vonalak az egyes vállalkozások egyedi adatait mutatják, míg a fekete vonal az átlagos értéket

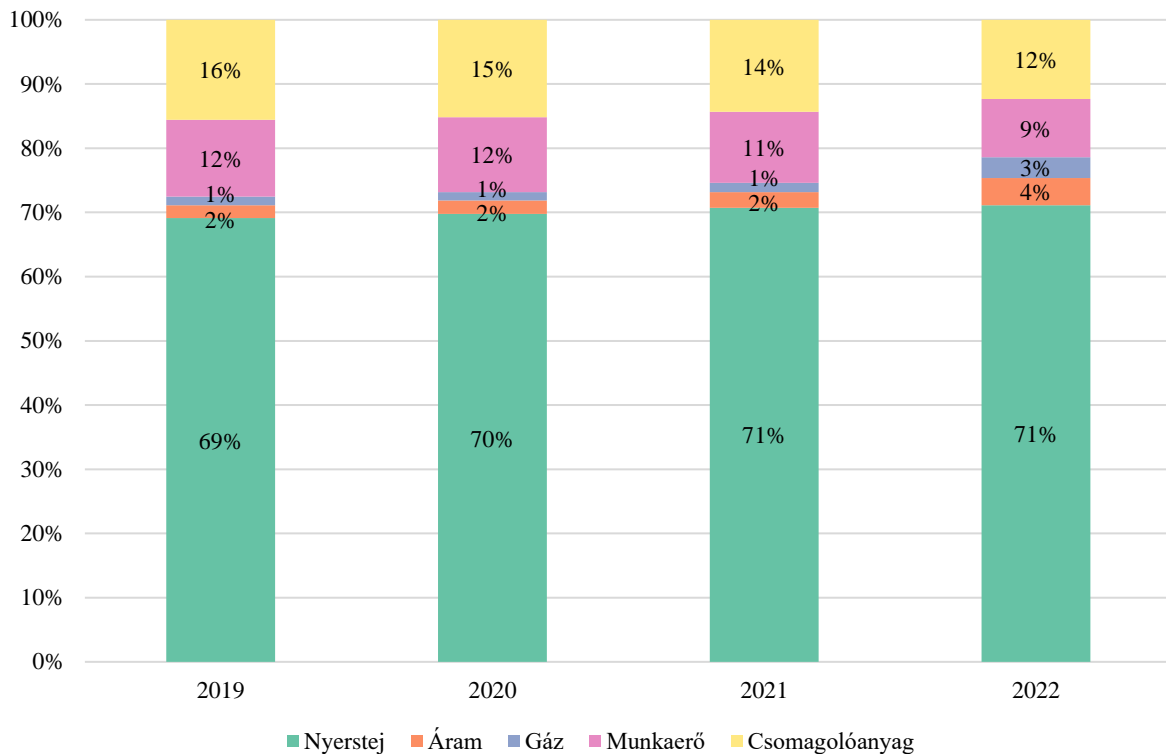
Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A felhasznált nyerstej költsége igencsak hasonlóan alakult az egyes vállalkozásoknál, ahogy azt a 9. ábra is szemlélteti. A beérkezett adatszolgáltatásokban megadott havi átlagos felvásárlási árak egy vállalkozás kivételével közel azonosak voltak 2019 januárja és 2021 decembere között, 2022-ben látható némi differenciálódás az árakban. A havi átlagár meglehetősen nagy intervallumban, 98 és 218 Ft/kg között mozgott a vizsgált időszakban. Az erőteljes áremelkedés 2021 második felétől figyelhető meg, majd 2022 januárjától kezdődően üteme felgyorsult, és az éven belül 70%-kal növekedett a nyerstej átlagos egységára. A 2021. januári átlagárhoz képest 2022 decemberére 98%-os emelkedés figyelhető meg. Megállapítható tehát, hogy a nyerstej ára körülbelül a duplájára nőtt két év alatt, amely összhangban van a tejtermelő vállalkozások adatszolgáltatásaiból kitűnő átadásiár-változással (7. ábra).

A költségek alakulásának áttekintéséhez a GVH további négy, a tejfeldolgozáshoz elengedhetetlen inputtényezőt választott ki, amelyek árainak alakulását összevetette a nyerstej árváltozásával. A kiválasztott inputtényezők között volt a feldolgozó üzem működtetéséhez szükséges energia (áram és gáz költsége), hiszen a tejtermékek gyártása a végbemenő pasztörizálás és hűtés miatt igen energiaigényes. Emellett elemzésre került továbbá a munkaerő, valamint a legyártott termékek csomagolóanyag-költsége is, mivel a csomagolóanyagokat gyakran külföldről szerzik be a vállalkozások, és ezzel összefüggésben áremelkedésről számoltak be.

Az ismertett inputok költségének megoszlását mutatja be a 10. ábra. A vállalkozások összesített költségeinek legnagyobb részét, kb. 70%-át a felhasznált nyerstej költsége teszi ki. Ez minimális emelkedést mutat az évek során, amely a nyerstej árának emelkedésére vonatkozó korábbi megállapítások következménye. A második, igen jelentős költség a legyártott termékek csomagolásához kapcsolódik, aránya kb. 15%, melyet a munkaerő költsége követ. Annak ellenére, hogy az utóbbi egy-két évben emelkedtek az energiaköltségek, a gáz és az áram költségének aránya 2022-ben is mindössze 7%-át jelentette az összköltségnek.

10. ábra. A tejfeldolgozó vállalkozások költségeinek érték szerinti megoszlása

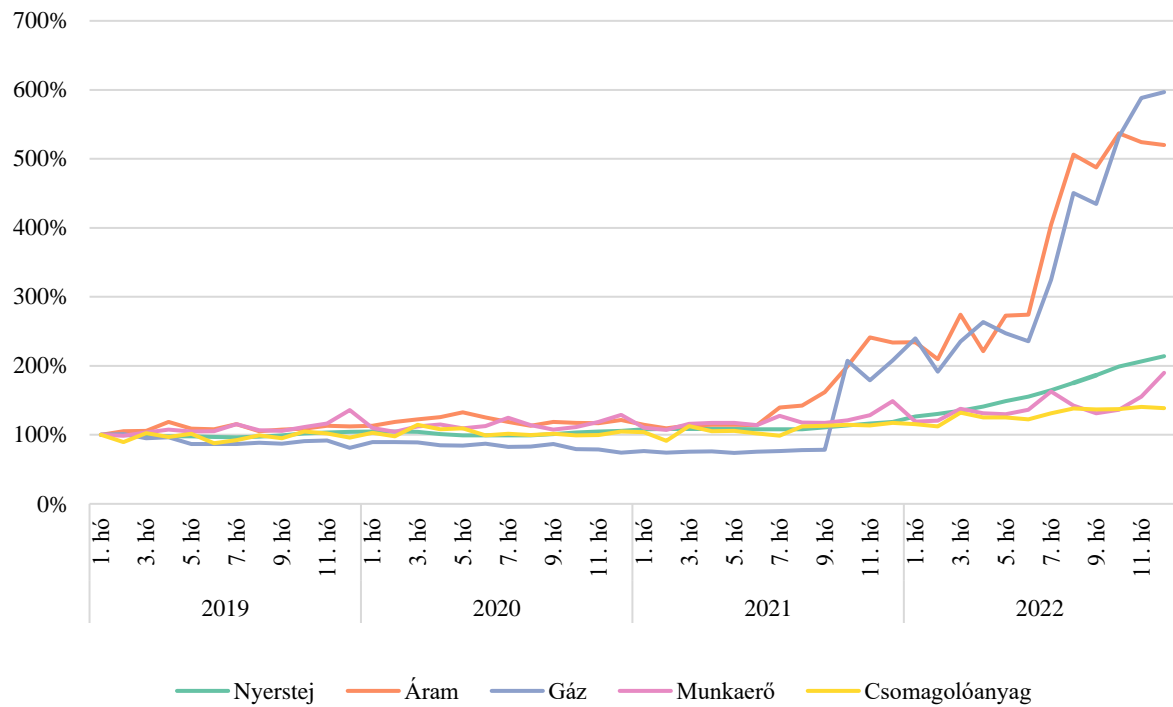
Megjegyzés: N = 9

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A vizsgált inputok átlagos havi árváltozását, valamint a költségek emelkedésének mértékét (a költségarányok mentén súlyozva) mutatja be a 11. ábra és a 12. ábra. 2022 decemberére a munkaerő költsége 90%-kal, a csomagolóanyagé 40%-kal nőtt 2019 januárjához viszonyítva. Megállapítható, hogy míg ezek a költségek a nyerstej felvásárlási áránál kisebb mértékben emelkedtek, addig az energiaköltségek 2021. második felétől sokkal meredekebben, több mint 400%-kal nőttek. Ugyanakkor fontos felhívni rá a figyelmet, hogy a költségeknek csak igen csekély részét teszik ki az energiaköltségek, ezért az összesített, súlyozott költségek növekedése mérsékeltebb tendenciákat mutat.

A költségek emelkedése 2021 második felében kezdődött és 2022-ben volt a legjelentősebb. Ahogy az 12. ábra alapján is látható, 2022. januárja és decembere között megduplázódott a tejfeldolgozóknál vizsgált inputok ára.

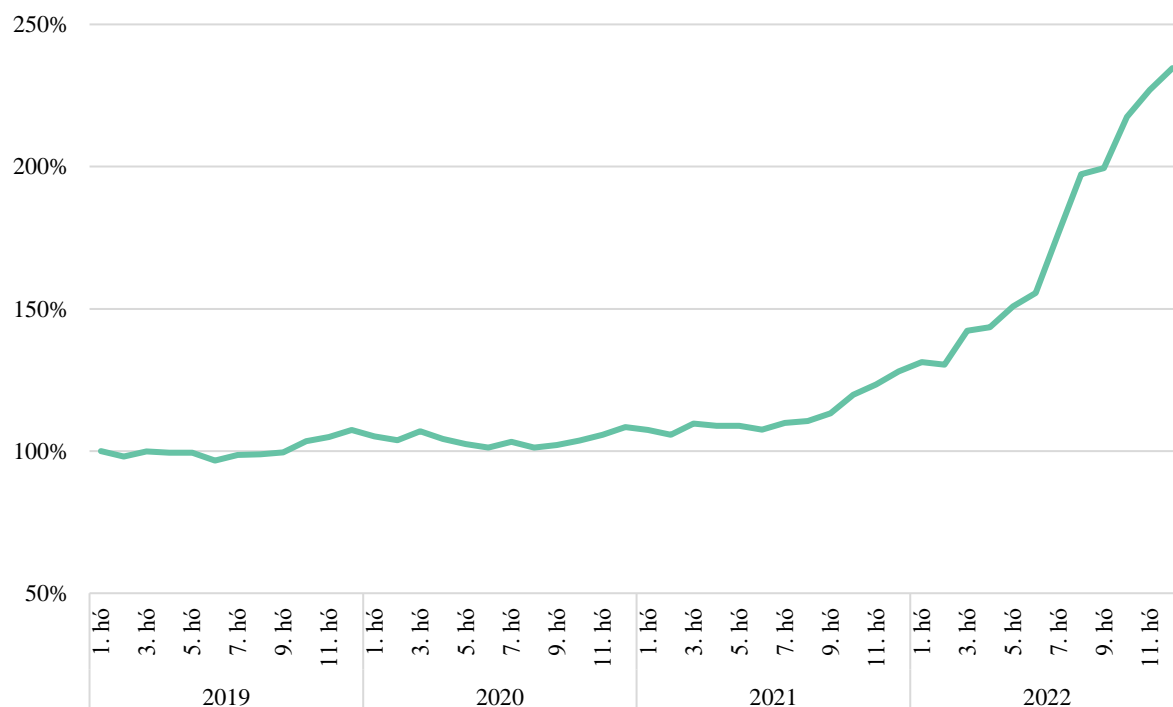
11. ábra. A tejfeldolgozó vállalkozások havi átlagos költségeinek alakulása (2019. január = 100%)

Megjegyzés: N = 9

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

12. ábra. A tejfeldolgozó vállalkozások költségarányok mentén súlyozott költségeinek alakulása (2019. január = 100%)

Megjegyzés: N = 9

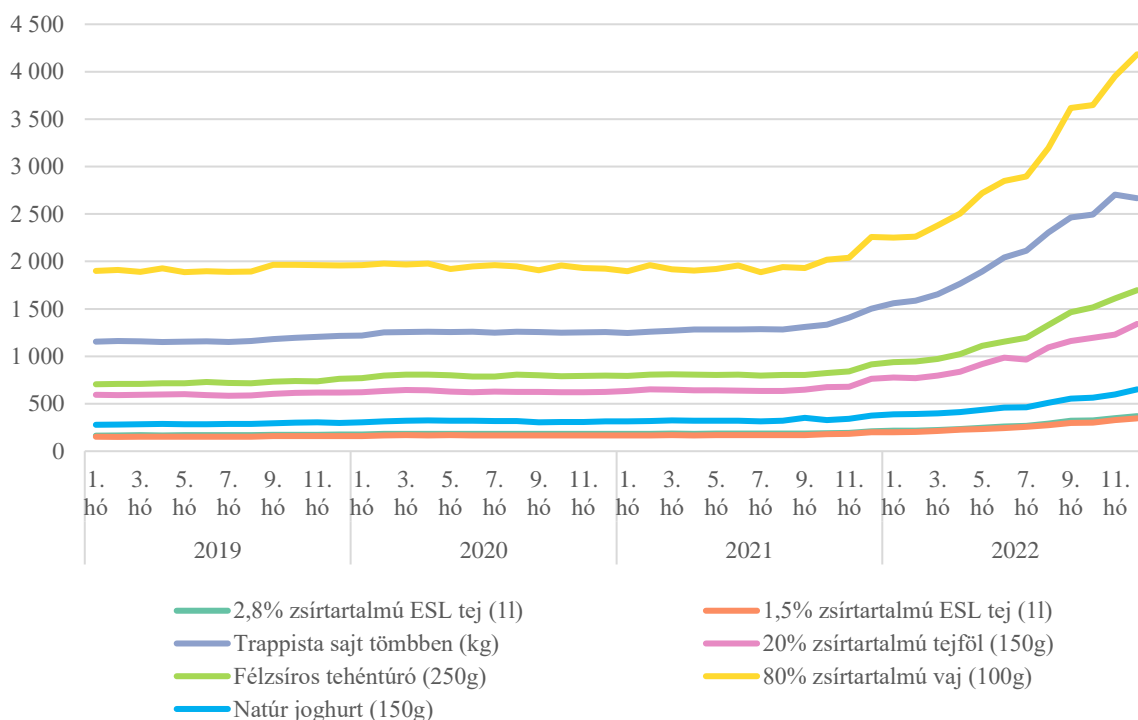
Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Az átadási árak alakulása

A tejfeldolgozói értékesítési árak elemzéséhez a tejtermékek közül hat ún. standard termék vizsgálatára került sor. E hat standard termék úgy került meghatározásra, hogy azok lefedjék a legtöbb elkülönülő termékkategóriát a tejtermékeken belül, egyben a legtöbb feldolgozó vállalkozás termékpaletáján megtalálhatók legyenek, illetve jelentős legyen irántuk a fogyasztói kereslet. Az így kiválasztott standard termékek a következők: 1,5% és 2,8% zsírtartalmú friss (ESL) tej, 20%-os tejföl, natúr joghurt, trappista sajt, félzsíros túró és 80%-os vaj.

A vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy milyen abszolút és relatív áremelkedés történt az elmúlt években a különböző tejtermékek piacán, illetve vannak-e elkülöníthető termékkategóriák, amelyek rendkívül magas vagy a többihez képest lényegesen alacsonyabb áremelkedést mutatnak, és milyen okok állhatnak mindezek háttérében.

13. ábra. Átlagos feldolgozói átadási árak alakulása (Ft/kg vagy Ft/l)

Megjegyzés: N = 9

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A vizsgált standard termékek közül az elmúlt egy évben a 80% zsírtartalmú vaj feldolgozói átadási ára emelkedett a legnagyobb mértékben, melyet a félzsíros tehéntúró követ, 81%-os emelkedéssel. A vizsgált négy évben a termékek összességében hasonló mértékű (120% és 140% közötti) áremelkedésen mentek keresztül, ezen belül kiugró eredmény nem volt azonosítható (13. ábra).

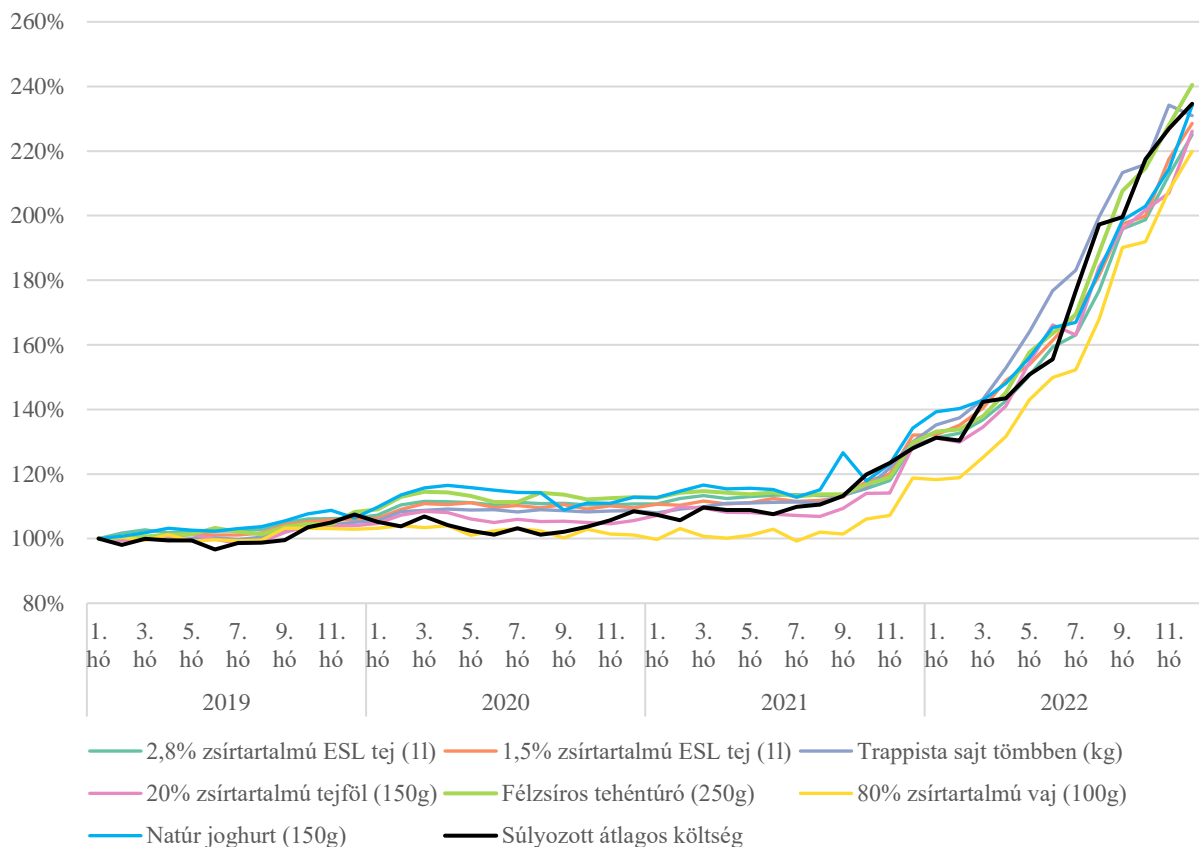
A 14. ábra alapján megállapítható, hogy az egyes standard termékek relatív árváltozása hasonlóan alakult. Ahogy 2021 második felében a költségek jelentősen emelkedni kezdtek, úgy az beépült a termékek átadási áraiba is. 2022-ben az áremelkedés tovább fokozódott,

megközelítőleg 70%-kal nőttek a termékek átlagos átadási árai, szinte teljes összhangban a nyerstej (és az egyéb költségek) árváltozásaival.

A vizsgált időszak elején az átadási árak emelkedése jellemzően nagyobb mértékű volt, mint a költségek emelkedése, 2022-ben viszont összességben hasonló vagy kisebb mértékű volt az emelkedés, a trappista sajt és a félzsíros tehéntúró kivételével.

A vaj átadási ára a többi termékhez képest hangsúlyosabban a súlyozott költségek alatt mozgott, mégis láthattuk, hogy kiemelkedő mértékben emelkedett 2022-ben. A látszólagos ellentmondás feloldása abban keresendő, hogy 2020-ban és 2021-ben alig növekedett a vaj ára, így egy relatív alacsony bázisról indult (míg a többi vizsgált tejtermék árai 2020-ban és 2021-ben jobban emelkedtek).

14. ábra. Egyes tejtermékek feldolgozói átadási árainak, illetve a tejfeldolgozók súlyozott költségeinek alakulása (2019. jan. = 100%)

Megjegyzés: N = 9

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

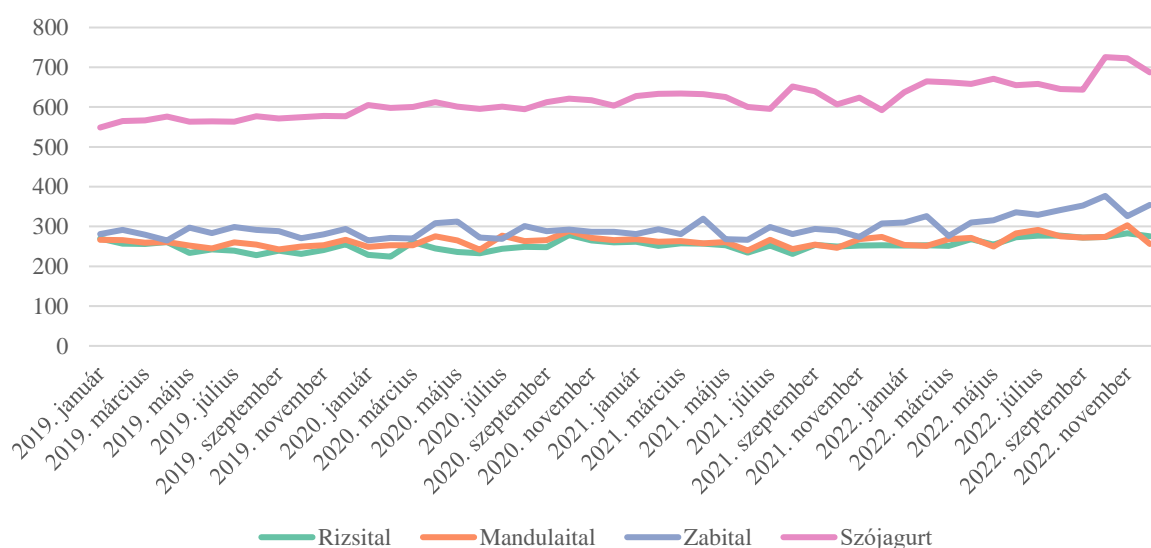
Növényi italok és szójagurtok

Növényi alapú tejhelyettesítő termékeket vállalkozások széles köre állít elő és forgalmaz Magyarországon. Ezek között éppúgy megtalálhatók nemzetközi nagyvállalatok (pl. Danone, Dr. Oetker), mint hazai kis- és középvállalatok (pl. Fino-Food Kft., Vegan Health Kft., BIOrganik Online Kft.) is. A termékek egy része importból származik, míg másokat Magyarországon állítanak elő. Sok esetben tapasztalható, hogy tejipari vállalkozások bővítik

portfóliójukat növényi alapú termékekkel (pl. Fino-Food Kft., Danone Kft., Profood Flexum Kft.), míg más esetekben kimondottan e termékekre szakosodnak a vállalkozások.

A növényi alapú tejhelyettesítő termékek közül – ahogy azt korábban bemutattuk – a különféle növényi italokat és a szójagurtokat vizsgáltuk csak jelen gyorsított ágazati vizsgálat keretében. Ezen termékek szinte kizárólag import útján kerülnek Magyarországra, így az importáló vállalkozások beszerzési és értékesítési átlagárainak alakulását vetettük össze. A beszerzési árak alakulása termékenként valamelyest eltérő volt (15. ábra). A rizs- és mandulaitalok esetén nem volt tapasztalható érdemi beszerzési árnövekedés, míg a zabital és a szójagurt esetén 20–30%-os árnövekedés volt látható. Tehát a belföldi forgalmazók számára a beszerzési költségek lényegesen kevésbé emelkedtek, mint a tejalapú termékek esetén.

15. ábra. A növényi italok és szójagurtok átlagos importárainak alakulása (Ft/l vagy Ft/kg)

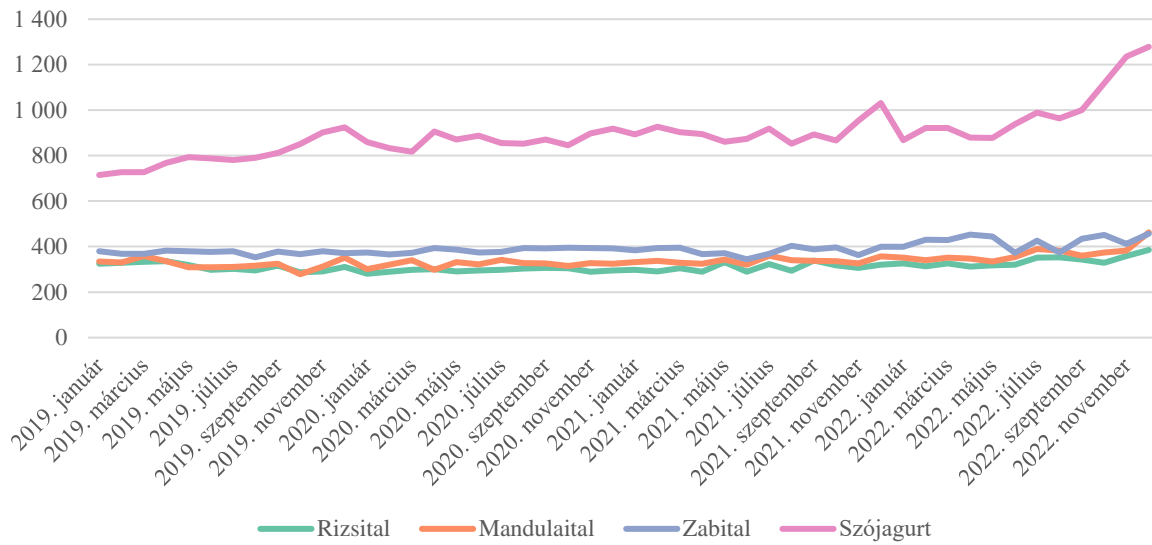

Megjegyzés: N = 5

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Az importőrök kiskereskedők felé érvényesített átadási árainak alakulását mutatja a 16. ábra. Az import- és az értékesítési ár különbsége az importőr bruttó árre, amelyet a 17. ábra mutat. Ezek alapján megállapítható, hogy a növényi italok esetén az importőrök bruttó árre a vizsgált időszakban alig változott, ugyanakkor 2022 második felében elkezdett valamelyest emelkedni. A szójagurtok esetén a bruttó árre 2019-ben növekedett, majd 2020-ban és 2021-ben lényegében változatlan volt, ezután pedig 2022 második felében nagyon jelentős emelkedésnek indult. A 2022-ben tapasztalt növekedésben szerepet játszhatott az importőrök növekvő költségei mellett az a tény is, hogy a tejalapú termékek árnövekedése miatt a fogyasztók e potenciálisan helyettesítő termékek esetén is könnyebben elfogadták az áremelkedéseket.

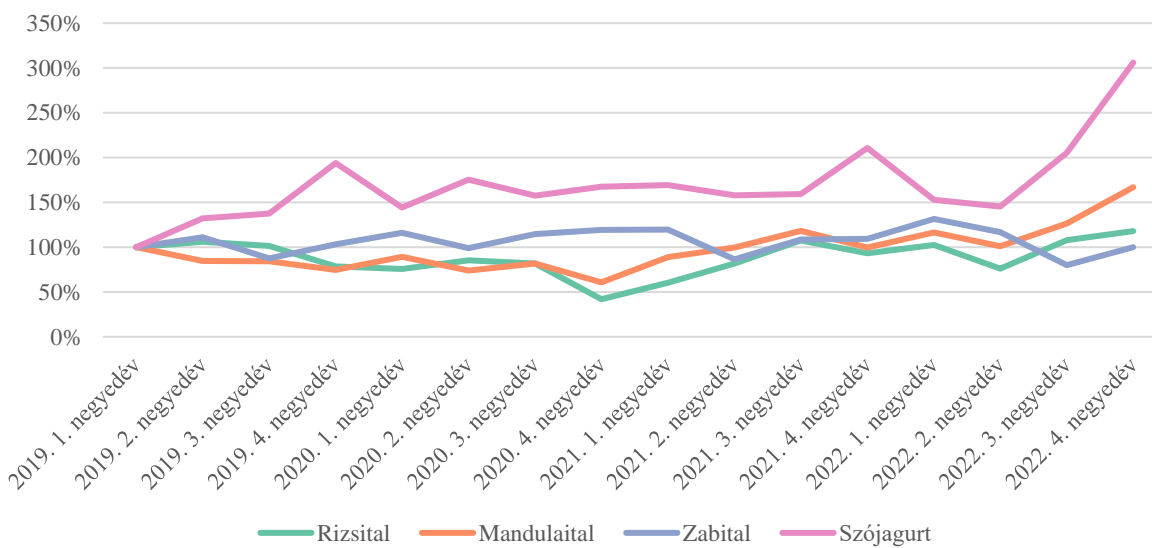
16. ábra. A növényi italok és szójagurtok átlagos kereskedelmi átadási árainak alakulása (Ft/l vagy Ft/kg)

Megjegyzés: N = 5

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

17. ábra. A növényi italok és szójagurtok importőri bruttó árrésének alakulása (2019. 1. negyedév = 100%)

Megjegyzés: N = 5

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

VII. Kiskereskedők

A tej és tejtermékek értékláncának legalsó szintjén találhatók azon szereplők, akik a termékeket közvetlenül a fogyasztók részére értékesítik. A tejtermékeket a kiskereskedelmi vállalatok jellemzően egyenesen a tejfeldolgozó üzemektől vagy külföldi tejfeldolgozók magyarországi képviselőitől keresztül szerzik be, alkalmanként pedig nagykereskedőktől.

A tejtermelők fent ismertetett számához képest a tej és tejtermékek kiskereskedelmével is foglalkozó, jelentős vállalatok száma alacsony, az adatszolgáltatások alapján tíz körüli, mely hasonló mértékű, mint a jelentős tejfeldolgozó vállalkozások száma. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy több franchise rendszerben működő kiskereskedelmi lánc is jelen van Magyarországon (CBA, Coop, Reál), amelyek jellemzően kisebb, egymástól független kiskereskedőket tömörítenek, az együttes beszerzések miatt azonban súlyuk jelentősebb.

A fejezet további része a tejtermékek értékláncának kiskereskedelemmel foglalkozó szereplőinek árazási és beszerzési magatartását, illetve az általuk tapasztalt piaci problémákat és észrevételeket fejt ki a vizsgálat során beszerzett adatszolgáltatások, helyszíni kutatások során birtokba vett dokumentumok és adatok, továbbá nyilvánosan fellelhető források alapján.

Meghatározó piaci szereplők, valamint azok kategorizálása

A GVH rendelkezésére álló adatok szerint az ALDI Magyarország Élelmiszer Bt., az Auchan Magyarország Kft., a CBA Kereskedelmi Kft., a CO-OP Hungary Zrt., a Lidl Magyarország Bt., a SPAR Magyarország Kft., a Penny Market Kft., a Reál Hungária Élelmiszer Kft. és a TESCO-GLOBAL Áruházak Zrt. tekinthetők a legjelentősebb tej és tejtermékek kiskereskedelmével is foglalkozó vállalkozásoknak. Ezenkívül jelen vannak még olyan marginális, független kiskereskedelmi egységek, melyek egyik meghatározó kiskereskedelmi láncához sem tartoznak, továbbá olyan vállalatok, melyek leginkább az online térben fejtik ki tevékenységüket, például a Kifli.hu Shop Kft.

A kiskereskedelmi láncok között megtalálhatók mind hazai tulajdonban lévő, mind pedig külföldi anyacégek által tulajdonolt vállalatok. Azon szereplők, amelyek főként magyar tulajdonban állnak, jellemzően a CBA Kereskedelmi Kft., a CO-OP Hungary Zrt. és a Reál Hungária Élelmiszer Kft. franchise rendszereihez tartoznak, míg a többi említett kiskereskedelmi vállalat valamely külföldi cég magyarországi leányvállalata.

A vállalatok működési formáját tekintve elkülöníthetők a franchise hálózati rendszert működtető társaságok, a diszkontáruházakat, hipermarketeket, kényelmi egységeket működtető vállalatok, illetve a csak az online térben árusító cégek. A nem franchise rendszerben működő élelmiszer-kiskereskedelmi láncok esetében jellemző, hogy az országos beszállítóikkal, általánosságban a tejfeldolgozó üzemekkel a vállalkozások központja tartja a kapcsolatot, ő adja le a beszerzési rendeléseket. Ezzel szemben a franchise hálózatok működésére az a jellemző, hogy egy adott franchise-partner látja el a beszerzési feladatokat több, hozzá tartozó üzlet tekintetében.

A tejtermékek beszerzési forrásai

A kiskereskedelemmel foglalkozó piaci szereplők részéről a GVH-hoz beérkezett információk alapján a legnagyobb magyarországi kiskereskedelmi szereplők tejtermékeiket jellemzően közvetlenül a feldolgozó vállalatoktól szerzik be. A rendelkezésre álló adatok alapján jellemző továbbá, hogy a kiskereskedelmi láncok igyekeznek minél több hazai gyártótól származó terméket helyezni kínálatukba. Azon tejtermékeket, melyek hazánkban jellemzően nem kerülnek előállításra, a kiskereskedelmi szereplők szükségszerűen import útján szerzik be.

A GVH által feltártak alapján a közelmúltban egyre több olyan termék is import útján került a kiskereskedelmi egységek polcaira, melyeket Magyarországon is előállítanak. Ennek okaként a vizsgálat során megkeresett piaci szereplők azt jelölték meg, hogy több tejtermék hazai beszerzési ára oly mértékben megnövekedett, hogy a kiskereskedelmi vállalatok számára gazdaságosabbá vált külföldről beszerezni az adott árut, annak érdekében, hogy költségeiket minimalizálni tudják, és termékeiket a lehető legkisebb áron tudják a fogyasztók számára elérhetővé tenni.

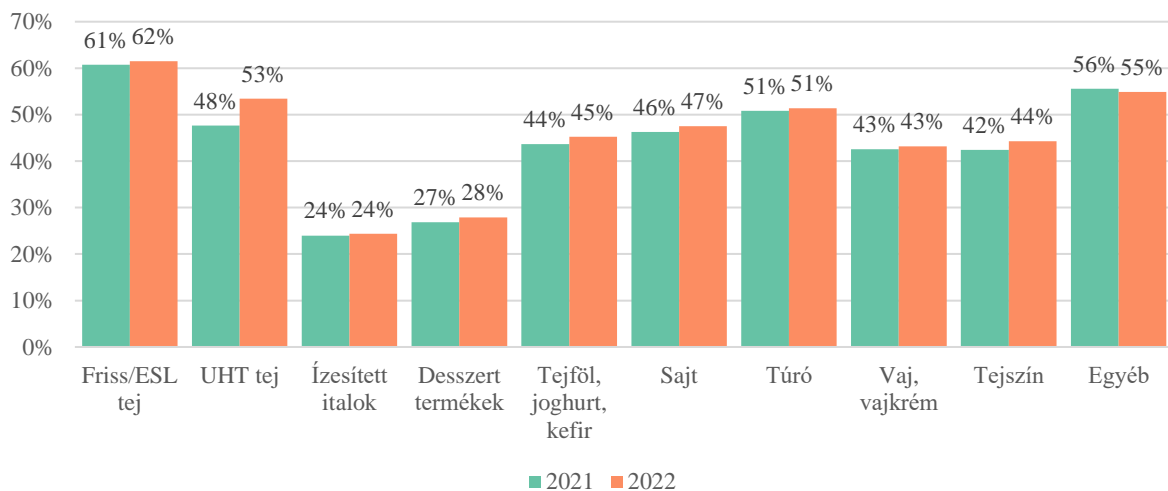
A kiskereskedelmi szereplőktől beérkezett adatszolgáltatások alapján a megemelkedett beszerzési költségeik oka, hogy a hazai tejtermelők és feldolgozók inputköltségei jelentősen megnövekedtek. Ez a beérkezett adatszolgáltatások alapján többek között az energiaköltségek növekedésére, a takarmányárak megemelkedésére, továbbá a minimálbér növekedésére, illetve a tejsír-mérleg felborulására (I. keretes írás) vezethető vissza. Ezen input árak emelkedéséhez hozzájárulhatott a nemzeti valuta gyengülése a régióban használatos pénznemekkel szemben, mely tovább növelte a külföldről importált inputanyagok árát, illetve a termékek külföldi értékesítésének alternatívaköltségét.

A beérkezett adatszolgáltatások alapján, tejsír-mérleg felborulása alatt a következő folyamat értendő. A 6/2022. (I. 14.) Korm. rendelet (élelmiszerárstop) hatósági árat szabott az ultra magas hőmérsékleten hőkezelt 2,8%-os zsírtartalmú tehéntejre. Ez természetszerűleg megnövelte a keresletet az említett termék iránt (erre a Tej Szakmaközi Szervezet és Terméktanács is hivatkozott a GVH részére benyújtott adatszolgáltatásában). A nagymértékben megnövekedett keresletet, illetve a törvényben megfogalmazott készletentartási kötelezettséget teljesíteni szándékozó kiskereskedők növekvő mennyiségeket voltak kötelesek beszerezni az árszabályozott termékből, ezzel párhuzamosan pedig csökkent a 1,5%-os zsírtartalmú tej iránti kereslet. A 1,5%-os és a 2,8%-os zsírtartalmú tej keresletében bekövetkező jelentős elmozdulás (előbbi csökkenése, utóbbi növekedése) miatt a tejfeldolgozó üzemekben rendelkezésre álló tejsírt megemelkedett arányban kellett UHT tejben értékesíteni, így kevesebb tejsír jutott az egyéb termékek (pl. vaj, sajt) gyártására. Ennek következtében azok termelése költségesebbé vált, a tejfeldolgozók kínálata lecsökkent. Ily módon azon termékek ára, melyek előállításához tejsír szükséges és áruk nem szabályozott a hivatkozott kormányrendeletben, közvetett módon megemelkedett a 2,8%-os zsírtartalmú UHT tehéntej hatósági árazásának közvetett piaci hatásaként.

Gyártói és sajátmárkás termékek aránya

Az árváltozásra ható tényezők tárgyalása előtt röviden bemutatjuk az egyes termékcsoportok összetételét aszerint, hogy a legnagyobb (nemzetközi láncokhoz tartozó) kiskereskedők átlagosan milyen arányban értékesítenek az adott csoportból sajátmárkás termékeket. A 18. ábra alapján látható, hogy az egyéb kategória kivételével, bár csak néhány százalékponttal, de minden termékcsoportban nőtt a sajátmárkás termékek aránya 2022-re. Legnagyobb arányban a fogyasztói tejet, legkisebb arányban a desszert termékeket és ízesített italokat árusították sajátmárkásként.

18. ábra. Sajátmárkás termékek átlagos volumenaránya a nemzetközi kiskereskedelmi láncok értékesítésében termékkategóriánként 2021-ben és 2022-ben

Megjegyzés: N = 6

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A kiskereskedők költségei, az általuk alkalmazott fogyasztói árak meghatározásának szempontjai

A termelőket és a feldolgozókat érintő költségelemek egy része a kiskereskedelmi szereplők kiadásaiban is meghatározó részesedéssel bír (pl. energia, üzemanyag), így ezek emelkedése közvetlenül is hozzájárulhatott a fogyasztói árak növekedéséhez. Példának okáért a tejtermékek beszerzésére általában jellemző, hogy minőségük megőrzése érdekében hűtött tárolást igényelnek, illetve hűtésre alkalmas szállítási eszköz segítségével kell a logisztikát megoldani. A megfelelő hőmérséklet biztosítása a megemelkedett energiaárak miatt az utóbbi időszakban költségesebb volt az ellátási lánc minden hazai szereplője számára.

A beérkezett adatszolgáltatások alapján a kiskereskedők sokrétű szempontrendszert vesznek figyelembe, amikor meghatározzák az általuk alkalmazott fogyasztói árakat. A legtöbb kiskereskedelmi üzletlánc számára az egyik legmeghatározóbb szempont a különböző költségek és azok változásának fedezése és lekövetése a fogyasztói árakban. Az egyik ilyen legfőbb költség a termékek beszerzési ára. Azon termékek körében, amelyek nem esnek a 6/2022. (I. 14.) Kormányrendelet vagy egyéb mentesítő szabályozás hatáskörébe, a kiskereskedőknek kötelező figyelembe kell venniük, hogy főszabály szerint nem értékesíthetik

átadási, beszerzési ár alatt a termékeiket,²⁸ és emiatt – többek között – a beszerzési árakat és azok változását kötelező lekövetniük fogyasztói árak kialakítása során. Ez az előző fejezetben bemutatott jelentős feldolgozó átladási árnövekedés miatt már önmagában is jelentős fogyasztói árnövekedést jelentett.

A GVH rendelkezésére álló adatok szerint a közelmúltban egyre jellemzőbbé vált, hogy a kiskereskedelmi vállalkozások beszállító partnerei megnövekedett gyakorisággal kérték a beszállítói szerződések újratárgyalását, rendszerint magasabb átadási árak érvényesítése érdekében. Míg 2022 előtt egy év alatt egy-két alkalommal fordult elő a beszállítói szerződések újratárgyalása, addig 2022-ben a szám megsokszorozódott a válaszadó vállalkozások többsége esetében.

A kiskereskedelmi árazás során jellegzetesen figyelembe vett további költségelemnek számítanak a különböző közterhek és különféle szabályozások miatt felmerült költségek, melyeket ki kell gazdálkodniuk a kiskereskedőknek. Ilyen, a vizsgálattal érintett időszakban bevezetett közteher a 2020. évi XLV. törvénnyel bevezetett kiskereskedelmi adó, illetve a 197/2022. (VI. 4.) Kormányrendeletben kivetett kiskereskedelmi pótdadó, mely szerint a kiskereskedők 2022-ben az egyébként fizetendő kiskereskedelmi adójukon felül annak 80 százalékaival megegyező többletadót voltak kötelesek megfizetni. 2023-ban pedig a kiskereskedelmi adó mértéke nagyjából a kétszeresére növekedett.

A 6/2022. (I. 14.) Kormányrendeletben meghatározott termékek esetén az 583/2022. (XII. 28.) Kormányrendelet alapján a kiskereskedők kötelesek bizonyos, a jogszabály által megszabott termékek készletentartására. Az adatszolgáltatások alapján ezen termékek beszerzési árak meghaladják a hivatkozott rendelet által megszabott maximált árakat, így ezen termékek értékesítése veszteséget jelent a kiskereskedők számára, mely veszteség mértéke bővebben később kerül részletes kifejtésre.

További jellemző költségelem a bérekre fordított kiadás, amely az elmúlt három évben a megemelkedett minimálbér és a megélhetési költségek hatására szintén megnövekedett terhet jelentett. Végezetül, az üzletek fenntartása és a terméklogisztika jelentős energiaráfordítással jár, amely az elmúlt időszak növekvő energiaárak következtében szintén jelentős többletkiadásokhoz vezetett.

A költségek figyelembevételén kívül a kiskereskedők árazási magatartására hatással van a szegmensre jellemző erős versenyhelyzet. A piaci szereplők árazásuk kialakításakor különféle módokon figyelembe veszik a versenytársaik által alkalmazott fogyasztói árakat, hogy azoknál kedvezőbb ajánlatokkal célzathassák meg vásárlóikat – a konkurenciafigyelés mindennapos gyakorlatát és a fokozott versenynyomás jelenlétét támasztják alá a GVH által több forrásból is beszerzett bizonyítékok.

²⁸ L. a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény 7. § (2) bekezdés i) pontja.

A kiskereskedelmi árak és árrések elemzése

A fogyasztói árak változásának elemzése során a GVH megvizsgálta a kiskereskedelmi szereplők beszerzési árainak és költségeinek alakulását, ezáltal képet alkotva arról, hogy a kiskereskedelmi szereplők árrése, nyereségessége hogyan változott 2019 és 2022 között.

Kiskereskedelmi vállalatok esetén a végső eladási árból származó bevétel legnagyobb része (átlagosan kb. 75%-a) magát az eladott áru beszerzési értékét fedezi. A beszerzési ár mértéke a kiskereskedő és az adott tejfeldolgozó közötti áralku eredménye, annak alakulását befolyásolja ugyan a kiskereskedő, azonban főként a feldolgozó szinten bekövetkező változások vannak rá hatással a rendelkezésre álló információk alapján (ezt egyébként megerősíti a VIII. fejezetben bemutatásra kerülő ártranszmissziós elemzés is).

Az áru értékesítési és beszerzési ára közötti különbséget nevezzük bruttó árrésnek. A kiskereskedelmi vállalatnak ebből a bruttó árrésből kell kigazdálkodnia minden egyéb költségét, a munkavállalók bérétől az energia- és üzemeltetési költségein át a megfizetett adókig. Az összes költség levonása után fennmaradó összeg a vállalat nyeresége. Általánosságban elmondható, hogy minél versenyzőibb a kiskereskedelmi szektor, a bruttó árrés változása annál erősebben követi a költségek változását, hiszen a költségek emelkedésénél nagyobb mértékben árat emelő kereskedőktől elpártolnak a fogyasztók. Ugyanakkor a fogyasztói árak kialakítása során a kiskereskedőt sok nem költség jellegű tényező is befolyásolja, amely kihat az egyes termékek konkrét árazási stratégiájára. Korlátozza a kiskereskedőt egyrészt a termék iránt megnyilvánuló kereslet, illetve a termék néhány tulajdonsága (pl. romlandósága) is, másrészt a kiskereskedelmi piac szerkezete, a verseny intenzitása.

Az elemzés során a tejtermékeket öt termékcsoportha (fogyasztói tej; tejföl, joghurt, kefir; sajt; túró; vaj és vajkrém) bontva vizsgálta a GVH. Ezen öt termékcsoportha esetén egy vagy két, jelentős fogyasztási arányú standard termék áralakulása került részletekbe menően is vizsgálatra. A továbbiakban ezen termékek beszerzési és értékesítési árainak alakulását, illetve a kettő különbségét, a bruttó árrés időbeli változását mutatjuk be 2019 és 2022 között.

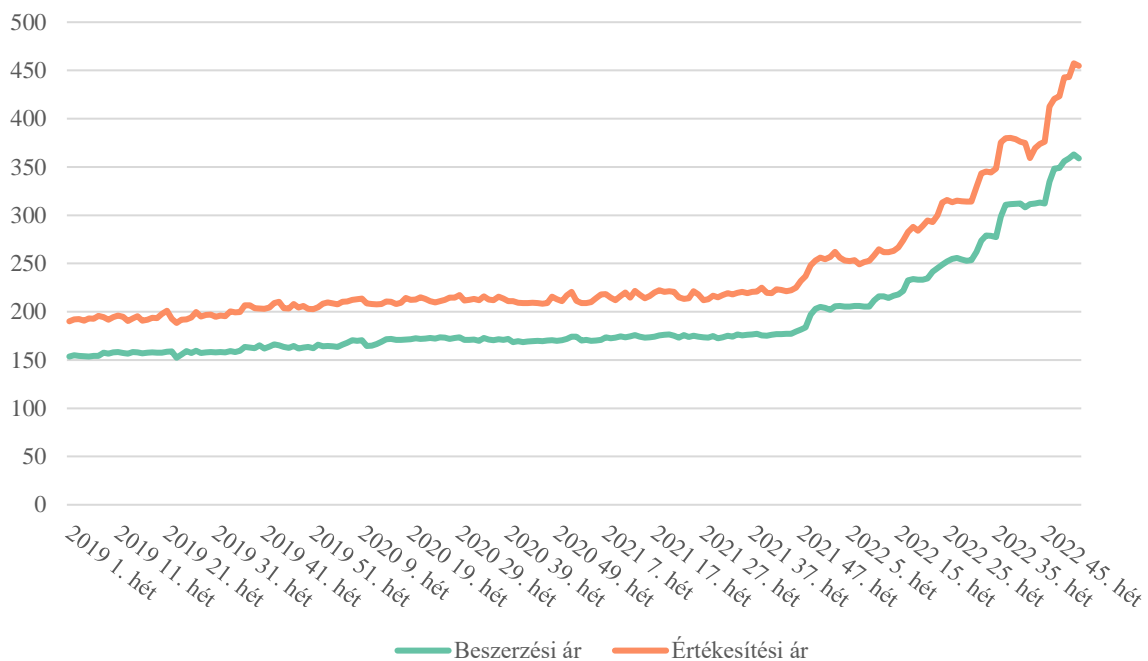
Az elemzés során a bruttó árrés költségnevek szerint is felbontásra került. Az alkalmazott statisztikai módszer mögötti feltevés, hogy minden termékre arányosan rakódnak rá a nem felosztható költségek 2019-ben, tehát például az üzletek üzemeltetési költsége arányosan osztdódott le az üzletben forgalmazott minden egyes termékre 2019-ben. Ezután az került vizsgálatra, hogy az egyes költségek nagysága hogyan változott a rákövetkező években (2020-ban, 2021-ben és 2022-ben); a költségek százalékos változása alapján pedig megvizsgáltuk, hogy hogyan kellett volna változnia a bruttó árrésnek, ha ezeket a költségemelkedéseket is arányosan terhelték volna rá a kiskereskedők az egyes termékekre. Az így képzett számok jelentése lényegében az, hogy ha a vállalat költségeit arányosan osztjuk szét a forgalmazott termékek között, akkor adott évben átlagosan egy egységnyi (egy liter, egy kilogramm stb.) terméken realizált bruttó árrésből hány forintot költöttek a kiskereskedők egyes költségelemekre, és hány forintot realizáltak nyereségként. Amennyiben a kiskereskedők egy-egy termék bruttó árrését 2020-ban, 2021-ben vagy 2022-ben jobban/kevésbé emelték, mint a költségek arányos változása, akkor az adott terméken elért nyereségük nőtt/csökkent.

Ettől az elméleti feltevéstől a valóságban akár jelentősebb eltérések is elképzelhetők, hiszen a kiskereskedők árazásuk során egyéb tényezőket (pl. kereslet árugalmassága, termékek tartóssága) is figyelembe vesznek, illetve a kiskereskedők szabadon dönthetnek árazási stratégiájukról, tehát arról is, hogy mely termékek árait milyen mértékben változtatják meg, mely termékeket kínálnak relatív olcsóbban, és melyeket relatív drágábban. Az itt bemutatásra kerülő ár- és költségelemzés tehát mindössze illusztrációként szolgál. A helyzetet ráadásul bonyolítja, hogy az egyes élelmiszerekre bevezetett ármaximum („árstop”) néhány termék esetén nagyon jelentős veszteségeket okozott a kiskereskedőknek, ami felboríthatta a korábban megszokott árazási stratégiát, annak újragondolását tehette szükségessé.

Fogyasztói tej

A fogyasztói tejek termékcsoportjából a legnagyobb volumenben értékesített, árstop alá nem tartozó termékfajtákat vizsgáltuk (1,5%-os, illetve a 2,8%-os zsírtartalmú ESL tej). A két termékfajta beszerzési és értékesítési ára hasonló trendet követett az elmúlt években (19. ábra és 20. ábra). Mindkét ábrán látható a trend meredek változása 2021 vége felé, illetve jól látszik, hogy a beszerzési és az értékesítési ár szorosan követi egymást.

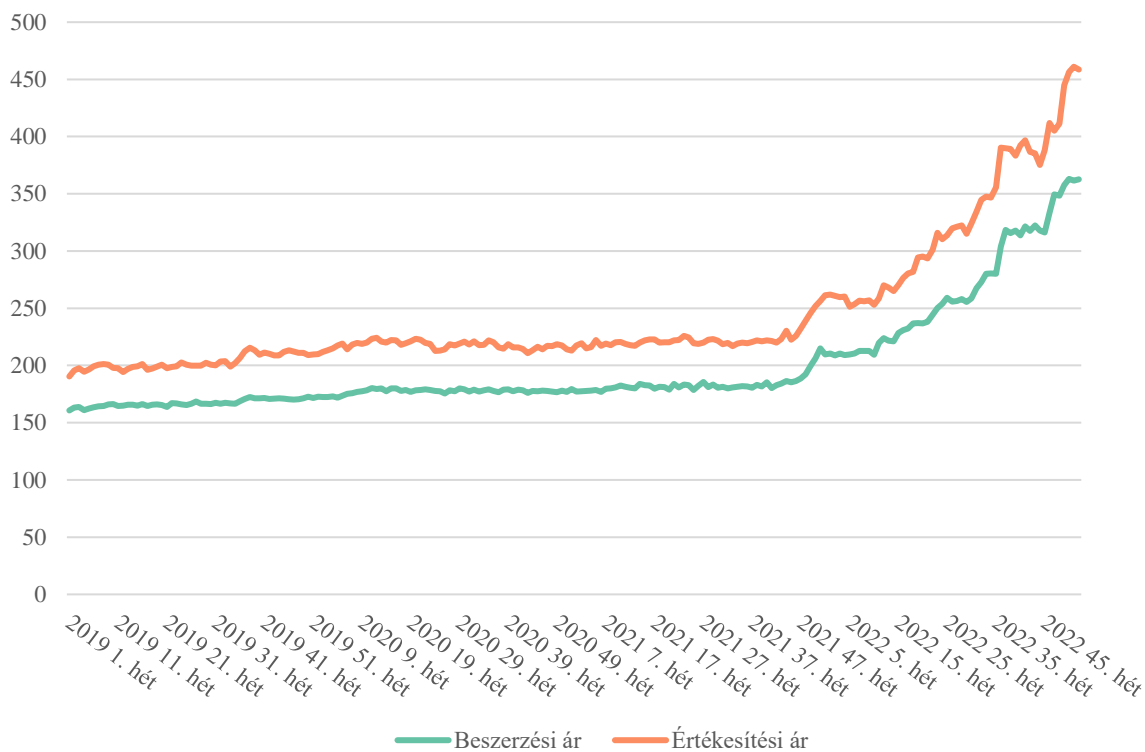
19. ábra. 1,5%-os zsírtartalmú ESL tej átlagos beszerzési és nettó értékesítési árainak alakulása (Ft/l)

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

20. ábra. 2,8%-os zsírtartalmú ESL tej átlagos beszerzési és nettó értékesítési árának alakulása (Ft/l)

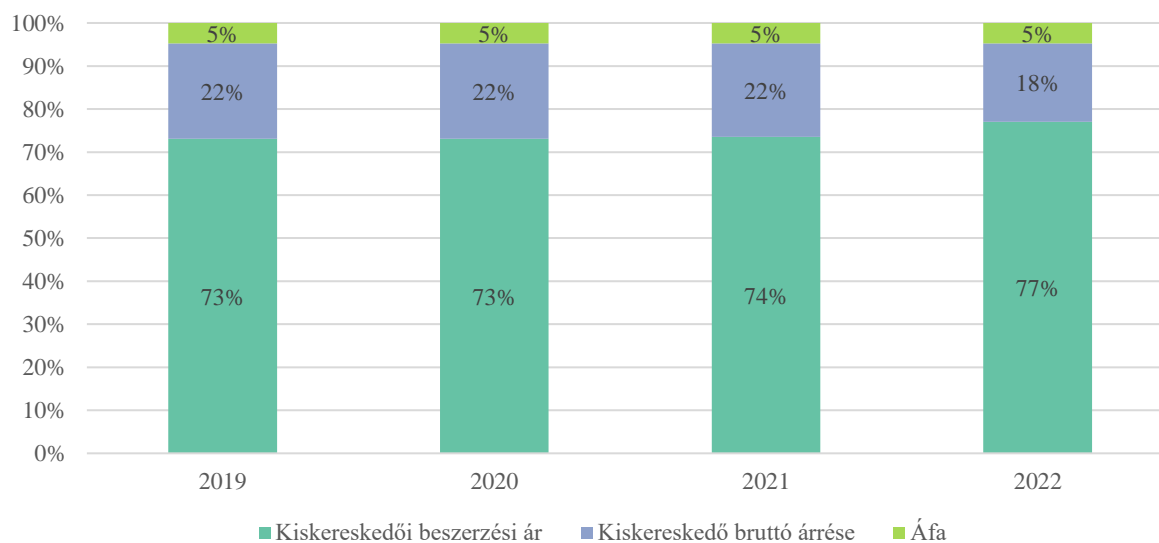

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A fogyasztói árak felbontása alapján jól látszik, hogy a kiskereskedők árrése százalékosan jelentősen csökkent 2022-re mindkét vizsgált tejfajta esetében (21. ábra és 22. ábra).

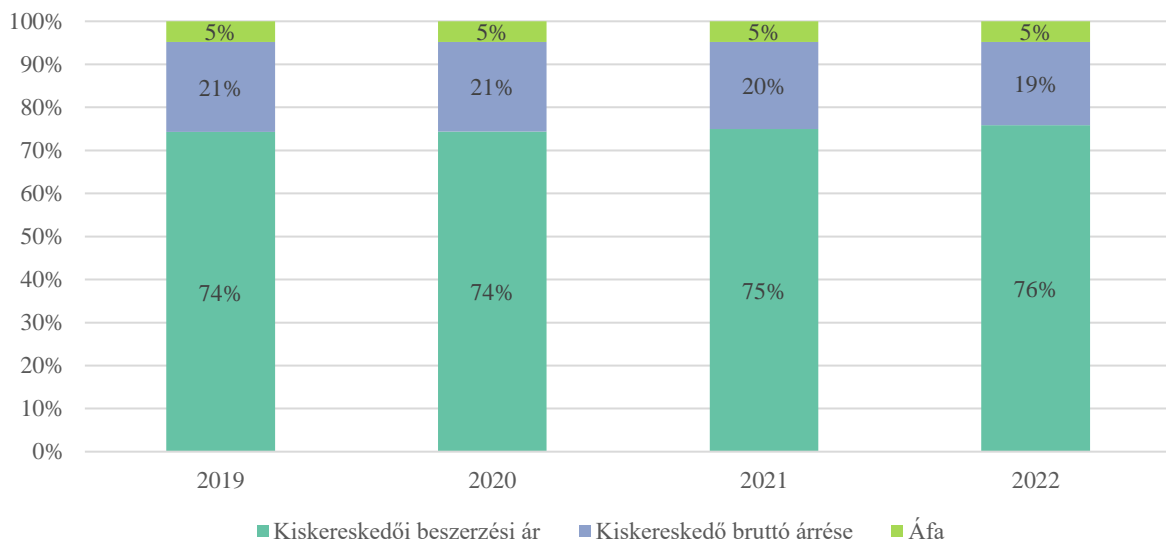
21. ábra. A 1,5%-os zsírtartalmú ESL tej fogyasztói árának felbontása

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

22. ábra. A 2,8%-os zsírtartalmú ESL tej fogyasztói árának felbontása

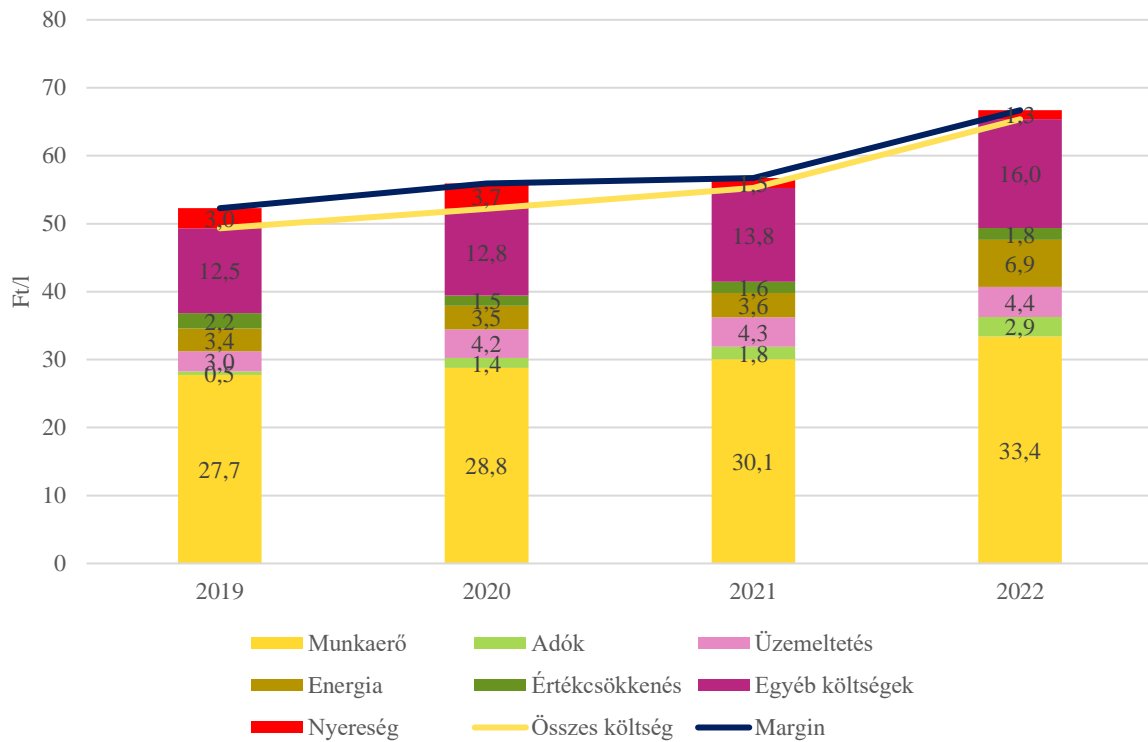

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A kiskereskedő bruttó árrése a százalékos csökkenés ellenére forintban mérve emelkedett, hiszen a beszerzési ár nagyon jelentősen nőtt, ahogy ez a 19. ábra és a 20. ábra alapján látszik. A bruttó árrés éves átlagát, illetve ennek kiskereskedői költségek szerinti felbontását mutatja a 23. ábra a 1,5%-os és a 24. ábra a 2,8%-os zsírtartalmú ESL tej esetén. Míg a 1,5%-os tej esetén az elenyésző mértékű margin idővel valamelyest tovább csökkent, addig a 2,8%-os tej esetén 2022-re megemelkedett a margin nyereségként azonosítható része. Tekintve, hogy 2022-ben átlagosan 366 Ft/l volt a 1,5%-os zsírtartalmú, és 377 Ft/l a 2,8%-os zsírtartalmú ESL tej fogyasztói átlagára, így e számok azt mutatják, hogy a kiskereskedői nettó nyereség 0,4% volt a 1,5%-os és 2,1% volt a 2,8%-os zsírtartalmú ESL tej esetén.

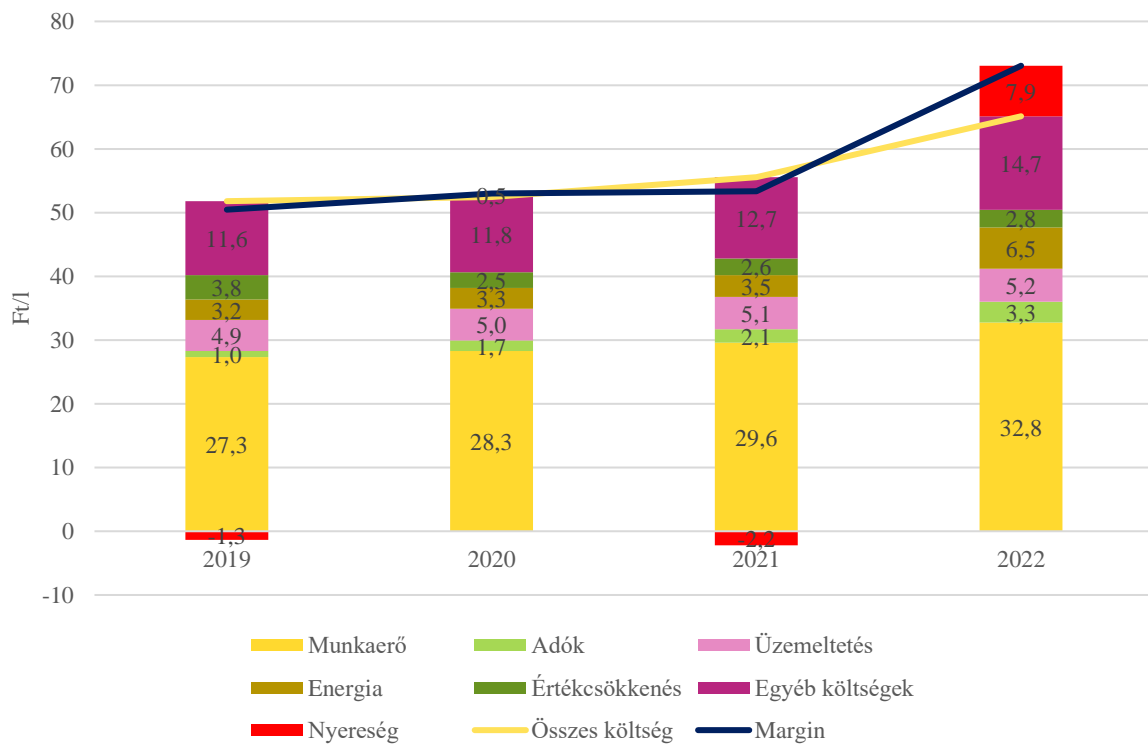
23. ábra. 1,5%-os ESL tej bruttó árrésének komponensenkénti felbontása (Ft/l)

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

24. ábra. 2,8%-os ESL tej bruttó árrésének komponensenkénti felbontása (Ft/l)

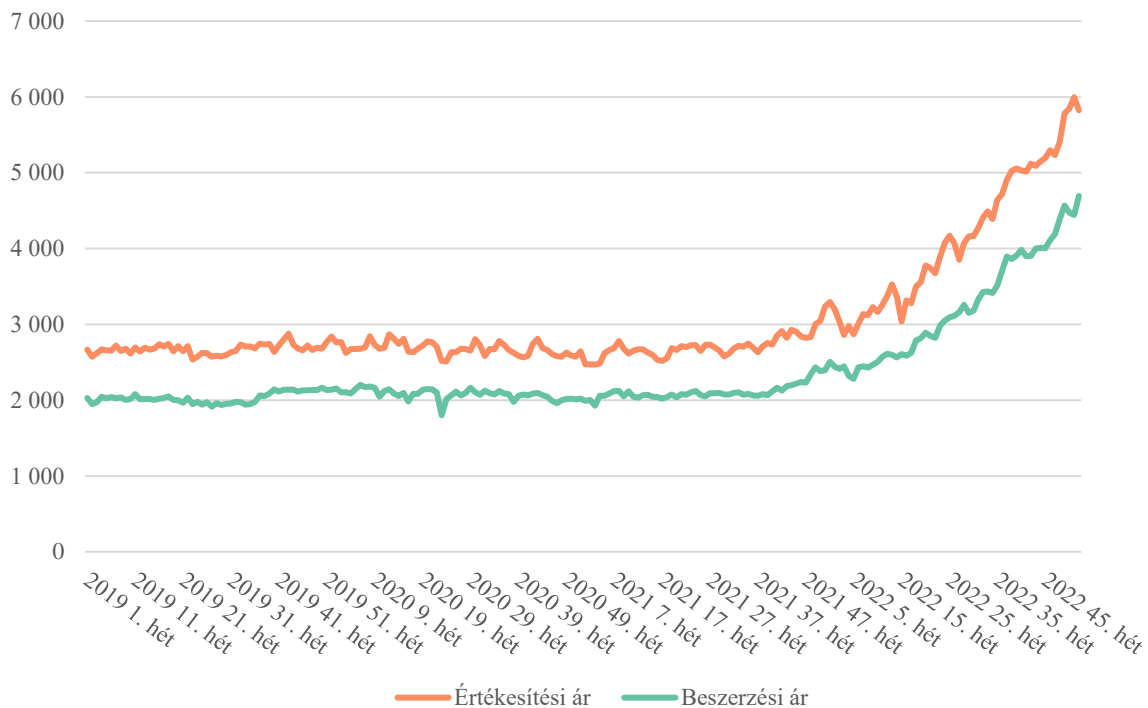
Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Vaj, vajkrém

E termékcsoporthoz az általunk vizsgált standard termék a 80%-os zsírtartalmú vaj volt. E termék esetén is látható az átlagos beszerzési és értékesítési árak meredek és egymást szorosan követő növekedése (25. ábra), amely mindkét esetben meghaladta a korábbi évek árszintjének kétszeresét.

25. ábra. 80%-os zsírtartalmú vaj átlagos beszerzési és nettó értékesítési árainak alakulása (Ft/kg)

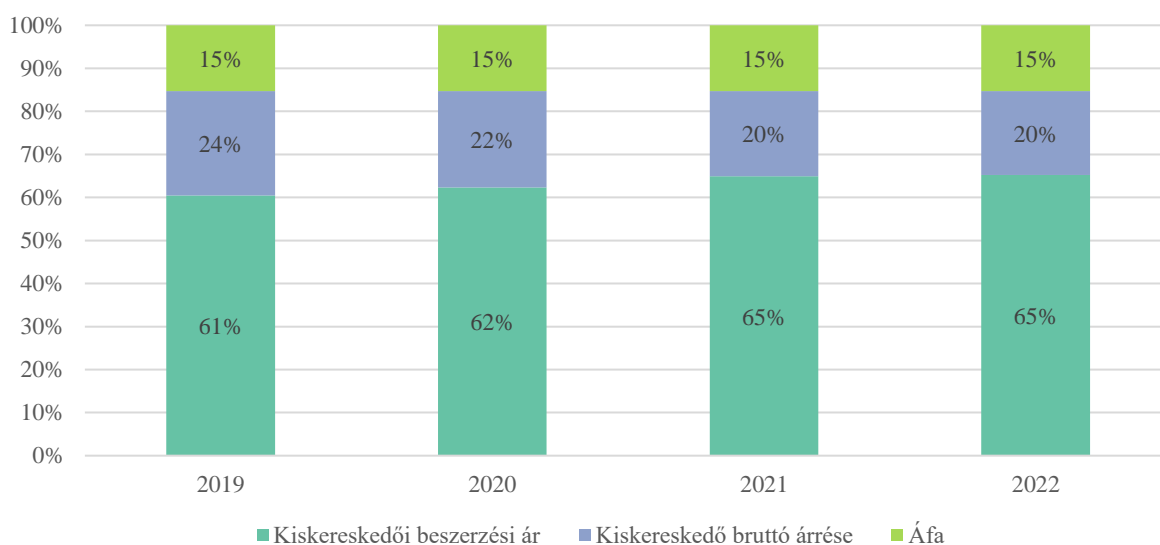

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A fogyasztói árak felbontása alapján jól látszik, hogy a kiskereskedők árrése százalékosan jelentősen csökkent 2019 és 2022 között (26. ábra), ennek ellenére a beszerzési árak nagyon jelentős növekedése ellenére a forintban mért bruttó árrés kisebb mértékben növekedett. Azonban a 27. ábra alapján látható, hogy a vaj egy 2019-ben még meglehetősen nyereséges árucikkből egy veszteséges árucikké alakult át 2021-re. Láthatóan a vajon realizált bruttó árrés emelkedése sem tudta ellensúlyozni a költségek emelkedését, amelyek arányosan erre a termékre vonatkoznak. Így 2021-re a kiskereskedők egy egységnyi vajra eső költségeiken átlagosan többet veszítettek, mint amennyit az egységnyi vaj árrésének növekedésével nyerni tudtak. 2022-re ez a veszteségesség részben korrigálódni látszódott, azonban a 2019-es szinthez képest továbbra is jelentősen alacsonyabb és negatív volt.

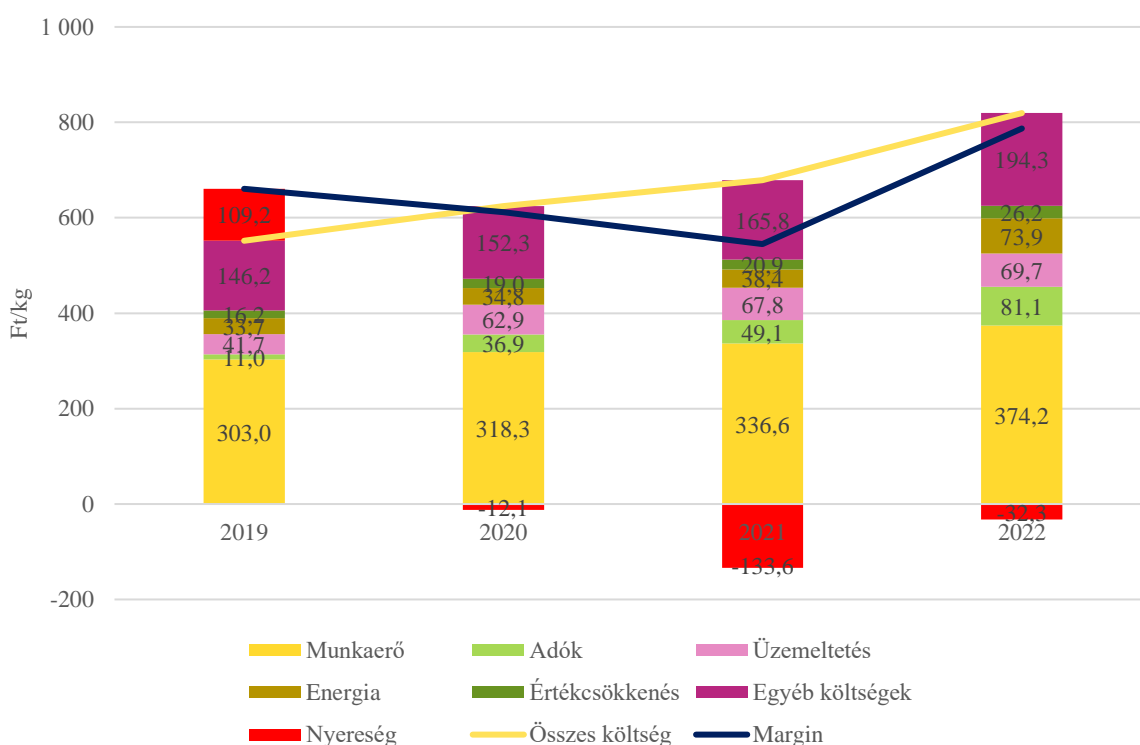
26. ábra. A 80%-os zsírtartalmú vaj fogyasztói árának felbontása

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

27. ábra. 80%-os zsírtartalmú vaj bruttó árrésének komponensenkénti felbontása (Ft/kg)

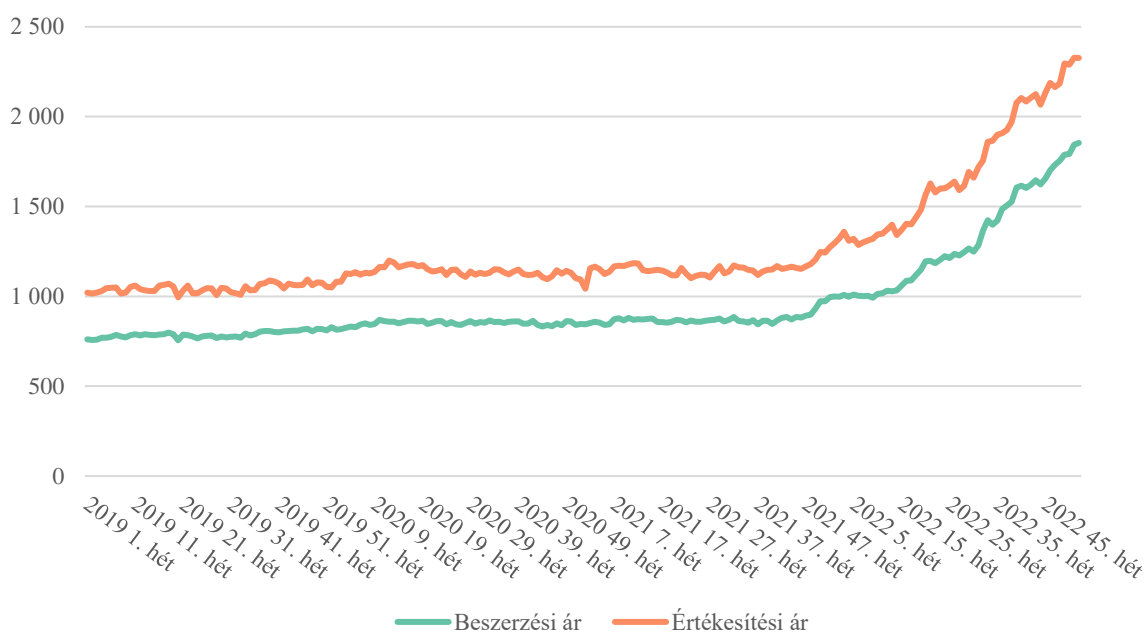
Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Túró

A túrófélék illusztrálásához a félzsíros tehéntúrót használjuk fel, mint standard terméket. A 28. ábra mutatja a beszerzési és az értékesítési ár növekedését, ezek az árak is jóval meghaladták a megelőző években tapasztalható árak kétszeresét.

28. ábra. A félzsíros tehéntúró átlagos beszerzési és nettó értékesítési árainak alakulása (Ft/kg)

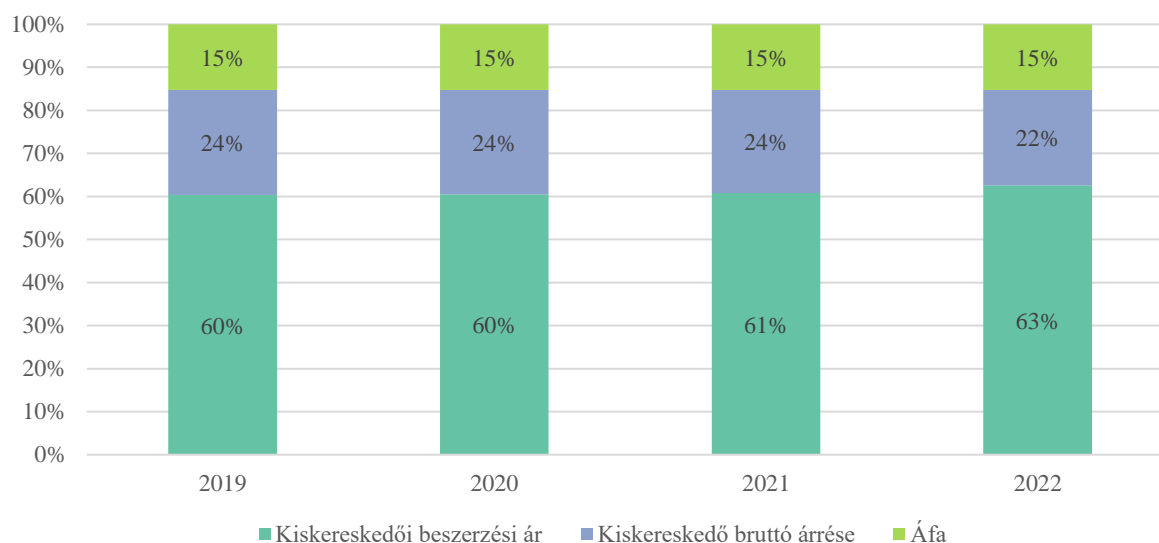

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A fogyasztói árak felbontása alapján jól látszik, hogy a kiskereskedők árrése százalékosan csökkent 2022-ben (29. ábra), azonban e termék esetén is igaz az, hogy a beszerzési árak jelentős emelkedése következtében a forintban mért árrés növekedett. A 30. ábra alapján látható módon a kiskereskedők nettó nyeresége és a költségek közel párhuzamosan követték egymást időben, a 2022-es nyereségesség azonban magasabb volt a 2019-es, 2020-as és 2021-es szinteknek. A 2022-ben egy kg félzsíros túrón realizált 77 Ft/kg kiskereskedelmi nettó nyereség azt jelentette, hogy a fogyasztói átlagár átlagosan 4,2%-a volt a kiskereskedő nyeresége.

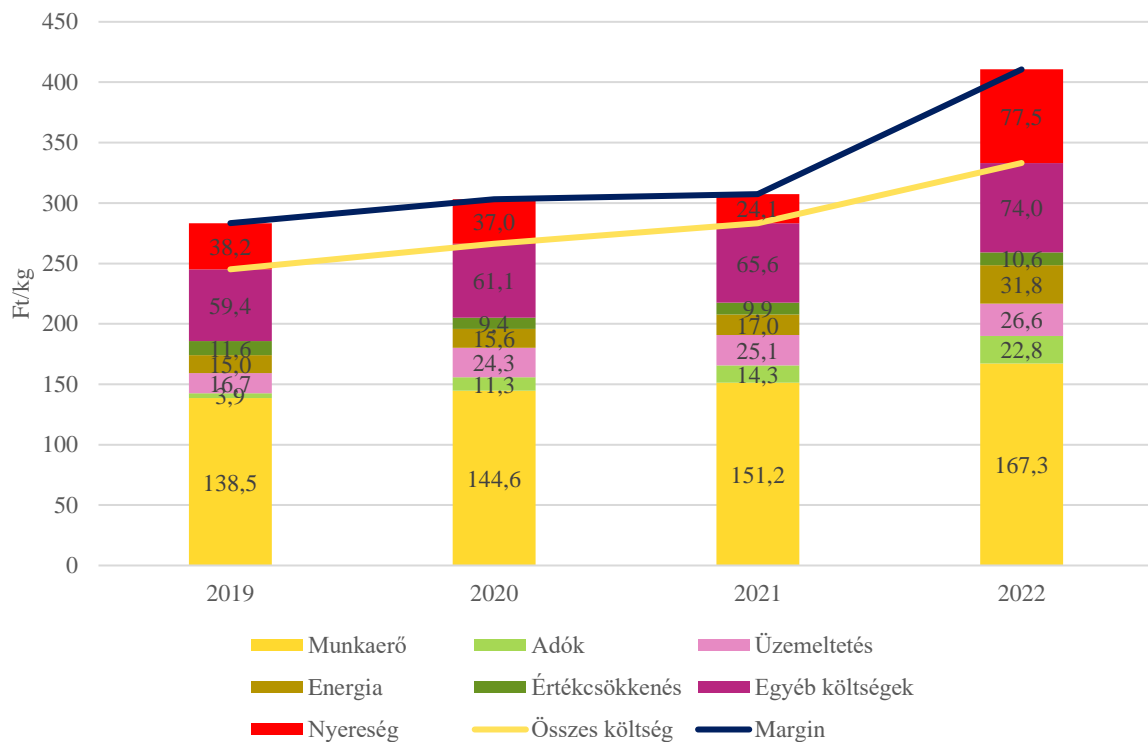
29. ábra. A félzsíros tehéntúró fogyasztói árának felbontása

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

30. ábra. A félzsíros túró bruttó árérének komponensenkénti felbontása (Ft/kg)

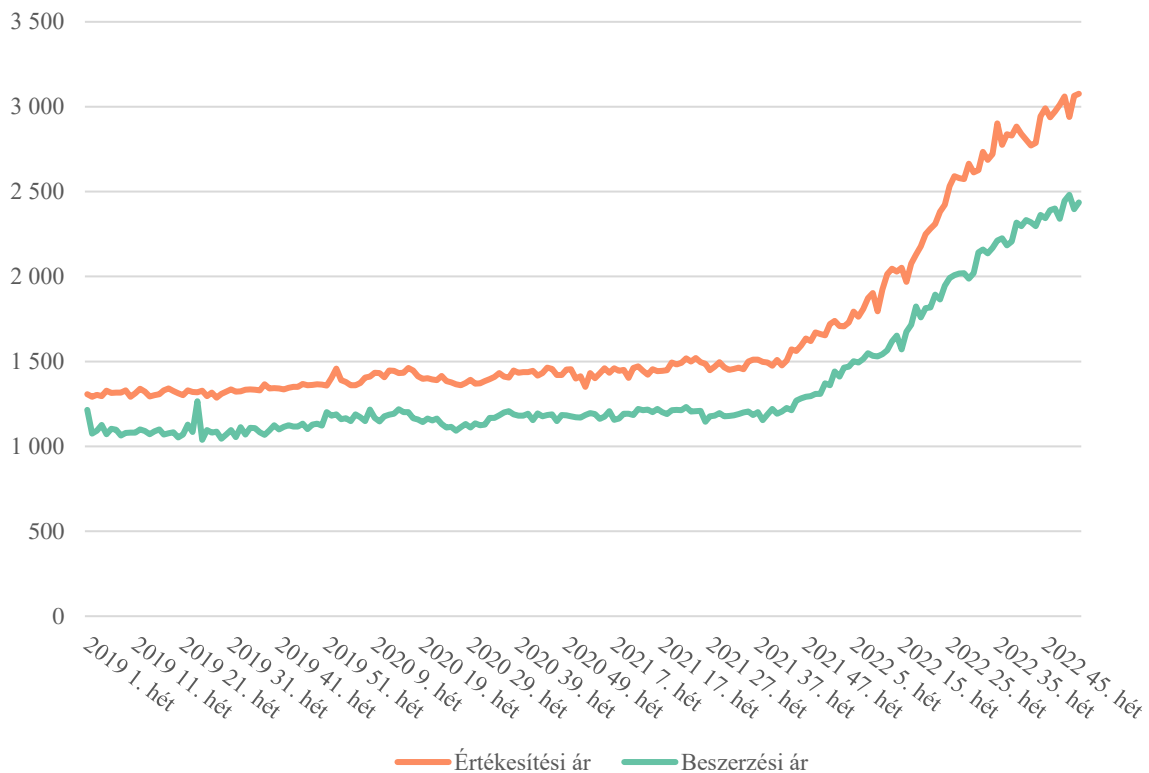
Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Sajtok

A sajtok árváltozásának illusztrálásához a Magyarországon hosszú ideje a legnagyobb volumenben értékesített sajtfélét használjuk fel, a trappista sajtot. A 31. ábra alapján látható, hogy a trappista sajt beszerzési és értékesítési árai átlagosan majdnem megháromszorozódtak a vizsgált időtávon.

31. ábra. A trappista sajt átlagos beszerzési és nettó értékesítési árának alakulása (Ft/kg)

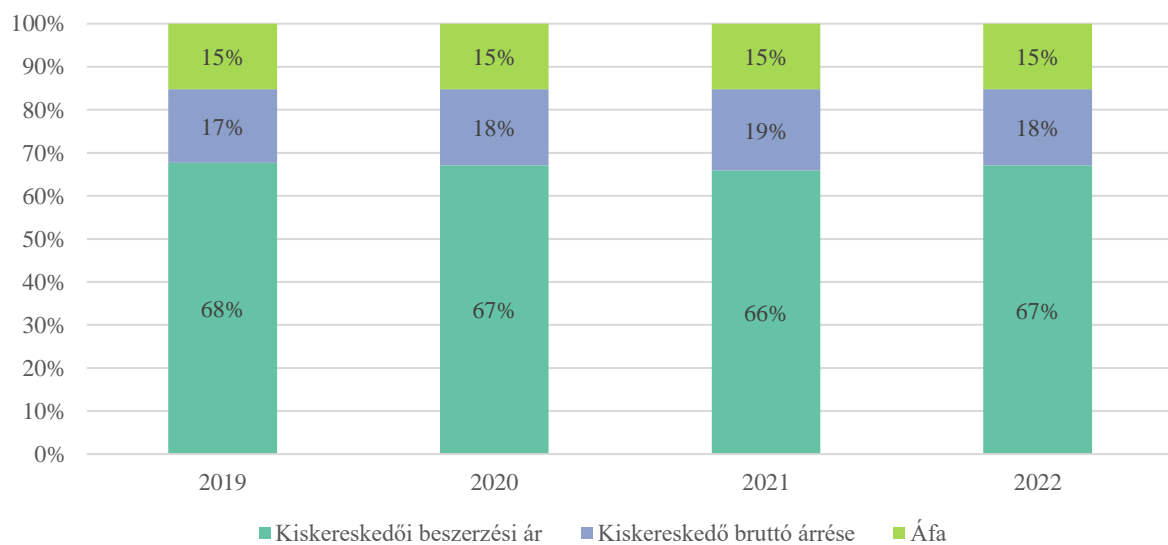

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A fogyasztói árak felbontása alapján jól látszik, hogy a kiskereskedők árrése százalékosan lényegében stagnált 2022-ben (32. ábra), azonban e termék esetén is igaz az, hogy a beszerzési árak jelentős emelkedése következtében a forintban mért árrés növekedett.

32. ábra. A trappista sajt fogyasztói árának felbontása

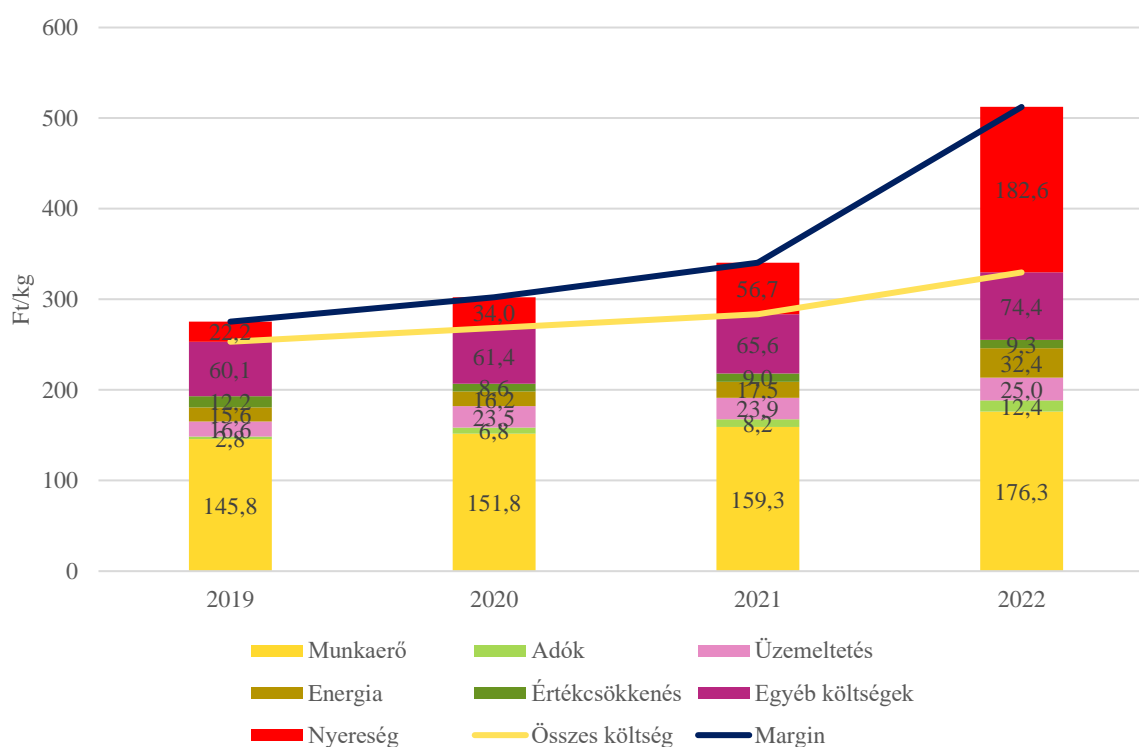

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A 33. ábra alapján látható módon a bruttó árrés forintban mért növekedése magasabb volt az arányosan erre a termékre jutó költségek emelkedésénél, így a kiskereskedők által a trappista sajton realizált átlagos nyereség a 2019-es és 2020-as szinthez képest megemelkedett 2022-re. Ugyanakkor a trappista sajt nagyon jelentős áremelkedését nem ez okozta, hiszen a kiskereskedelmi szereplők nyeresége a bruttó fogyasztói ár mindössze 6,3%-át tette ki, miközben e fogyasztói ár 161%-kal emelkedett meg 2021-ről 2022-re. Miközben egy kg trappista sajt átlagos fogyasztói ára a vizsgált kiskereskedelmi szereplőknél 2899 Ft volt 2022-ben, addig ebből mindössze 183 Ft maradt a kiskereskedőknél nyereségként, 2716 Ft pedig költségként vagy adóként merült fel náluk.

33. ábra. A trappista sajt bruttó árrésének komponensenkénti felbontása (Ft/kg)

Megjegyzés: N = 12

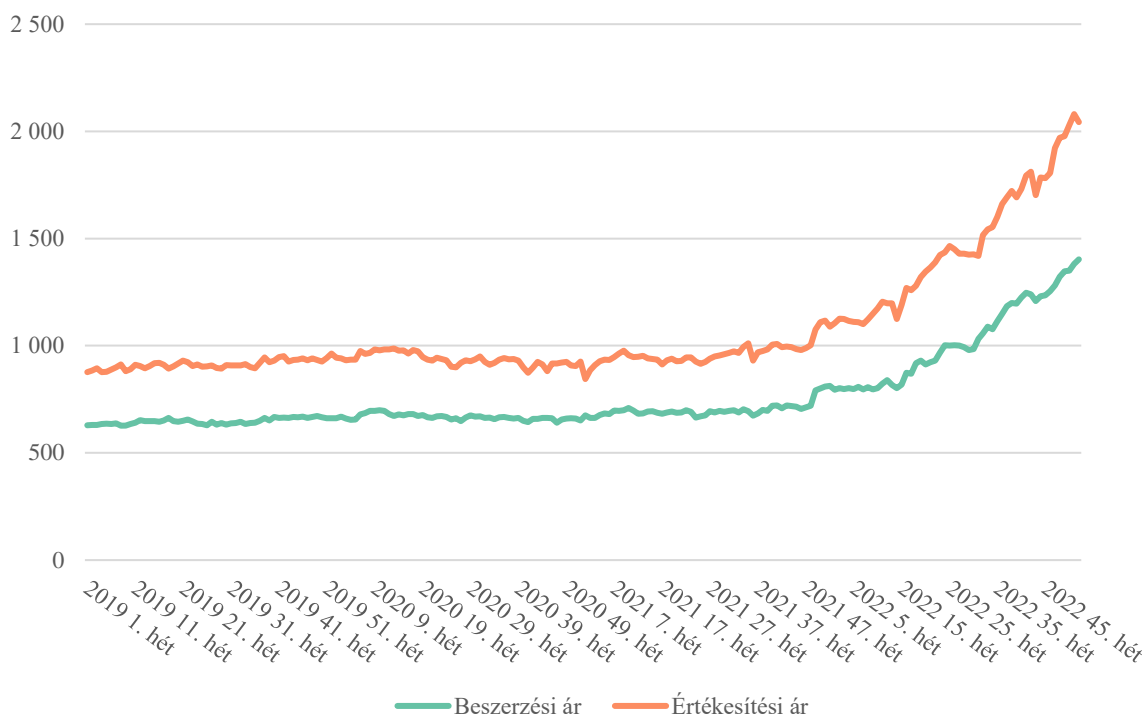
Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Tejföl, joghurt, kefir

Ebben a termékcsoportban is a legnagyobb hazai kereslettel bíró standard termékeket vizsgáltuk, azaz a 20%-os zsírtartalmú tejfölt, illetve a natúr joghurtot.

A 20%-os zsírtartalmú tejföl beszerzési és értékesítési árai is jelentősen növekedtek 2021 második felétől kezdve, illetve elsősorban 2022-ben (34. ábra).

34. ábra. 20%-os zsírtartalmú tejföl átlagos beszerzési és nettó értékesítési árainak alakulása (Ft/kg)

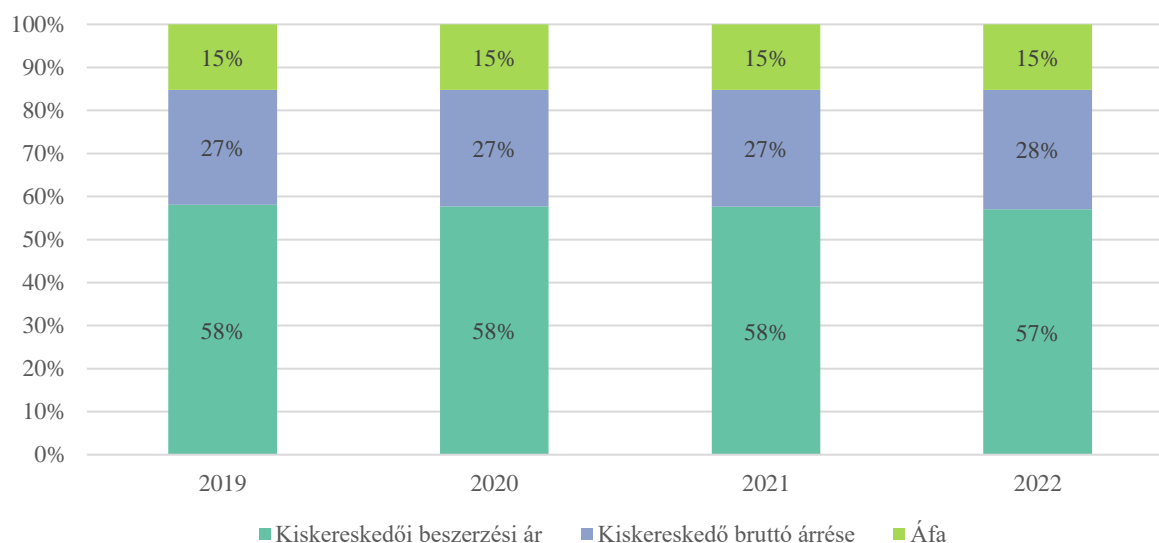

Megjegyzés: N = 11

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A fogyasztói árak felbontása alapján jól látszik, hogy a kiskereskedők árrése százalékosan lényegében stagnált 2019 és 2022 között (35. ábra), azonban e termék esetén is igaz az a megállapítás, hogy a beszerzési árak jelentős emelkedése következtében a forintban mért árrés növekedett.

35. ábra. A 20%-os zsírtartalmú tejföl fogyasztói árának felbontása

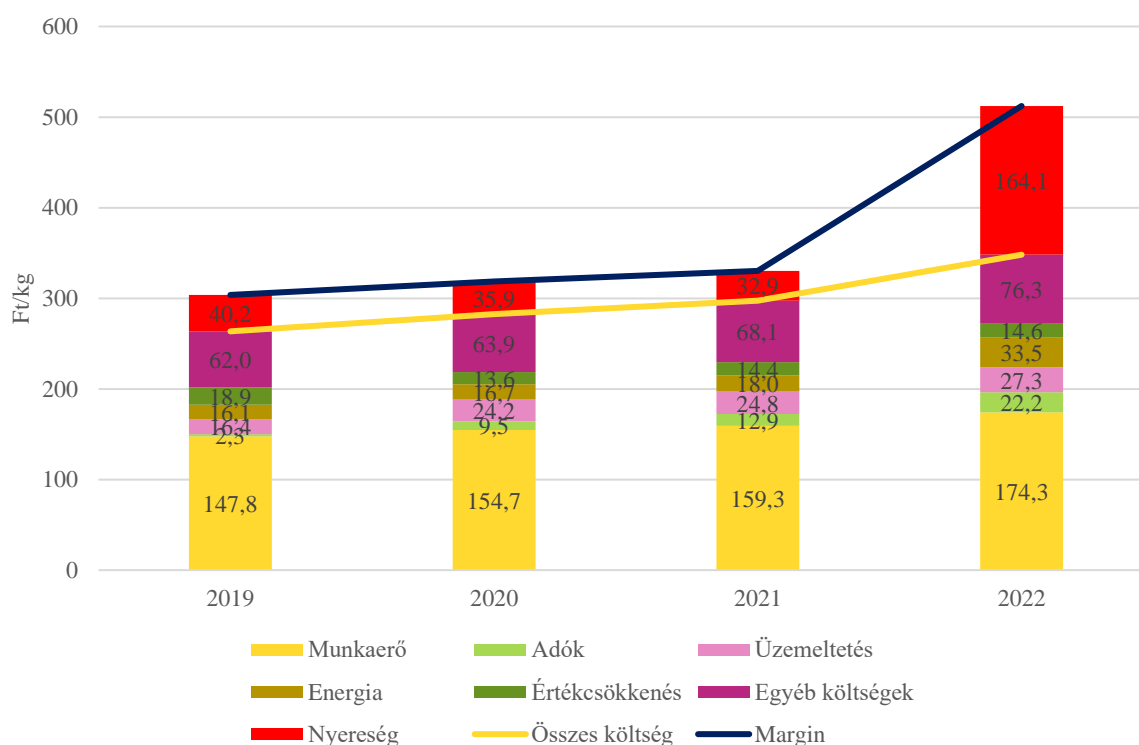

Megjegyzés: N = 11

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A kiskereskedelmi bruttó árrés lebontása alapján azt láthatjuk, hogy bár a megelőző években a tejfölon a kiskereskedők nem realizáltak magas nyereséget, 2022-re azonban a bruttó árrés nyereség komponense az előző évekhez képest megnőtt (36. ábra). Azonban ennél a kategóriánál is igaz, hogy a kiskereskedelmi nyereség a fogyasztói ár kis részét (8,9%-át) tette csak ki 2022-ben, tehát a jelentős árnövekedés nem vezethető vissza erre, hiszen mértékében a többi komponenshez (beszerzési ár, kiskereskedelmi költségek) képest elenyésző nagyságú.

36. ábra. 20%-os zsírtartalmú tejföl bruttó árrésének komponensenkénti felbontása (Ft/kg)

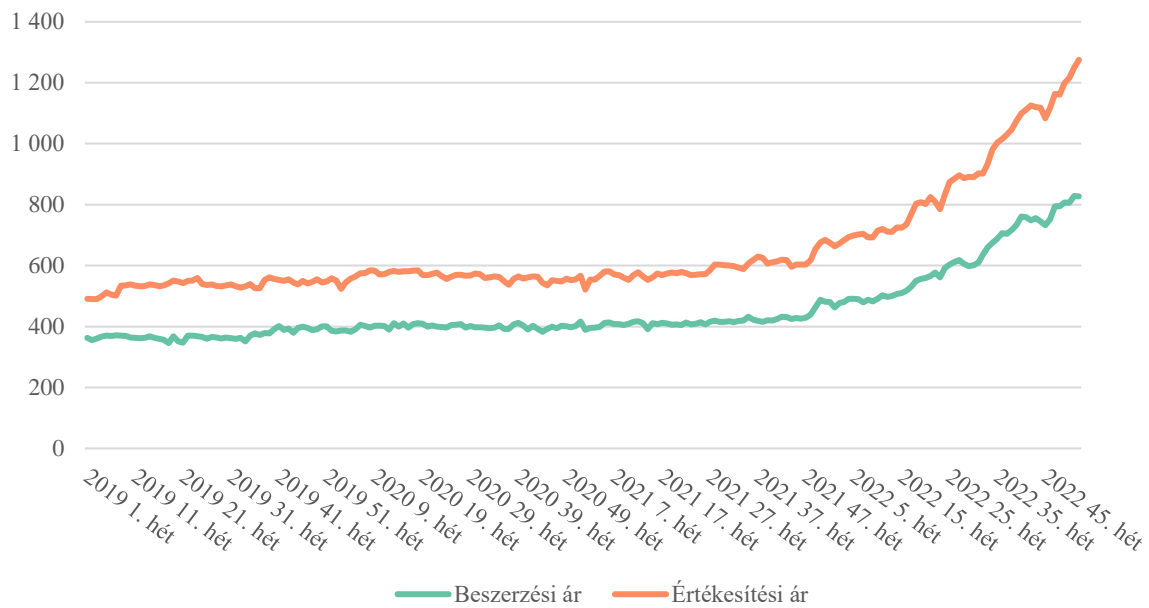

Megjegyzés: N = 11

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A natúr joghurt esetén tapasztalt változások hasonlatosak a tejföl esetén bemutatotthoz, a beszerzési és értékesítési árak emelkedése jelentős volt (37. ábra), a százalékos kiskereskedelmi bruttó árrés időben lényegében változatlan maradt (38. ábra), ami azonban a jelentős beszerzésiár-növekedés miatt a forintban mért árrés növekedését eredményezte. Ez a folyamat a kiskereskedelmi nettó nyereség növekedését hozta ezen a terméken (39. ábra), ugyanakkor itt is igaz az, hogy a beérkezett adatszolgáltatások alapján bruttó 1078 Ft/kg áron értékesített natúr joghurtból a kiskereskedő mindössze 103 Ft/kg (azaz 9,5%) nyereséget tett el, tehát a nagyon jelentős áremelkedés alapvetően a beszerzési árak növekedésére vezethető vissza.

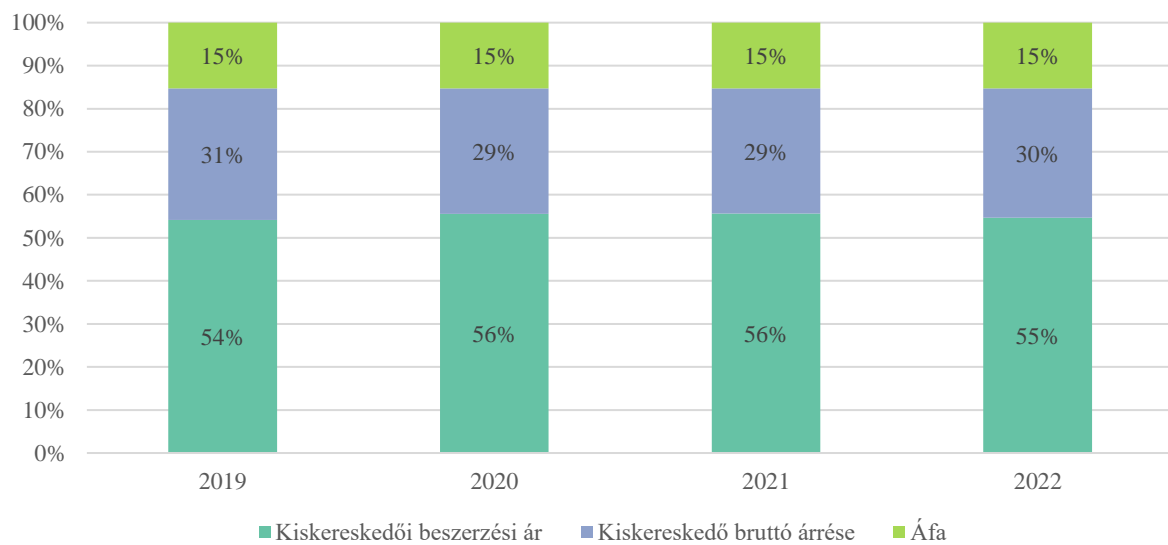
37. ábra. Natúr joghurt átlagos beszerzési és nettó értékesítési árainak alakulása (Ft/kg)

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

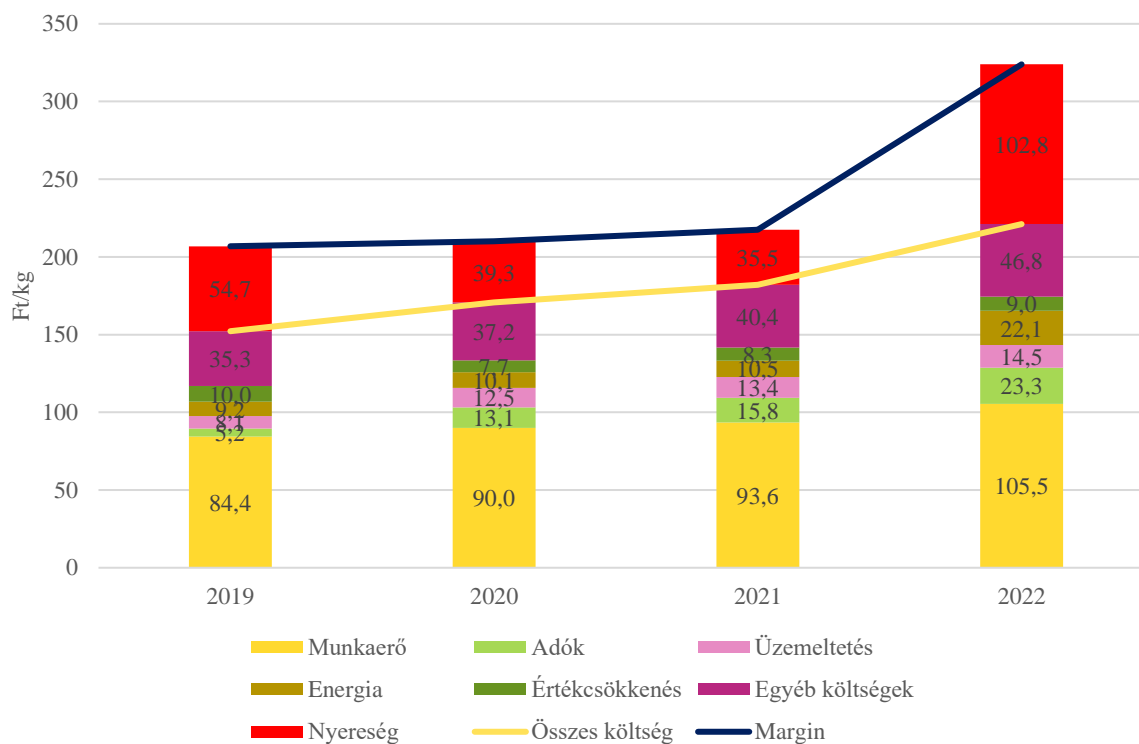
38. ábra. A natúr joghurt fogyasztói árának felbontása

Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

39. ábra. Natúr joghurt bruttó árérének komponensenkénti felbontása (Ft/kg)

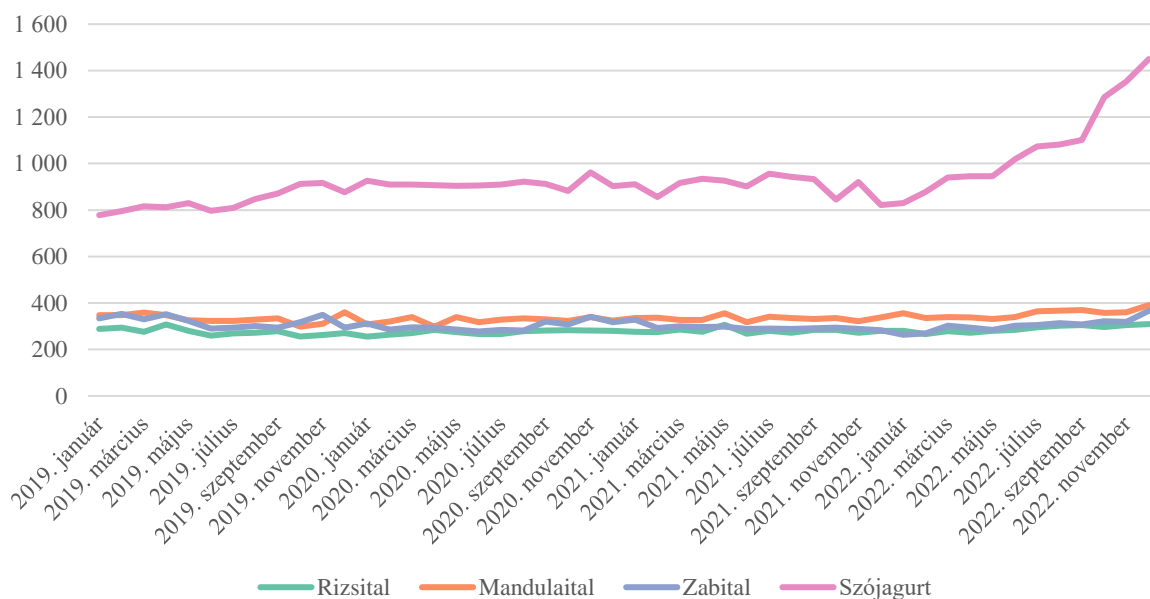
Megjegyzés: N = 12

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Növényi italok és szójagurtek

A növényi italok és szójagurtek esetén a kiskereskedők beszerzési költségei – összhangban a belföldi forgalmazók átadási áraival – mindössze kismértékben emelkedtek a vizsgált időszakban. Legnagyobb mértékben a szójagurtek ára növekedett (40. ábra).

40. ábra. A növényi italok és szójagurtek átlagos kiskereskedelmi beszerzési árainak alakulása (Ft/l vagy Ft/kg)

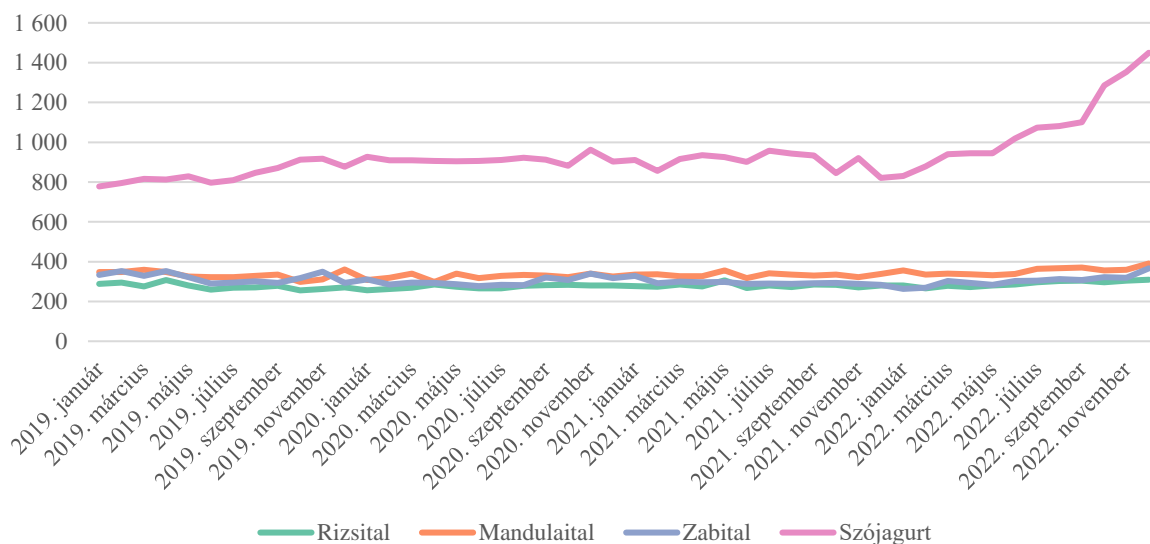

Megjegyzés: N = 5

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A kiskereskedelmi fogyasztói árak alakulása is hasonló trendeket követ (41. ábra), tehát megállapítható, hogy a fogyasztói árakat elsősorban a beszerzési árak változása mozgatta.

41. ábra. A növényi italok és szójagurtek átlagos nettó kiskereskedelmi értékesítési árainak alakulása (Ft/l vagy Ft/kg)

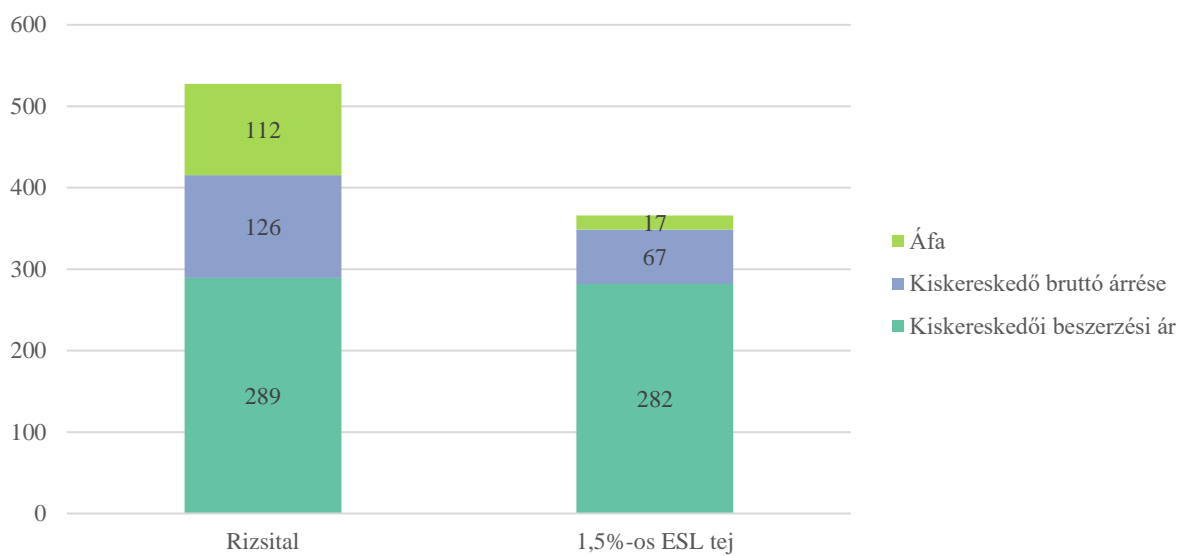
Megjegyzés: N = 5

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Ugyanakkor érdemes összevetni a legnagyobb volumenben értékesített növényi ital, a rizsital és a 1,5%-os ESL tej kiskereskedelmi árképzését. A 42. ábra alapján jól látszik, hogy a rizsital és az ESL tej kiskereskedelmi beszerzési ára 2022-ben már megközelítette egymást. A

kiskereskedői árres ugyanakkor lényegesen magasabb, közel kétszer akkora a rizsitalon, mint az ESL tejen. A bruttó fogyasztói ár esetén ráadásul jelentős áfakülönbözet is megfigyelhető (a tej esetén 5% az áfakulcs, míg a rizsital esetén 27%), amely tovább növeli a kiskereskedelmi árakban tapasztalható különbségeket. Ez tehát azt jelenti, hogy a kiskereskedők (és az állam is) lényegesen magasabb nyereségre tesznek szert a növényi italok esetében, mint az ESL tejnél. Tekintve, hogy a különféle élelmiszerallergiákban szenvedők számára a tehéntej nélkülözése nem opcionális, hanem szükséglet, ezért ez a tény ezen fogyasztói csoport – eleve magasabb kiadásait – tovább növeli. Szintén kedvezőtlen ez az eltérés környezetvédelmi szempontból, hiszen éppen a fenntarthatóbb (3. ábra) élelmiszert vásárló fogyasztók kénytelenek magasabb árat fizetni, tehát azok, akiknek fogyasztása kevesebb környezeti externáliát termel.

42. ábra. A rizsital és a 1,5%-os ESL tej bruttó fogyasztói árainak lebontása 2022-ben (Ft/l)

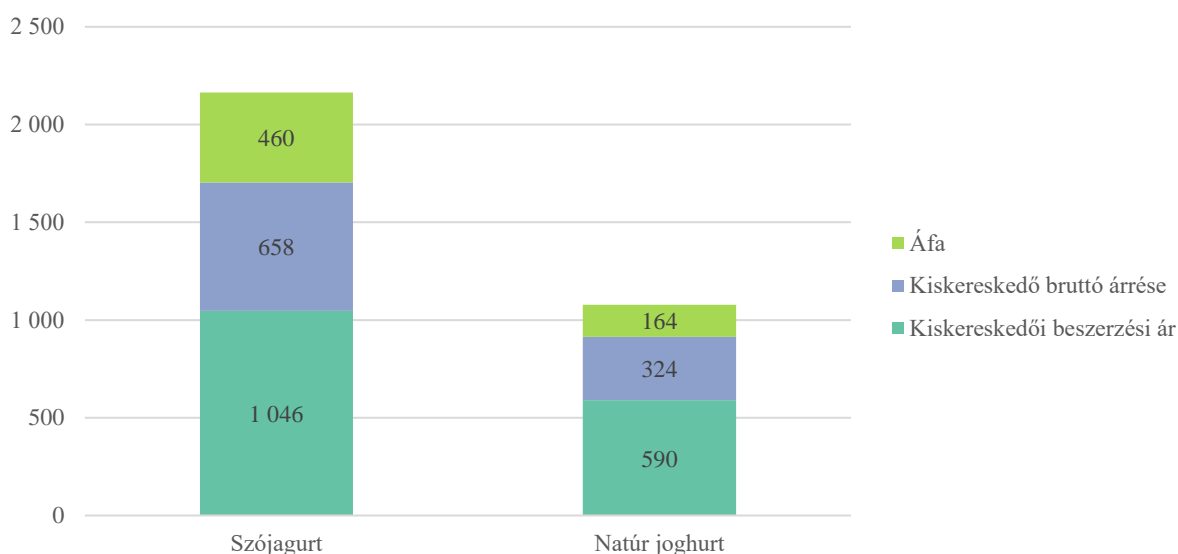

Megjegyzés: N = 14

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A szójagurt és a natúr joghurt összevetése esetén is hasonló megállapítás tehető (43. ábra), bár ott a kiskereskedő beszerzési ára is lényegesen magasabb, mint a natúr joghurté.

43. ábra. A szójagurt és a natúr joghurt bruttó fogyasztói árainak lebontása 2022-ben (Ft/kg)

Megjegyzés: N = 14

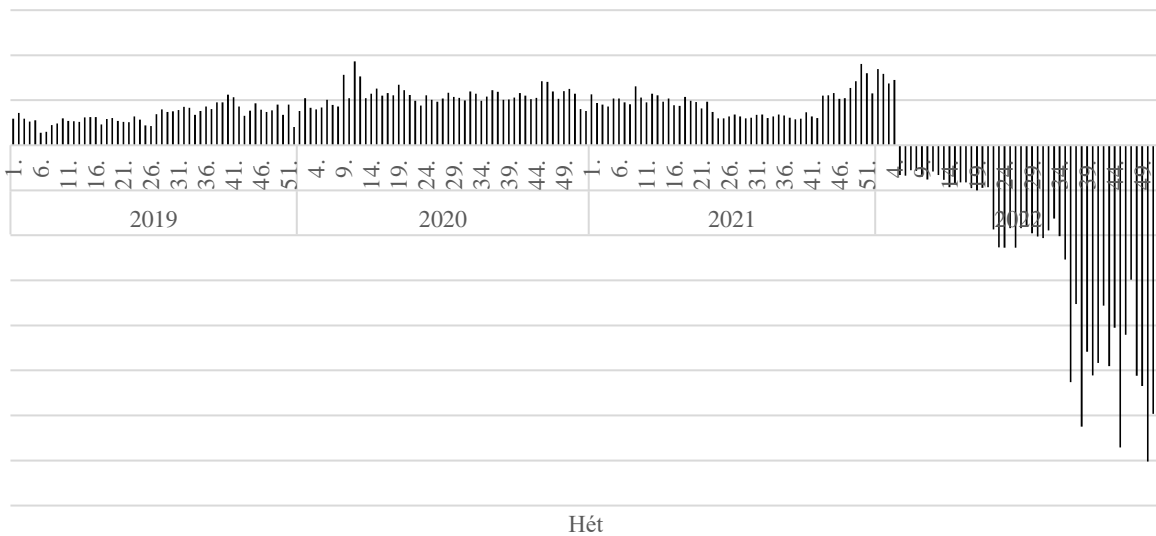
Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

Az élelmiszer-kiskereskedők nyereségességének alakulása, különös tekintettel a 6/2022. (I. 14.) Korm. rendeletre (élelmiszerárstop)

A fejezet korábbi részeiben egy-egy konkrét (standard) termék árfolyamatait, illetve az élelmiszer-kiskereskedelmi szektor e termékeken elért bruttó árrését és nyereségességét vizsgáltuk meglehetősen szigorú feltevések mentén. A bruttó árrés általános növekedése ellenére az elemzés alapján a nyereségesség termékenként jelentősen változott, míg egyes termékeknél növekedés volt tapasztalható, addig volt olyan termék is, amelynél a nyereségszint csökkenése volt látható. Ez ugyanakkor még a tejtermékek szintjén sem indikatív, hiszen minden egyes termék árazása egyedi. A helyzetet ráadásul árnyalja a 6/2022. (I. 14.) Korm. rendelet (élelmiszerárstop), amely – többek között – a 2,8%-os zsírtartalmú UHT tej árát is maximalizálta. Ez az ármaximum 2022-ben jellemzően a beszerzési áraknál alacsonyabb volt, így a kiskereskedők napról napra veszteségeket könyveltek el e termék értékesítésén. Minél többet értékesítettek belőle, annál nagyobb lett a veszteségük. Eközben pedig a kereslet nagyon jelentősen nőtt e termék iránt, hiszen a közvetlen helyettesítő termékeihez (pl. ESL tej) képest egyre kedvezőbb lett az ára.²⁹ Ennek eredményeként a kiskereskedőknél jelentős veszteségek keletkeztek az árstoppal érintett termékeken, így a 2,8%-os zsírtartalmú UHT tejen is. Ezt illusztrálja a 44. ábra egy konkrét – az üzleti titok védelmi miatt – meg nem nevezett kiskereskedő példáján. Ez alapján jól látható, hogy míg korábban nagyjából stabil bruttó árrést ért el a kiskereskedő ezen a terméken, addig 2022-ben hétről hétre nőtt a vesztesége, és egyre jelentősebb lett.

²⁹ Forrás: <https://24.hu/fn/gazdasag/2023/02/28/arstop-forgalom-vasarlas-tobb-kristalycukor-liszt-tej-csirke-mell-sertescomb-farhat-tojas-burgonya/> (letöltve: 2023. április 14.)

44. ábra. Az egyik jelentős hazai kiskereskedelmi vállalat 2,8%-os zsírtartalmú UHT tejen elért bruttó árrése (millió Ft)

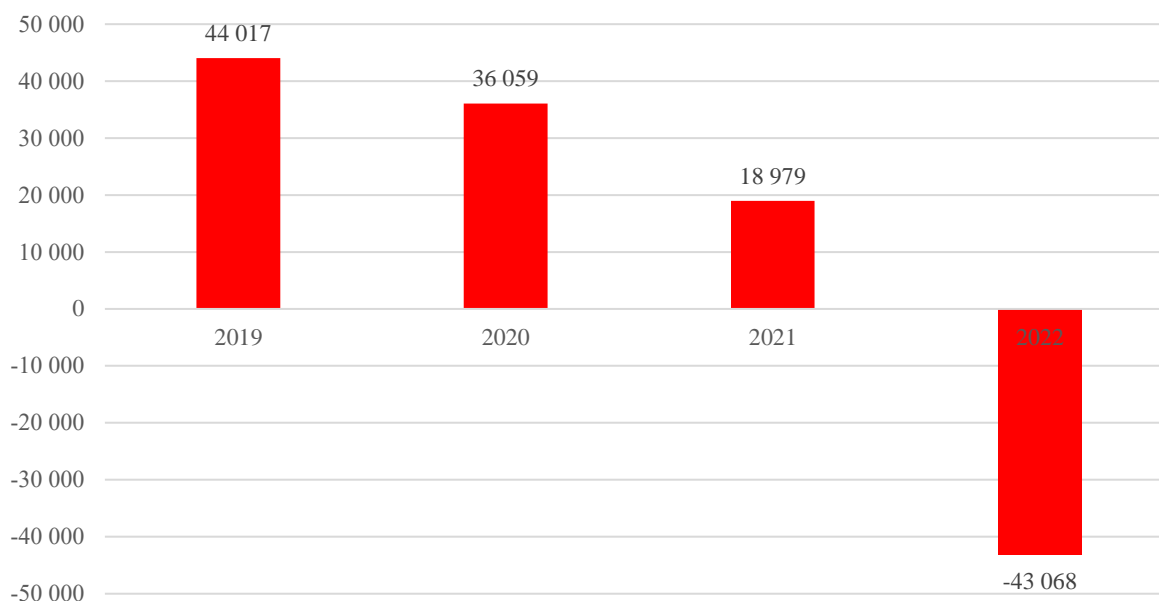

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A GVH emellett felmérte, hogy az árstoppal érintett termékeken összességében hogyan alakult a kiskereskedők bruttó árrése, amely 2022-ben meghaladta a 25 milliárd forintos veszteséget a hat legnagyobb kiskereskedelmi vállalat összesített adatai alapján.

A GVH által megkérdezett 33 kiskereskedelmi vállalkozás összesített adatai alapján látható, hogy 2019-ben, 2020-ban és 2021-ben az élelmiszer- és napi fogyasztási cikkek (FMCG) piacon összességében jelentős hasznot realizáltak, e három év alatt összesen közel 100 milliárd forintos nyereséget értek el (45. ábra). Ez ugyanakkor a vonatkozó nettó árbevételük 1,3%-a volt csupán. 2022-ben a kiskereskedők bruttó árrése lényegesen kevésbé nőtt, mint a kiskereskedelemhez kapcsolódó költségeik (46. ábra). Ez alapján tehát a kiskereskedők nyereségessége csökkent 2022-ben, a beérkezett adatszolgáltatások alapján az FMCG piacon összességében veszteségesek voltak (45. ábra). Emögött természetesen jelentős heterogenitás figyelhető meg. Volt olyan kereskedő, amelyik képes volt 2022-ben is nyereséget termelni, sőt, volt olyan kiskereskedő is, amely képes volt még növelni is a nyereségét 2022-ben – utóbbiak egyébként kizárólag kisebb méretű kiskereskedelmi vállalkozások, amelyek valamelyik hazai lánc franchise partnereként működnek.

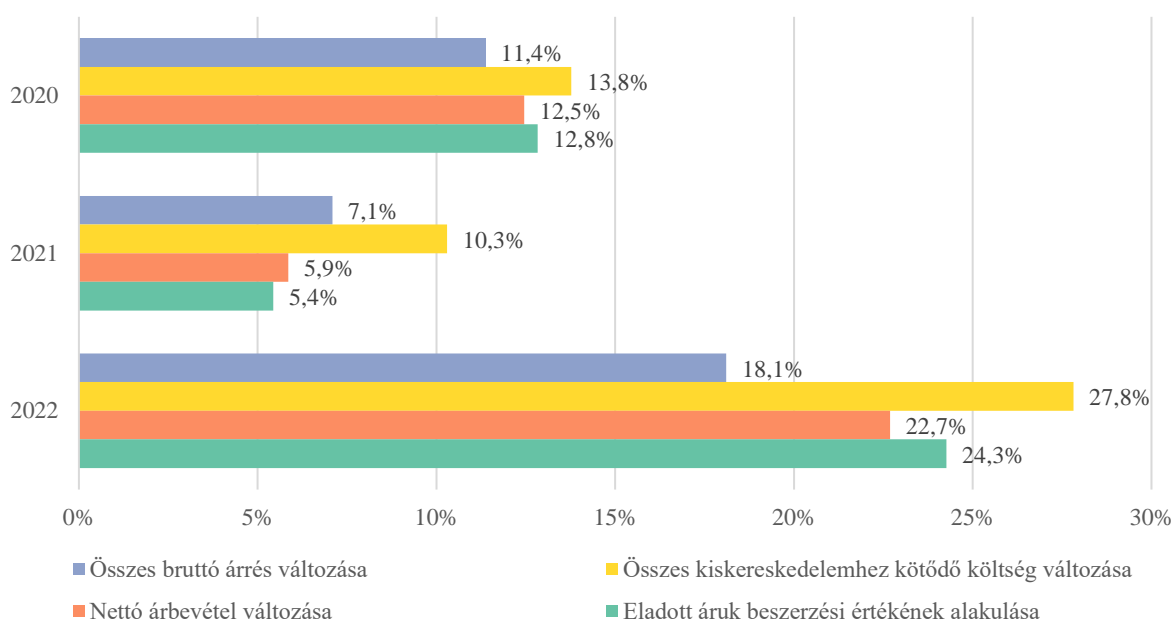
45. ábra. A jelentősebb hazai kiskereskedelmi cégek élelmiszereken és napi fogyasztási cikkeken elért aggregált nyereségének alakulása évente (millió Ft)

Megjegyzés: N = 33

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

46. ábra. Néhány fontosabb kiskereskedelmi adat előző évhez képest mért növekedése

Megjegyzés: N = 33

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A GVH-hoz beérkezett adatok alapján tehát az látható, hogy a kiskereskedelmi szektor egészét tekintve a szereplők nem voltak képesek az árstop okozta veszteséget teljes egészében szétteríteni az árstop által nem érintett termékeken, illetve működési költségeik emelkedését sem hátrították át teljes mértékben a vásárlóikra. Ezen összesített érték mögött ugyanakkor jelentős különbségek húzódnak meg, és vannak olyan kereskedők is, amelyek képesek voltak

növelni nyereségüket 2022-ben. Utóbbiak főként franchise rendszerben működő kereskedők voltak.

Végezetül, fontos technikai megjegyzés, hogy a 45. ábra adatai több tényező miatt sem egyeznek meg a cégek eredménykimutatásaiban szereplő adózott eredmények összegével. Egyrészt, szinte mindegyik kiskereskedő értékesít egyéb, nem élelmiszeripari termékeket is, amelyekben elért nyereségükkel csökkenteni tudták az itt bemutatott veszteséget. Másrészt, az eredménykimutatás tartalmaz több egyéb sort is (pl. a pénzügyi műveletek eredményeit, a tárgyi eszköz értékesítések eredményeit), amelyeket a fenti számok nem tükröznek, hiszen azok nem kapcsolódnak szorosan az élelmiszer-értékesítéshez. A GVH ezért megvizsgálta a kiskereskedők adózott eredményének alakulását is 2021-ben és 2022-ben, amely alapján hasonló kép rajzolódik ki.

Az árstop kapcsán érdemes továbbá megemlíteni, hogy a TermékTanács nyilatkozata szerint a 2,8%-os zsírtartalmú UHT értékesítési aránya a 2022. évi árszabályozás miatt 75%-kal emelkedett az egyéb tejkategóriák terhére. Az AKI által gyűjtött adatok alapján tehát más kategóriáktól vett el piaci részesedést a hatósági áras tej. Emiatt a 2,8%-os zsírtartalmú UHT tejet nem gyártó tejfeldolgozók közvetett károkat szenvedhettek el, hiszen az általuk gyártott tejek iránti kereslet csökkent. A TermékTanács szorgalmazza a 2,8%-os UHT tejek hatósági árára vonatkozó rendelkezések kivezetését annak elkerülése érdekében, hogy megromoljon a feldolgozók és a kiskereskedők közötti üzleti és szakmai kapcsolat, illetve, hogy a fogyasztói folyadéktej piacán csökkenjen a hazai tejipar részesedése.

VIII. Ártranszmissziós elemzés eredményei a hazai tej termékpályán

Az ártranszmissziós elemzések elméleti háttere

Teljes iparágak versenyhelyzetének elemzésére gyakran alkalmazott eszköz az ártranszmissziós elemzés. Ennek lényege, hogy az input és output árak közötti kapcsolatot vizsgálva, a költségek áthárításának elemzéséből lehet arra következtetni, hogy az egyes cserekontraktusokban melyik szereplőnek van nagyobb piaci ereje (ha egyáltalán van ilyen).

Mivel az árak közötti kapcsolatok rendszere végletesen bonyolult is lehet, az ártranszmissziós elemzések három alapvetésre épülnek. Ezek Rapsomanakis et al. (2003) alapján a következők:

- Az árak együttmozgása és az árváltozások átgyűrűzése az ellátási lánc egyik szintjéről a másikra.
- Az áringadozás sebességének és dinamikájának vizsgálata.
- Az árváltozások szimmetrikus voltának elemzése. Ez röviden azt jelenti, hogy az egyik piacon az ár emelkedése és csökkenése ugyanolyan gyorsan és teljesen tükröződik-e a másik piac árában vagy sem.

A vertikális ártranszmisszió az ellátási lánc különböző fokán álló szereplők közötti áralakulásokat vizsgálja. Ez a nyersanyag termelőjétől a feldolgozókon és a nagykereskedőkön át egészen a végső fogyasztónak értékesítő kiskereskedelemig az árak nyomon követését és az áralakulásokat vizsgálataát jelenti.

Conforti (2004) az ártranszmissziót és annak szimmetrikusságát befolyásoló tényezőket hat részbe csoportosította. Ezek közül a vertikális ártranszmissziót a piaci erő megoszlása, a termelés növekvő mérethozadéka és a termékek differenciáltsága befolyásolhatja.

Meyer és von Cramon-Taubadel (2004) azonban felhívja a figyelmet, hogy oligopolista piaci szerkezet esetén pozitív és negatív aszimmetria is felléphet az ártranszmisszió során. Például, ha a vállalatok piaci részesedésük csökkenésétől tartanak, akkor inputáraik csökkenései gyorsabban megjelenhetnek a kibocsátási árakban, mint az áremelkedések, és ez negatív aszimmetriát eredményez.

Ellenkező oldali példa, amikor a vállalatok haszonkulcsuk mértékét figyelik. Csökkenő inputárak esetén a haszonkulcs megnő, amely kedvezőbb a vállalatoknak, így kibocsátási árak lassabb igazodásában érdekeltek. Az inputárak emelkedése esetén éppen ellentétes folyamatok játszódnak le, így alakulhat ki pozitív ártranszmissziós aszimmetria.

Ezek mellett a vélekedések szerepe is lényeges. Amennyiben a vállalatok arra számítanak, hogy a többi cég az inputár csökkenését (emelkedését) azonnal megjelenteti output áraiban is, de az áremelkedést (árcsökkenést) nem, akkor az adott vállalat is ennek megfelelően fog viselkedni. Ilyen esetekben a teljes piacot vizsgálva negatív (pozitív) aszimmetria alakulhat ki.

Az ártranszmissziót befolyásoló másik jelentős tényezőcsoport a költségek szerkezete. Magas fixköltségű ágazatok esetén a kapacitás minél jobb kihasználása lehet a vállalatok célja. Az inputárak emelkedése esetén a haszonkulcs valamekkora csökkenése még elfogadható a

vállalatok számára a magasabb kapacitáskihasználtságért cserébe, amely negatív ártranszmissziót eredményezhet.

Másrésről az árváltoztatás közvetlen költsége (menüköltség) is jelentős lehet, amely az árak ragadóságához vezet. Ilyenkor az inputárak emelkedése esetén a vállalatok gyorsabban reagálnak, hiszen profitjuk csökkenése gyorsabban elérheti azt a küszöböt, ahol már megéri az ármódosítás költségét felvállalni. Árcsökkenések esetén erre kisebb az ösztönzés, tehát pozitív ártranszmisszió állhat elő.

Ezek mellett lényeges még a kereslet alakulása is. Pozitív keresleti sokk az árak emelkedéséhez vezethet, míg negatív sokkok esetén a vállalatok inkább készleteiket növelhetik, mintsem áraikat csökkentik.

E rövid összefoglalóból is látható, hogy az árak közötti kapcsolatokat több, sokszor egymással ellentétes hatású tényező is befolyásolja. Ráadásul az árak közötti kapcsolat eltérő lehet rövid és hosszú távon. Hosszú távon a piaci egyensúly felé mutatnak a folyamatok, így a rövid távú áralakulást befolyásoló tényezők hatásai nagyrészt eltűnnek.

Tejipari ártranszmissziós elemzések eredményei

Fałkowski (2010) az 1998 és 2006 közötti időszakban vizsgálta a lengyel tejvertikumot, azonban a kiskereskedői és a feldolgozói (keresleti) szintet együttesen állította szembe a termelői szinttel. Eredményei alapján ebben az időszakban hosszú és rövidtávon is aszimmetrikus ártranszmisszió volt megfigyelhető, ami a keresleti oldal magas alkuerejét jelezte a termelői oldallal szemben. Várakozásai alapján az európai uniós tejkvóták miatt kialakuló nyerstejhiány az ellenkező irányba mozdíthatja el az aszimmetriát, azaz jelentősen növelheti a termelői szint alkuerejét.

Bakucs et al. (2012) hasonló időszakra, 1995 és 2007 között hasonlította össze a lengyel és a magyar tejvertikumok ártranszmisszióját. A strukturális töréssel kiegészített hibakorrekciós modelljük szerint a fenti időszakban a lengyel tejvertikumot aszimmetrikus, míg a magyar vertikumot hosszú és rövidtávon is szimmetrikus ártranszmisszió jellemezte. A szerzők a különbség fő okának egyrészt azt tartották, hogy a rendszerváltás során eltérően fejlődött a két ország tejtermelési lánc, másrészt azt, hogy Magyarországon jelentősebb mértékű volt a külföldi működőtőke jelenléte ebben a szektorban, amely jelenlétet gyakran összefügg a magas fokú innovációval és hatékonyságjavítással.

Kharin et al. (2017) a szlovák tejipar vertikális láncolatát vizsgálta 2010 és 2016 között. Elemzésükben kiemelt helyet kapott az európai uniós tejkvóták 2015-ös eltörlése. A hibakorrekciós modelljük alapján azt találták, hogy a kvóták eltörlését megelőző időszakban Szlovákiában a keresleti oldal vezérelte az árak alakulását, azaz a kiskereskedői oldal aszimmetrikusan reagált a termelői árak változására. Ezzel szemben szimmetrikus ártranszmisszió érzékelhető a termelői és feldolgozói árak között. A szerzők szerint ennek az oka, hogy a kvóta eltörlését követően lecsökkent a termelővállalatok száma, koncentráltabb

lett ez a szint, így nőhetett a termelők alkuereje a feldolgozókkal szemben. Emellett a szerzők úgy látják, hogy az ezalatt az időszak alatt létrejövő termelői szakmaközi szervezetek alakulása is hozzájárulhatott a termelők alkuerejének növeléséhez.

Antonioni és Santeramo (2022) az európai uniós közös agrárpolitika két reformjának (2003, 2007) hatását vizsgálta az olasz tejiparra hibakorrekciós modell segítségével, a 2000 és 2015 közötti időszakra. Mindkét agrárpolitikai reform piacliberalizációs hatással bírt a korábban erőteljesen állami támogatásokra támaszkodó olasz tejiparban. A szerzők azt találták, hogy a szubvenciós politikán alapuló időszakban az ártranszmisszió aszimmetrikus jellegű volt, míg a reformok után az árinformáció hatékonyabban haladt át a vertikum egyes szintjein.

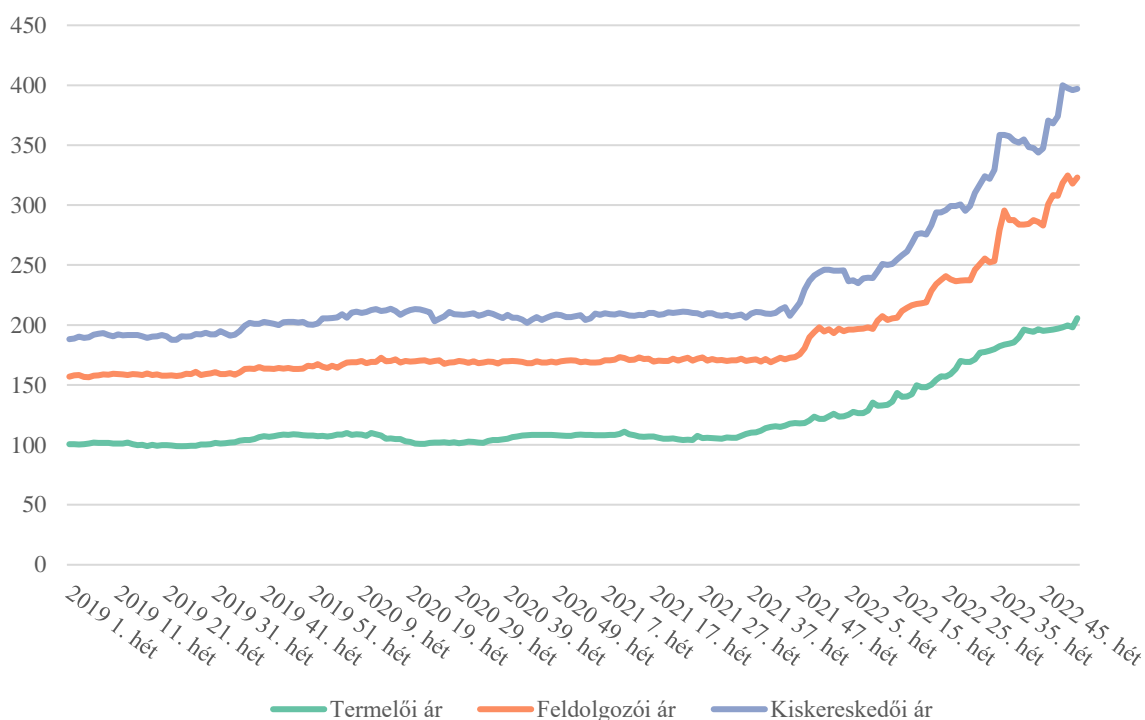
Felhasznált adatok, módszertan és eredmények

Az ártranszmissziós elemzéshez felhasznált adatokat a jelen ágazati vizsgálat során a vállalkozások által szolgáltatott adatok alkotják. Ezen vállalati adatok ellátási szint szerinti aggregálása után az elemzés során három idősor kapcsolatát vizsgáljuk 2019 első hete és 2022 utolsó hete között (47. ábra):

1. termelői szinten a nyerstej értékesítési árának átlagos alakulását;
2. feldolgozói szinten a 1,5%-os és a 2,8%-os zsírtartalmú ESL tejek értékesítési árának átlagos változását;
3. kiskereskedői szinten szintén a 1,5%-os és a 2,8%-os zsírtartalmú ESL tejek értékesítési árának átlagos változását.

Annak érdekében, hogy az elemzés során a tejvertikum sajátosságait tudjuk vizsgálni, és elkerüljük az infláció modellezését, az idősoros áradatokat defláltuk az adott havi fogyasztóiár-index hetekre egyenletesen elosztott értékével. Ezen kívül az ökonometriai elemzés során végig az árak természetes logaritmusával dolgoztunk, hogy az eredményeinket abszolút árak helyett árváltozásként tudjuk értelmezni.

47. ábra. A tej termékpálya egyes szintjeinek deflált idősoros átlagárai (Ft/l)

Forrás: vállalati adatszolgáltatások alapján saját számítás

A módszer rövid bemutatásához szükséges bevezetni néhány alapfogalmat. Idősoros adatok közötti kapcsolat elemzésekor különleges kezelést igényelnek az olyan idősorosok, amelyek között feltételezhető hamis regresszió. A hamis regresszió kifejezés arra utal, amikor két idősor között erős, szignifikáns együttmozgást fedezünk fel, miközben ezt az együttmozgást nem az adatok közötti valós kapcsolat okozza, hanem az idősoros adatokban fennálló sztochasztikus trend.³⁰ Mindez azt jelenti, hogy az idősorosok helyi, rövidtávú együttmozgásai azt a látszatot keltik, hogy a folyamatok között szoros hosszú távú trend is fennáll. Ezeket az időszakos együttmozgásokat akkor lehet megbízhatóan kezelni, ha a vizsgált idősoraink úgynevezett stacioner idősorosok, azaz olyan idősorosok, amelyeknél az egyes adatpontok egy állandó várható érték körül helyezkednek el egyenletes szórással.

Amennyiben viszont az adatsorok nem stacionerek, tehát fennáll a hamis regresszió veszélye, akkor valós hosszú távú kapcsolat akkor áll fenn az adatsorok között, ha azok kointegráltak. Két idősor akkor kointegrált, ha létezik olyan lineáris kombinációjuk, amely stacioner folyamatot eredményez, vagyis olyan hosszú távú kapcsolat van az adatsorok között, amelytől maximum csak kis mértékben távolodnak el, és idővel visszatérnek az egyensúlyhoz.

Megfelelő statisztikai tesztek (Augmented Dickey–Fuller egységgyök teszt) elvégzésével megbizonyosodtunk arról, hogy az általunk vizsgált idősorosok stacioner folyamatok-e vagy szükséges a kointegráció vizsgálata. Az ADF-tesztek alapján egyik vizsgált idősor sem stacioner, ún. egységgyök folyamatok. Ez egyébként a 47. ábra alapján is egyértelműen látszik.

³⁰ A jelenségre szélsőséges, de valós példákkal szolgál az alábbi honlap: <https://tylervigen.com/spurious-correlations> (letöltve: 2023. április 14.).

A kointegrációs kapcsolatot vizsgáló tesztek (Johansen trace teszt és maximum sajátérték teszt) egyértelműen azt mutatják, hogy mindhárom idősor páronként kointegrált (1. táblázat, 2. táblázat és 3. táblázat). Ez nem meglepő, hiszen a három idősor ugyanahhoz a termékpályához tartozik, tehát azok között valós hosszú távú egyensúlyi kapcsolatot várunk.

1. táblázat. Termelői és kiskereskedői árak közötti Johansen trace teszt tesztstatisztikája

H0	Tesztstatisztika értéke	10%-os kritikus érték	5%-os kritikus érték	1%-os kritikus érték
$r \leq 1$	3,05	7,52	9,24	12,97
$r = 0$	26,17	17,85	19,96	24,6

2. táblázat. Termelői és feldolgozó árak közötti Johansen trace teszt tesztstatisztikája

H0	Tesztstatisztika értéke	10%-os kritikus érték	5%-os kritikus érték	1%-os kritikus érték
$r \leq 1$	2,27	7,52	9,24	12,97
$r = 0$	27,25	17,85	19,96	24,6

3. táblázat. Feldolgozó és kiskereskedői árak közötti Johansen trace teszt tesztstatisztikája

H0	Tesztstatisztika értéke	10%-os kritikus érték	5%-os kritikus érték	1%-os kritikus érték
$r \leq 1$	6,67	7,52	9,24	12,97
$r = 0$	32,66	17,85	19,96	24,6

A kointegrációs kapcsolat létezése után tudjuk megvizsgálni, hogy milyen módon reagálnak egymás árjelzéseire a vertikum különböző szintjei. Kointegráló idősoros adatok esetén vektor hibakorrekciós modell (Vector Error Correction Model, VEC) felépítése célszerű. A VEC modell becslési módszere azon a gondolaton alapul, hogy ha két idősoros folyamat között kointegrációs kapcsolat áll fenn, akkor ettől a hosszútávú egyensúlytól való eltérés (a folyamat hibatagja) idővel eltűnik, újra beáll a hosszú távú egyensúly. A hibatag tehát idővel eltűnik.

Ezt operacionalizálva, ha felállítunk egy modellt, amelynek kimeneti változója az egyik folyamat rövidtávú (heti szintű) változása (azaz a változó első differenciája), magyarázó változói pedig a másik folyamat rövidtávú változása, illetve a fent említett hibatag (error correction term, ECT), akkor a hibataghoz tartozó regressziós együtthatónk, az úgynevezett hibakorrekciós tényező megmutatja, hogy egy adott hibatag (egyensúlyi szinttől való eltérés) milyen gyorsan korrigálódik. Az ártranszmisszió szimmetrikusságának vizsgálatához a hibatagot pozitív és negatív részre szükséges bontani (ECT+ és ECT-), ezek becslési paramétereinek egyezősége esetén beszélhetünk szimmetrikus ártranszmisszióról; amennyiben szignifikánsan eltérnek, akkor aszimmetrikus az ártranszmisszió, hiszen a pozitív és a negatív hibatagok nem azonos gyorsasággal korrigálódnak. Ez alapján lehet megállapítani, hogy az ellátási lánc egyes szintjei hogyan és milyen gyorsan reagálnak a más szintekről érkező ársokkokra.

A modell felépítése előtt meg kell vizsgálnunk, hogy a három áradatsor között milyen oksági kapcsolatok vannak. Maddala (2004) alapján viszont szimultán rendszerekben az oksági kapcsolatok nem vizsgálhatók *a priori* feltevések nélkül. Ezért az ún. Granger-okságot tudjuk

vizsgálni, ami valójában csak időbeli megelőzöttséget jelent és nem valódi okságot. A Granger-okság tehát azt mutatja meg, hogy melyik adatsor előzi meg a másikat. Mivel azonban az ellátási lánc egymást követő szintjeit jellemző adatokat vizsgálunk, így ez az ársokkok kiindulópontjának elemzéséhez is adhat némi támpontot.

Ha egy idősor jelenbeli értékét szignifikánsan képes magyarázni egy másik idősor múltbeli értéke, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyik folyamat Granger-okoza a másikat. A megfelelő Granger-oksági tesztek elvégzéséből megállapítható, hogy a termelői ár Granger-okoza a feldolgozói árat, illetve a kiskereskedői ár is Granger-okoza a feldolgozói árat. A termelői és a kiskereskedői szint között nem fedezhető fel közvetlen Granger-okság a heti szintű adatok alapján, de mivel ez a két szint nem kapcsolódik össze közvetlenül, ez nem meglepő eredmény (4. táblázat). A két szignifikáns oksági kapcsolat esetén értelmes VEC modelleket építeni.

4. táblázat. Granger-okság tesztek eredményei

Granger-okozat	Granger-ok	F-teszt értéke	p-érték	Késleltetések száma
Termelői ár	Feldolgozói ár	2.302	0.036	6
Feldolgozói ár	Termelői ár	1.220	0.297	6
Termelői ár	Kiskereskedői ár	1.967	0.085	5
Kiskereskedői ár	Termelői ár	1.025	0.404	5
Kiskereskedői ár	Feldolgozói ár	16.416	0.000	3
Feldolgozói ár	Kiskereskedői ár	0.823	0.482	3

Erre a két oksági kapcsolatra speciális, ún. aszimmetrikus VEC modelleket építettünk. Az aszimmetrikus VEC modellek lényege, hogy képes elkülöníteni a kimeneti változó reakcióját pozitív, illetve negatív ársokkok hatására, tehát meg lehet állapítani, hogy egy áridősor eltérően reagál-e egy másik áridősorban bekövetkező csökkenésre, illetve növekedésre. E két változásra adott reakció egyezősége esetén nevezhetjük az ártranszmissziót szimmetrikusnak (egyébként pedig aszimmetrikusnak).

5. táblázat. Aszimmetrikus VEC modell a termelői ár és a feldolgozói ár közötti kapcsolatra

Magyarázó változó	Becsült paraméter	Standard hiba	t-érték	p-érték	Szignifikancia
Konstans	0,000	0,001	0,095	0,924	
Termelői ár (t-1)	-0,074	0,100	-0,739	0,461	
Termelői ár (t-2)	-0,021	0,098	-0,218	0,827	
Termelői ár (t-3)	0,024	0,094	0,258	0,797	
Termelői ár (t-4)	-0,165	0,092	-1,794	0,074	*
Termelői ár (t-5)	0,123	0,097	1,269	0,206	
Termelői ár (t-6)	-0,124	0,101	-1,228	0,221	
Feldolgozói ár (t-1)	0,151	0,076	1,996	0,047	**
Feldolgozói ár (t-2)	0,015	0,075	0,198	0,843	
Feldolgozói ár (t-3)	0,072	0,073	0,980	0,329	
Feldolgozói ár (t-4)	-0,071	0,072	-0,986	0,325	
Feldolgozói ár (t-5)	0,051	0,072	0,714	0,476	

Magyarázó változó	Becsült paraméter	Standard hiba	t-érték	p-érték	Szignifikancia
Feldolgozói ár (t-6)	0,087	0,072	1,213	0,227	
ECT+	-0,082	0,062	-1,314	0,190	
ECT-	-0,255	0,071	-3,578	0,000	***
Aszimmetrikus ártranszmisszió tesztje: H0: ECT+ = ECT-					
Tesztstatisztika		p-érték		Szignifikancia	
3,018		0,084		*	

A modellek outputja esetén a leglényegesebb együttthatók a pozitív és a negatív ársokk hatását leíró hibakorrekciós tagok (ECT+ és ECT-). A termelői és a feldolgozói árak dinamikáját leíró modell (5. táblázat) alapján látható, hogy ECT- együttthatója negatív és szignifikáns. Ez azt jelenti, hogy amikor a feldolgozói szint és a termelői szint árrése összeszűkül, tehát a feldolgozók nyeresége csökken, akkor a feldolgozói szint korigálja ezt a változást és a rendszer idővel visszatér az egyensúlyi helyzetbe. Az ECT+ azonban nem szignifikáns, amelyből arra következtetünk, hogy a feldolgozói margin emelkedése esetén a feldolgozói szint nem korigálta a különbséget szignifikáns módon. A két ársokkra adott reakció szimmetriájára vonatkozó teszt esetén 10%-os szignifikanciaszinten nem tudjuk elvetni, hogy a két hatás szimmetrikusan cseng le, azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy csak a negatív hibakorrekciós tag szignifikáns statisztikailag. Mindezek mellett meg lehet határozni a hibakorrekciós tényező felezési idejét, amely megmutatja, hogy az adott ársokk átlagosan hány periódus alatt feleződik meg. Ehhez a formula: $t_{felezési} = \frac{\ln(0,5)}{\ln(ECT+1)}$. Itt a szignifikáns ECT- esetén ez a felezési idő 2,71, azaz a feldolgozói szint átlagosan nagyjából két-három hét alatt korigálja ki az árrése szűkülésének felét.

6. táblázat: Aszimmetrikus VEC modell a kiskereskedői ár és a feldolgozói ár közötti relációra

Magyarázó változó	Becsült paraméter	Standard hiba	t-érték	p-érték	Szignifikancia
Konstans	-0,002	0,002	-1,433	0,153	
Kiskereskedelmi ár (t-1)	0,403	0,090	4,474	0,000	***
Kiskereskedelmi ár (t-2)	-0,011	0,088	-0,120	0,905	
Kiskereskedelmi ár (t-3)	0,220	0,084	2,619	0,010	***
Feldolgozói ár (t-1)	-0,153	0,093	-1,650	0,101	,
Feldolgozói ár (t-2)	-0,138	0,090	-1,531	0,127	,
Feldolgozói ár (t-3)	-0,161	0,079	-2,030	0,044	**
ECT+	0,169	0,130	1,303	0,194	
ECT-	-0,476	0,124	-3,827	0,000	***
Aszimmetrikus ártranszmisszió tesztje: H0: ECT+ = ECT-					
Tesztstatisztika		p-érték		Szignifikancia	
9,551		0,002		***	

A kiskereskedői és a feldolgozói szint közötti kapcsolatot szemlélteti a második modell (6. táblázat). A hibakorrekciós tagok itt is hasonlóan alakulnak, viszont az oksági kapcsolat más irányú. Itt is negatív és szignifikáns az ECT–, tehát amikor a feldolgozói ár negatív irányba tér el a hosszútávú egyensúlytól, azaz, amikor *megnő* a kiskereskedelmi ár és a feldolgozói ár közötti margin, akkor a feldolgozói szint idővel korigálja ezt a kitérést, és lecsökkenti a margint az egyensúlyi szintre. Az inszignifikáns ECT+ alapján azonban amikor a feldolgozói ár pozitív irányba tér el az egyensúlyi szinttől, azaz, ha *lecsökken* a margin a kiskereskedelmi és a feldolgozói ár között, akkor ez a kitérés nem kerül korrekcióra. Itt az aszimmetria teszt is egyértelműen mutatja, hogy a feldolgozói szint kétfajta ársokra adott reakciója nem tekinthető szimmetrikusnak. Az előző modellhez hasonlóan itt is megállapíthatjuk a szignifikáns hibakorrekciós tag felezési idejét, ami 1,07 hét, tehát a feldolgozói szint átlagosan nagyjából egy hét alatt korigálja a lecsökkent árrés felét.

Eredmények értelmezése

Az elvégzett ártranszmissziós elemzés alapján néhány fontos következtetés vonható le a magyar tej termékpálya árfolyamataira, illetve a piaci szereplők viselkedésére vonatkozóan. Egyrészt, az elemzés alapján a termelői árak emelkedése közvetlenül és gyorsan megjelenik a feldolgozói átadási árakban, tehát a nyerstej árváltozása lényegesen befolyásolja a tejtermékek árait.

Másrészt, mindkét modell azt mutatja, hogy a feldolgozói szint korigálja a számára kedvezőtlen árrés változásokat. Amikor a termelői árak növekednek, és ezáltal szűkül a feldolgozók árrése, akkor néhány hét alatt megnövelik az átadási áraikat is. Ezzel együtt, amikor a fogyasztói (kiskereskedelmi) árak magasabbak, akkor a feldolgozók is nagyon rövid idő, mindössze egy-két hét alatt árat emelnek.

Utóbbi pontos értelmezéséhez hozzátartozik, hogy a feldolgozói átadási árakat jellemzően a kiskereskedőkkel való tárgyalások során véglegesítik, így pedig ez az eredmény valójában arra utal, hogy a kiskereskedők egyszerre veszik figyelembe a feldolgozói és a fogyasztói árakat, azokat lényegében összehangolják, tehát a feldolgozói árváltozásokhoz igazítják a fogyasztói árakat. Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy a kiskereskedők folyamatosan keresik azokat a beszerzési forrásokat, ahonnan a számukra még elfogadható fogyasztói árakat lehetővé tevő beszerzési árakat tudnak kapni, ami fogyasztói szempontból üdvözlendő folyamat.

IX. A Tej Szakmaközi Szervezet és TermékTanács szerepe a tej termékpálya árfolyamataiban

A hazai tejágazat fontos szereplője a Tej Szakmaközi Szervezet és TermékTanács (a továbbiakban: TermékTanács), melynek tevékenysége közvetlenül kihat a gyorsított ágazati vizsgálat tárgyát képező szektorra, ezért a GVH több kérdéssorral is megkereste a szervezetet és igyekezett részletesebben feltárni működését, annak bizonyos elemeit.

A fent bemutatott elemzések alapján látható, hogy a nyerstej ára közvetlen és kifejezetten szoros összefüggésben áll azzal, hogy a hazai üzletek polcain milyen árakkal találkoznak a fogyasztók az egyes tejtermékek esetében. Következésképpen, a GVH-nak az eljárás során törekednie kellett arra, hogy a gyorsított ágazati vizsgálat szabta keretek között feltárja azt, milyen piaci körülmények befolyásolhatják a hazai tejtermelők nyerstej átadási árait. Ezen tényezőket a jelentés V. fejezete mutatja be részletesebben, ugyanakkor az ún. nyerstej alapárprognózis közzétételén keresztül igen fontos szerepet játszik a TermékTanács is a hazai nyerstej áruk alakulásában, így erre vonatkozó tevékenységének megértésére nagyobb figyelmet szentelt a GVH az eljárásban.

A Tej Szakmaközi Szervezet és TermékTanács rövid bemutatása

A Tej Szakmaközi Szervezet és TermékTanács a tejtermelő gazdák, a feldolgozók, kereskedők, oktatási és tudományos intézmények, gazdasági társaságok és szövetkezetek, illetve ezek szervezetei önkéntes elhatározásából létrehozott és működtetett szakmai jellegű társadalmi szervezet. Tevékenysége az Európai Unió és Magyarország agrárspecifikus szabályozásában szakmaközi szervezetnek felel meg. Céljai a hazai tejpiacon folyamatokat reprezentáló piaci kapcsolatok viszonyrendszerének szabályozottsága, a szélsőséges piaci helyzetek, érdekkonfliktusok kezelhetővé tétele, a különböző piaci szereplők közötti konszenzus megteremtése. Szintén célként tűzte ki a szervezet, hogy az ágazat piaci szereplőinek naprakész ismeretei legyenek a gazdasági tevékenység tervezhetővé tétele érdekében, a tej és tejtermékek hazai fogyasztása növekedjen, illetve az ágazat társadalmi megítélése pozitívvá váljon.

Tagjai önkéntes belépés útján a tejágazatban érdekelt jogi személyek, jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek és természetes személyek (lényegében termelők, feldolgozók, forgalmazók és kereskedők).

A TermékTanács szervezete és szervezeti egységei közé tartozik a Küldött Közgyűlés, a Termelői, Feldolgozói és Kereskedői Tagozatok, az Elnökség, az Ellenőrző Bizottság, az Árbizottság, a Titkárság, a Regionális Taggyűlések, illetve az általános javaslattevő és véleményező szervek.

A Küldött Közgyűlés a TermékTanács legfőbb irányító szerve, amely a tagok képviselőiből áll. A küldöttek a termelői, a feldolgozói, valamint a kereskedői tagok közül kerülnek megválasztásra három éves határozott időtartamra. A teljes létszám 60 fő, amelyből 25 fő kerül be termelői szintről, 25 fő feldolgozói szintről és 10 fő kereskedői tag.

A Küldött Közgyűlésen belül a termelői, a feldolgozó, valamint a kereskedői küldöttek Tagozatokat alkotnak. Évente legalább két alkalommal üléseznek, illetve a Tagozatok jelölik az Elnökségi Tagokat a Küldött Közgyűlésben.

A Termékτανács döntéshozó testülete az Elnökség. Legfőbb feladata a Termékτανács tevékenységének koordinálása két Küldött Közgyűlés közötti időszakban. Tagjait a Küldött Közgyűlés választja meg három évre. A teljes létszám 22 fő, amelyből nyolc fő képviseli a tejtermelői érdekkört, nyolc fő a tejfeldolgozóit, négy fő a kereskedőit és egy-egy fő a tejtermelőket, valamint a tejfeldolgozókat tömörítő társult tagokat.

A Termékτανács vezető tisztségviselői az Elnök, a Társelnök, az Elnökség tagjai, illetve az Ügyvezető Igazgató.³¹

A Termékτανács által készített alapárprognózis

A Termékτανács Elnöksége 2011 óta Önszabályzó (Szakmaközi) Megállapodásban (a továbbiakban: Megállapodás) közzéteszi az adott kvótaévi nyerstej alapárára vonatkozó, időszakonként felülvizsgált prognózisát, mivel álláspontja szerint a prognózis közzététele hozzájárul a piaci egyensúly fenntartásához, a stabilabb szerződéses viszonyok kialakulásához, valamint javítja a piac átláthatóságát. A Megállapodáshoz csatlakozó piaci szereplők számára az Elnökség javasolja *„elfogadni és a szerződésekbe belefoglalni, hogy a tejágazat szereplői úgy alakítják a nyerstej felvásárlás elszámoló árát, hogy az éves átlagos viszonylatban az Elnökség által közzétett javasolt alapártól a szerződésekben legfeljebb +/- 2,5%-kal térnek el az évközi piaci változások függvényében.”*³²

Az Elnökség által elfogadott Megállapodáshoz való csatlakozás nyílt és önkéntes, a piaci szereplők önállóan dönthetnek a csatlakozásról, melyet írásbeli nyilatkozatukkal tehetnek meg. 15 piaci szereplő csatlakozott eddig a Megállapodáshoz, amelyből jelenleg 11 végez aktív tejpiacon tevékenységet.³³

A Termékτανács szerint a Megállapodás alapvető célja, hogy a tejpiacon ne legyen jellemző a gyors, drasztikus árváltozás következtében kitörő pánik és piaci zavar, amely a termelés csökkenését, állatok vágóhídra küldését, telepek felszámolását és munkahelyek csökkenését okozhatná.³⁴

Az alapárát az Elnökség minősített (minimum 66%-os) többséggel fogadja el. Az Elnökség által létrehozott Árbizottság negyedévente felülvizsgálja az éves alapár realitását a piaci viszonyok figyelembevételével, és amennyiben indokolt, javaslatot tesz a módosításra.

Az alapárprognózis a nyerstej egy évre előre megadott prognosztizált ára, ami a következő év árváltozásainak centrumaként értelmezett átlagárként várható. A prognosztizált alapár az AKI által hivatalosan gyűjtött (historikus) nyerstej átlagár változásának kivetítése az alapár éves átlagára (a későbbiek során az előző évben közzétett éves alapárra), figyelembe véve a főbb

³¹ <https://tejtermek.hu/cikkek/szabalyzatok/2021-februar-8-tol-hatalyos-alapszabaly> (letöltve: 2023. április 14.)

³² <https://tejtermek.hu/mi-az-alapar> (letöltve: 2023. április 14.)

³³ <https://tejtermek.hu/csatlakozasi-lehetoseg> (letöltve: 2023. április 14.)

³⁴ <https://tejtermek.hu/mi-az-alapar> (letöltve: 2023. április 14.)

tejtermékek (1,5%-os és 2,8%-os zsírtartalmú tej, trappista sajt) kiskereskedelmi forgalomban bekövetkezett fogyasztói árváltozását, valamint a főbb takarmánynövények (kukorica, napraforgó) piacán bekövetkezett árváltozást. Az alapárprognózisban emellett jelentős szerepet kapnak az ún. környezeti indexek, amelyek az árbizottsági tagok szavazati alapján 0,9 és 1,1 közötti szorzókat jelentenek, tehát csökkenthetik vagy növelhetik a prognosztizált alapárát.

Az éves alapárát negyedévente felülvizsgálja az Árbizottság, és korrekciókat hajt végre az euróárfolyam éves alakulása, a hivatalos brüsszeli EU-27 éves tej átlagár-változása, a LTO ár³⁵ időszakos árváltozása, illetve az olasz piaci spot ár időszakos változása alapján. Emellett ebben az esetben is van egy szubjektív faktor (gazdasági környezeti index).³⁶

Ami az alapárprognózis elkészítéséhez használt adatköröket illeti, a GVH-hoz benyújtott adatszolgáltatásban foglaltak alapján a Terméktanács saját szakmai adatgyűjtéssel nem rendelkezik, azonban más hatóságok, szervek által gyűjtött adatokból készít kimutatásokat, grafikonokat, elemzéseket. Ezeket havi rendszerességgel saját honlapján publikálja (például piaci helyzetelemzés, piaci és áradatok bemutató grafikonok) vagy megküldi tagjainak. Valamennyi Magyarország területén működő tejfeldolgozó, nyers tehéntej kivittel foglalkozó tejtermelő, nagykereskedélemmel foglalkozó tejágazati szereplő, valamint – nettó 25 millió Ft tejértékesítésből származó árbevétel feletti – tejkereskedő köteles a jogszabályban rögzített adattartalmú adatszolgáltatást teljesíteni.³⁷ Az adatszolgáltatás havi rendszerességű, kiskereskedőknek háromhavi rendszerességgel áll fenn adatszolgáltatási kötelezettsége. Az alapanyag adatokat az AKI, a késztermék adatokat a NÉBIH részére kell megküldeni, az adatok feldolgozását – a Terméktanács szakmai ellenőrzésével – a NÉBIH végzi. Az összesített adatokat és az átlagadatokat a NÉBIH havonta küldi meg a Terméktanács részére. Ezen adatok a Terméktanács honlapján kerülnek közzétételre.

A Terméktanács által kidolgozott alapárprognózis versenyjogi szempontból gyakorlatilag egy a hazai tejtermelők részére közzétett, a nyerstej átadási árának mértékére vonatkozó, nyilvános szakmai ajánlás. Ugyanakkor ettől az ajánlástól a megállapodáshoz önként csatlakozó tagok csupán minimális mértékben (+/- 2,5% sávban) térhetnek el, továbbá a Terméktanács más tagjai számára is árcentrumként, horgonyként szolgálhat, tehát hatása lényegesen nagyobb lehet, mint a csatlakozottak köre.

Az alapárprognózishoz kapcsolódó módszertan versenyjogi szempontból felülvizsgálatra szorul, főként magas inflációs környezetben. Egyrészt, egyes tejtermékek (tej, trappista sajt) kiskereskedelmi forgalomban megfigyelhető fogyasztói árának előző évi változása is befolyásolja a nyerstej árszintjére vonatkozó tárgyévi ajánlást. Ezen keresztül a prognózis módszertana jelenlegi formájában közvetlenül összekapcsolja a fogyasztói árak múltbeli emelkedését a nyerstej árának javasolt emelésével. Ez pedig olyan piaci környezetben, amikor kifejezetten magas az infláció és az élelmiszertermékek fogyasztói árai meredeken emelkednek, magával húzhatja a nyerstej árának nagyobb mértékű jövőbeli emelkedését. Látni kell ezzel

³⁵ <https://www.zuivelnl.org/en/milkprices/historic-overview> (letöltve: 2023. április 14.)

³⁶ <https://tejtermek.hu/download/603/alapar-modszertanpdf> (letöltve: 2023. április 14.)

³⁷ A Terméktanácsnál működő piaci jelentéstételi kötelezettségről szóló piacszerkezési intézkedés kiterjesztéséről szóló 4/2020. (II. 28.) AM rendelet

együtt azt is, hogy a nyerstej árának emelkedése – amint az a fenti elemzések alapján már rögzítésre került – a tejtermékek értékláncának valamennyi szintjén beépül a termékek árába és áremelkedésekhez vezet. Másrészt, hasonló a helyzet a nyerstej árák előző évi változásának szerepeltetésével is a képletben. Ez szintén permanens inflációt idézhet elő, hiszen, ha a megelőző évben magas volt a nyerstej árák emelkedése, akkor a következő évben is növekedést fog prognosztizálni a képlet, amely így beépül a piaci várakozásokba. Harmadrészt, a szubjektív környezeti indexekkel mesterséges módon növelhető az előrejelzés. A Terméktanács adatszolgáltatása alapján 2019 óta egyik környezeti index értéke sem volt 1 alatti, tehát ezekkel a szubjektív tényezőkkel növelhető volt a prognosztizált nyerstej ár. Végezetül érdemes megemlíteni, hogy a tehenészetek legnagyobb költségelemét, (az összköltségük több mint felét kitevő) takarmány árát mindössze 15%-os súllyal szerepeltetik az árképletben.

A fentiekre figyelemmel a GVH két szempontot javasol megfontolásra az árképlet felülvizsgálatakor. Egyrészt, az árképlet már középtávon is a hazai tejtermelők versenyképességének romlásához vezet, ha az egyensúlyinál magasabb nyerstej árakat eredményez és a kiskereskedelmi szektort az olcsóbb import tejtermékek beszerzésére ösztönzi. Ezt támasztja alá, hogy 2022 decemberében pl. már Franciaországban is olcsóbb volt a nyerstej ára, mint Magyarországon. Másrészt, az árképlet permanens áremelkedést, tehát magasabb fogyasztó árakat eredményez a tejtermékek körében, és ezzel fűtheti az inflációt is.

X. Nemzetközi kitekintés

A Magyarországon megfigyelhető, az élelmiszerek és köztük a tejtermékek körében észlelt jelentős áremelkedések nem csupán hazánkban voltak érzékelhetők. A GVH igyekezett ezért nem elszigetelten vizsgálni ezeket a jelenségeket, hanem a hazai folyamatok részletes feltárása mellett törekedett arra is, hogy megismerje az élelmiszerárak Európai Unióban végbemenő változásait, és az egyes tagállami versenyhatóságok és kormányok ezekre adott válaszait.

Fogyasztói árindex változása, valamint a nyerstej árának és külkereskedelmének alakulása

Az élelmiszerárak emelkedését a GVH nemzetközi összehasonlításban is érdemesnek tartotta vizsgálni, ugyanis egész Európában magas infláció tapasztalható, bár régióként és országoként eltérő mértékben. Az európai élelmiszerárakra vonatkozó statisztikai kimutatások forrásai az Eurostat adatai, melyek az elmúlt három év azonos időszakával összevetésben mutatják be a nemzetközi tendenciákat.

A harmonizált fogyasztóiár-index (HICP) éves változásának mértéke megmutatja, hogy a fogyasztási cikkek és szolgáltatások árai milyen mértékben változtak az előző év azonos időszakához viszonyítva. Ez az adat az egyes országok inflációs mértékeit összehasonlíthatóvá teszi, mert harmonizált definíció szerint állapítják meg azokat a tagállami statisztikai hivatalok (az adatokat az Eurostat publikálja).³⁸ A HICP számos alkategóriát foglal magába, melyek közül csupán egyik az élelmiszer. Az 7. táblázat kifejezetten az élelmiszer szegmensre vonatkozó adatokat tartalmazza.

7. táblázat. A harmonizált fogyasztóiár-index (HICP) élelmiszer kategóriájának uniós országokénti éves változása

Ország	2020. december	2021. december	2022. december
Ausztria	3,1	1,6	16,3
Belgium	1,7	1,4	15,7
Bulgária	2,1	8,9	27,0
Ciprus	0,4	1,0	12,2
Csehország	0,2	4,4	27,2
Dánia	0,3	1,9	15,6
Észtország	-0,2	6,1	30,8
Finnország	-0,3	1,3	16,5
Franciaország	1,3	1,5	13,1
Görögország	0,9	4,5	15,6
Hollandia	0,7	2,6	17,0
Horvátország	-1,1	8,5	19,7
Írország	-1,1	1,2	12,1
Lengyelország	0,4	8,2	21,2
Lettország	1,1	7,9	29,4
Litvánia	0,0	11,7	33,5

³⁸ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/hicp/overview?language=hu#> (letöltve: 2023. április 14.)

Ország	2020. december	2021. december	2022. december
Luxemburg	2,1	2,4	11,1
Magyarország	4,6	8,3	49,6
Málta	1,3	5,4	14,1
Németország	0,5	5,9	20,5
Olaszország	0,9	3,0	13,3
Portugália	1,6	3,0	20,4
Románia	2,9	7,0	23,0
Spanyolország	1,1	4,8	15,9
Svédország	0,8	1,7	18,9
Szlovákia	0,6	6,3	29,0
Szlovénia	0,7	4,1	19,2

Forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/PRC_HICP_MANR_custom_4826878/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=8089dbc9-3b2f-4ab9-bfd2-23d2aa192d04 (letöltve: 2023. április 14.)

Mivel a nyerstej szolgál a tejtermékek előállításának alapjául, a jelen gyorsított ágazati vizsgálatnak elengedhetetlen részét képezi a nyerstej áralakulásának vizsgálata az EU 27 tagállamában. A 8. táblázat a nyerstej árának elmúlt négy évben történő változását szemlélteti.

8. táblázat. A nyerstej árának alakulása országonként (euró/100 kg nyerstej)

Ország	2019. december	2020. december	2021. december	2022. december
Ausztria	37,31	41,41	44,16	59,78
Belgium	35,36	32,59	45,05	58,13
Bulgária	31,75	32,47	36,77	51,75
Ciprus	58,45	58,75	58,47	64,33
Csehország	34,25	32,51	38,00	54,28
Dánia	34,80	33,73	42,49	61,45
Észtország	31,32	29,60	35,78	54,42
Finnország	39,02	39,58	41,91	55,18
Franciaország	37,57	37,04	39,93	49,51
Görögország	38,89	38,88	42,99	56,91
Hollandia	36,41	35,19	43,72	62,51
Horvátország	34,35	34,43	35,23	55,89
Írország	36,52	37,49	48,46	69,34*
Lengyelország	33,33	34,69	40,18	59,39
Lettország	30,10	29,54	39,71	48,33
Litvánia	30,62	31,62	42,85	50,94
Luxemburg	N/A	N/A	N/A	N/A
Magyarország	32,64	30,70	33,94	54,55
Málta	52,36	51,37	62,26	61,67
Németország	35,29	35,11	42,25	61,72
Olaszország	38,70	35,90	39,50	57,40
Portugália	30,77	30,68	31,89	54,85
Románia	32,98	32,43	35,92	58,56
Spanyolország	32,82	32,91	35,34	57,96
Svédország	36,08	37,93	42,29	58,43
Szlovákia	33,13	32,38	35,47	51,38

Ország	2019. december	2020. december	2021. december	2022. december
Szlovénia	34,16	31,34	35,33	55,40

Megjegyzés: * 2022. novemberi adat.

Forrás: <https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DashboardRawMilk/RawMilkPrices.html> (letöltve: 2023. április 14.)

A nyerstej áralakulását jól szemlélteti az előző év azonos időszakához képest mért százalékos változása. A 9. táblázat tartalmazza a nyerstej árának alakulását az elmúlt három évben.

9. táblázat. A nyerstej árának éves alakulása uniós országoként (%)

Ország	2020. december	2021. december	2022. december
Ausztria	10,99	6,64	35,37
Belgium	-7,83	38,23	29,03
Bulgária	2,27	13,24	40,74
Ciprus	0,51	-0,48	10,02
Csehország	-5,08	1,89	42,48
Dánia	-3,07	25,97	44,62
Észtország	-5,49	20,88	52,10
Finnország	1,44	5,89	31,66
Franciaország	-1,41	7,80	23,99
Görögország	-0,03	10,57	32,38
Hollandia	-3,35	24,24	42,98
Horvátország	0,23	2,32	58,64
Írország	2,66	29,26	43,09*
Lengyelország	4,08	15,83	47,81
Lettország	1,86	34,43	21,71
Litvánia	3,27	35,52	18,88
Luxemburg	N/A	N/A	N/A
Magyarország	-5,94	10,55	60,72
Málta	-1,89	21,20	-0,95
Németország	-0,51	20,34	46,08
Olaszország	-7,24	10,03	45,32
Portugália	-0,29	3,94	72,00
Románia	-1,67	10,76	63,03
Spanyolország	0,27	7,38	64,01
Svédország	5,13	11,49	38,17
Szlovákia	-2,26	9,54	44,85
Szlovénia	-8,26	12,73	56,81

Megjegyzés: * 2022-ben nem decemberi, hanem novemberi adattal számolva.

Forrás: <https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DashboardRawMilk/RawMilkPrices.html> (letöltve: 2023. április 14.)

Az adatok alapján látható, hogy 2022-ben a vizsgált 27 EU-tagállam közül Magyarországon nőtt a 4. legnagyobb mértékben a nyerstej ára, többek között Franciaországban, Csehországban és Szlovákiában is olcsóbb a nyerstej, mint itthon.

Az egyes tagállamok tejpiacának fontos adata továbbá a nyerstej külkereskedelmi egyenlege. Azok az országok, ahol a vizsgált évben a nyerstej importja meghaladja annak exportját,

behozatalra szorulnak. A 10. táblázat szemlélteti az egyes uniós tagállamokban az elmúlt három év nyerstej export-importjának volumenét.

10. táblázat. A nyerstej külkereskedelmi volumen alakulása uniós országonként (tonna)

Ország	2020		2021		2022	
	Export	Import	Export	Import	Export	Import
Ausztria	78 291	19 860	60 867	14 266	44 353	12 265
Belgium	452 502	52 383	463 060	37 595	446 356	39 763
Bulgária	10 081	1 353	11 464	3 788	11 287	11 147
Ciprus	25 048	684	23 956	586	25 165	512
Csehország	47 469	1 560	52 283	1 004	42 825	1 471
Dánia	269 210	31 142	264 986	35 707	234 558	48 301
Észtország	6 285	155	4 127	21	3 826	44
Finnország	73 646	473	71 232	206	65 342	175
Franciaország	966 836	81 409	995 516	124 759	868 276	136 732
Görögország	61 669	3 807	63 576	2 294	63 000	1 603
Hollandia	920 175	102 042	878 306	84 419	868 558	85 350
Horvátország	37 391	13 584	31 394	16 247	37 734	10 168
Írország	776 315	801 384	747 267	688 965	808 168	807 072
Lengyelország	613 927	31 367	611 987	12 989	515 743	26 684
Lettország	16 101	305	14 203	365	12 992	501
Litvánia	90 073	1 300	83 706	2 362	66 607	4 098
Luxemburg	2 036	600	3 730	581	3 201	820
Magyarország	32 216	913	33 489	291	41 105	347
Málta	192	890	316	575	291	531
Németország	1 383 643	96 698	1 374 729	55 510	1 127 937	50 441
Olaszország	232 760	37 242	254 657	18 570	247 783	19 742
Portugália	55 918	2 108	50 721	203	48 421	228
Románia	19 850	1 646	22 221	736	15 426	1 676
Spanyolország	209 026	22 900	221 370	5 002	200 778	4 660
Svédország	52 730	5 776	64 779	3 707	59 203	6 503
Szlovákia	9 419	232	7 905	186	10 046	26
Szlovénia	43 299	401	46 972	589	42 871	851

Forrás: <https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DashboardDairy/DairyTrade.html> (letöltve: 2023. április 14.)

Az uniós versenyhatóságok fellépései, egyéb intézkedései az élelmiszerpiaci áremelkedésekkel összefüggésben

Az élelmiszerárak elmúlt időszakbeli drasztikus növekedése Európa-szerte problémát okoz. A GVH mellett számos más nemzeti versenyhatóság is vizsgálatokat indított az áremelkedések okainak feltárása érdekében. Jelen alfejezet a tejpiacot (is) érintő, az elmúlt három évben történt uniós versenyhatósági fellépésekre fókuszál.

Szűkebb régiókban a horvát versenyhatóság 2020-ban,³⁹ illetve 2022-ben⁴⁰ zárt le versenyfelügyeleti eljárásokat a tejtermékek piacán. A horvát versenyhatóság mindkét eljárásban megállapította az eljárás alá vont vállalkozás jogsértését a horvát versenytörvény alapján. A jogsértés megállapítása mellett bírság került kiszabásra tejfeldolgozókkal szemben, mivel a horvát versenyhatóság úgy találta, hogy a két tejfeldolgozó vállalkozás az erős alkupozíciójával visszaélve tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot folytatott üzleti partnereivel szemben, amikor többek között fizetési kötelezettségeiknek a törvényi határidőn túl tettek eleget, vagy éppen szerződés nélkül került sor termékek adásvételére.

A cseh versenyhatóság 2023. február 21-én szintén gyorsított ágazati vizsgálatot indított néhány alapvető élelmiszer piacán, többek között a tejtermékek piacán is. A vizsgálat célja, hogy kiderítse, hogy az elsődleges termelőktől az élelmiszer-feldolgozókon át a kiskereskedőig terjedő ellátási lánc történt-e, és ha igen, akkor melyik szereplőnél jelentős árrésnövekedés. Amennyiben a cseh versenyhatóság versenyellenes magatartásra utaló jeleket fedezne fel, közigazgatási eljárás kezdeményezést tervez, amelynek eredményeként az éves forgalom akár 10%-áig terjedő bírsággal sújthatja a versenyellenes magatartást tanúsítókat. A vizsgálat 2023 májusában zárult le.⁴¹ A vizsgálat eredményeként összességében elmondható, hogy a vizsgált termékkörök áremelkedéseivel kapcsolatban a versenyhatóság nem talált versenykorlátozó magatartásra utaló bizonyítékokat.

Az osztrák versenyhatóság 2022 októberében indított ágazati vizsgálatot⁴² az élelmiszerek piacán. A vizsgálat megindítását az emelkedő árakkal, az ellátási láncban fellelhető szűk keresztmetszetekkel és a növekvő inflációval indokolták. Az ágazati vizsgálat négy kérdés köré koncentrálódik: i) a 2022-es évben tapasztalt emelkedő élelmiszerárak az értéklánc mely szereplőjét terhelték elsődlegesen; ii) a termékkoncentráció milyen irányba változott és hogy alakult a sajátmárkás termékek piaci részesedése; iii) hogyan változott meg az élelmiszerpiacon a verseny az elmúlt években; valamint iv) hogyan hat az egyre jelentősebb tényezőként jelenlevő online kiskereskedelem a versenyre az élelmiszerek piacán. Mindennapi fogyasztási cikkek, úgymint a tej, kenyér, hús, gyümölcs és zöldség, üveges sör, valamint alkoholmentes italok szerepelnek a vizsgálat tárgyát képező fogyasztói kosárban. A vizsgálatot 2023-ban több szakaszban jellemzően adatfelvételi lépésekkel egészítették ki, mely várhatóan 2023 őszén zárul majd le.⁴³

A holland versenyhatóság 2019 és 2022 között végzett ágazati vizsgálatának⁴⁴ célja az ország mezőgazdasági szektorának árképzése, valamint az ökológiai termékek vásárlása mögött

³⁹ <https://www.aztn.hr/en/vindija-d-d-sanctioned-hrk-284000-for-imposing-unfair-trading-practices-on-milk-suppliers/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁴⁰ <https://www.aztn.hr/en/provedba-zntp-a-aztn-kaznio-pik-d-d-rijeka-sa-100-00000-kuna-zbog-nametanja-nepostenih-trgovackih-praksi-pri-otkupu-sirovog-mlijeka/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁴¹ <https://www.uohs.cz/en/information-centre/press-releases/competition/3584-investigation-of-five-staple-foods-shows-no-distortion-of-competition.html> (letöltve: 2023. július 5.)

⁴² <https://www.bwb.gv.at/en/news/news-2022/detail/bwb-veroeffentlicht-finale-leitlinien-fuer-unternehmen-zu-nachhaltigkeitskooperationen-1-1-1-1> (letöltve: 2023. április 14.)

⁴³ <https://www.bwb.gv.at/en/news/news-2022/detail-1/update-on-sector-inquiry-into-food-industry-afca-questions-price-comparison-sites> (letöltve: 2023. július 5.)

⁴⁴ <https://www.acm.nl/en/publications/agro-nutri-monitor-2022-price-formation-process-foodstuffs-and-reasons-purchasing-organic-products> (letöltve: 2023. április 14.)

meghúzóó okok feltárása volt. A vizsgálatban központi helyet foglalt el az ágazat fenntarthatóságának értékelése is. A vizsgálat során hét termék árképzését követték nyomon; ezek a termékek az étkezési burgonya, a hagyma, a körte, a paradicsom, a gomba, a friss tej és a sertéshús voltak. Érdekes konklúziója a tanulmánynak, hogy 2018 és 2020 között a piaci árak a tej tekintetében nem fedezték azokat a plusz költségeket, amelyek a bio minősítésű előállítás miatt merültek fel.

A portugál versenyhatóság szintén foglalkozott az infláció témájával, és ennek kapcsán 2022 augusztusában publikálták tanulmányukat,⁴⁵ amiben hangsúlyozták, mennyire fontos a háztartások vásárlóerejének megtartása inflációs környezetben és ehhez mennyiben képes hozzájárulni a hatékony versenyjogi jogalkalmazás.

A román versenyhatóság 2019 óta működtet egy „Price monitor”⁴⁶ nevű online platformot, ahol kiskereskedelmi élelmiszer- és üzemanyagárak érhetőek el. A lakosság számára is elérhető platform a jelentősebb élelmiszer-kiskereskedők által napi rendszerességgel – önkéntes adatszolgáltatással – feltöltött élelmiszerárak adatait dolgozza fel. A platform megközelítőleg 30 000 termékre vonatkozó információt jelenít meg, több mint 1700 üzlet adatai alapján. A rendszer létrehozásának fő célja az élelmiszer- és az üzemanyag-kiskereskedelmi piacok optimális működésének biztosítása volt. Ennek egyik eszköze a piaci mechanizmusok működésének monitorozása, ezáltal feltárva az esetleges torzulásokat/jogszabálysértéseket. Amennyiben utóbbira megfelelő bizonyítékok állnak rendelkezésre, a felelős cégek szankcionálására is sor kerülhet. Az online platform másik fő célja a verseny élénkítése az élelmiszer- és az üzemanyag kiskereskedelmi piacokon, valamint a versenykörnyezet javítása, hogy annak előnyei eljussanak a végfogyasztókhoz. A román versenyhatóságnak nincs hatásköre arra, hogy a piacon tevékenykedő vállalkozások eladási árainak kialakításába beavatkozzon, illetve, hogy azok árszintjét szabályozza.

Görögországban a kiskereskedelmi árak nyomon követésének két pillére van. Az első egy kormányzati intézkedés⁴⁷ alapján létrehozott árfigyelő platform,⁴⁸ amelyben élelmiszer- és üzemanyagárak szerepelnek, a másik pillér a görög versenyhatóság által működtetett mesterséges intelligenciát alkalmazó platform, amely az adatokat feldolgozza, és amely alkalmas versenyjogi jogsértés gyanúját felvető mintázatok szűrésére.

A görög kormány 2022 októberében döntött arról, hogy a meghatározott értékhatár fölötti éves összforgalommal rendelkező kiskereskedelmi láncok kötelesek rendszeres időközönként megküldeni a kormánynak a háztartások tisztességes megélhetéséhez szükséges és megfizethető áron elérhető fogyasztási cikkek („háztartási kosár”) listája szerinti, általuk forgalmazott termékek árait. A „háztartási kosár”-ban szereplő termékkategóriákat a Fejlesztési és Beruházási Minisztérium határozza meg és teszi közzé. Az érintett kiskereskedelmi láncok a háztartási kosárban szereplő minden termékkategóriából legalább egy termék esetében

⁴⁵ <https://www.concorrenca.pt/sites/default/files/Competition%20and%20purchasing%20power%20in%20times%20of%20inflation.pdf> (letöltve: 2023. április 14.)

⁴⁶ <https://monitorulpreturilor.info/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁴⁷ Ez logikailag a következő fejezethez tartozna, azonban a kormányzat és versenyhatóság munkájának szoros egymástól függése ezen a területen indokoltá teszi, hogy egy helyen együttesen kerüljenek tárgyalásra.

⁴⁸ <https://e-katanalotis.gov.gr/householdBasket> (letöltve: 2023. április 14.)

kötelesek biztosítani, hogy az ugyanabba a kategóriába tartozó más termékekhez képest megfizethető áron legyen elérhető.

A görög kormány kérte a nemzeti versenyhatóság véleményét az intézkedés versenyjogi megfelelőségéről, és a versenyhatóság pozitív állásfoglalást adott, tekintettel arra, hogy az intézkedés ideiglenes jellegű, nem torzítja a versenyt, hiszen termékek széles skáláját, termékköröket határoz meg, nem pedig konkrét termékeket és meghatározott időnként (7, 15 nap) változtatni szükséges a kedvezményes termékeket. Ugyanakkor a görög versenyhatóság felhívta a kormány figyelmét, hogy vizsgálja és figyelje, hogy a kiskereskedelmi láncok ne kizárólag a saját márkás termékeiket részesítsék előnyben. A versenyhatóság egyúttal jelezte, vizsgálni fogja, hogy nem merül-e fel az árak tekintetében összejátszás az áruházláncok között.

A görög kormány 2023 februárjában meghosszabbította a 2022 őszén hozott intézkedése időbeli hatályát 2023 húsvétig, valamint kiterjesztette a „háztartási kosár”-ban szereplő termékkategóriák körét az ünnephez szorosan kötődő élelmiszerekre is.⁴⁹ Az intézkedés időbeli hatályának meghosszabbításáról nem került közzétételre hivatalos, nyilvános is elérhető tájékoztatás. A görög gazdasági miniszter nyilatkozta szerint mindazonáltal az elmúlt időszakban heti 1%-kal, összesen pedig 5%-kal csökkentek az árak a „háztartási kosár”-nak és az árfigyelő platformnak köszönhetően,⁵⁰ amely ugyanakkor a hivatalos inflációs adatokban nem látható, a 2023. márciusi görögországi (élelmiszer-) infláció kis mértékben nőtt az előző havi értékhez képest.⁵¹ Hasonló mintázatok látszanak az év további részében is, így sajtóértesülések szerint az újonnan alakult görög kormány 2023 végéig tervezi meghosszabbítani a fennálló intézkedéseket.⁵²

Sajtóértesülések alapján a svéd versenyhatóság 2023 februárban ágazati vizsgálatot indított⁵³ annak érdekében, hogy feltárja a magas élelmiszárarak mögött meghúzódó okokat. A lépést az indokolta, hogy a skandináv országok közt kiugró értéket mutat a svéd élelmiszer-infláció.

Kormányzati intézkedések

A gyorsított ágazati vizsgálat eredményeinek kontextusba helyezése érdekében fontos az uniós tagállamok kormányainak az inflációra, illetve azon belül is az élelmiszer-inflációra adott válaszainak megismerése. Az intézkedések sokfélék, ugyanakkor azok csoportosításával könnyebben átláthatók a főbb irányvonalak. Az alábbi csoportokban kerülnek bemutatásra az intézkedések: áfacsökkentés, ársapka, energiaárak szabályozása, különböző közvetlen pénzügyi támogatások, valamint ágazati támogatások.

⁴⁹ <https://www.tornosnews.gr/en/greek-news/economy/48455-greek-government-announces-lent-basket-and-additions-to-household-basket.html> (letöltve: 2023. április 14.)

⁵⁰ <https://www.ot.gr/2023/04/13/english-edition/dev-min-on-household-basket-prices-are-not-just-stable-but-they-are-going-down> (letöltve: 2023. április 14.)

⁵¹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/PRC_HICP_MIDX_custom_5784023/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=f4543573-a640-4070-95d8-3f7226c8e66b (letöltve: 2023. április 14.)

⁵² <https://www.ekathimerini.com/economy/1214457/household-basket-extended/> (letöltve: 2023. július 5.)

⁵³ <https://theswedishtimes.se/articles/rising-food-prices-in-sweden-spark-investigation-by-competition-authority> (letöltve: 2023. április 14.)

Sok tagállami kormány élt az áfacsökkentés lehetőségével. A bolgár kormány a kenyér, illetve a liszt áfáját csökkentette 0%-ra 2023 év végéig.⁵⁴ Horvátországban 5%-ra csökkentették egyes alapvető élelmiszerek áfáját. A horvát kormány intézkedése a legnagyobb áfacsökkenést a vaj és margarin esetében jelentette, azokat korábban 25%-os áfakulcs terhelte. Áfacsökkentéssel válaszolt a lengyel kormány is a megnövekedett inflációra. 2022 elején „infláció elleni pajzs” elnevezésű intézkedéscsomagot vezetett be, aminek mentén az elektromos áram, az üzemanyag, valamint az alapvető élelmiszerek áfáját 0%-ra csökkentette. Az élelmiszerek vonatkozásában 2023. június 30-ig volt hatályban az intézkedés, a többi kategória tekintetében már kivételre került.⁵⁵ Ugyanakkor sajtóértesülések alapján a lengyel kormány 2023 végéig tervezi megtartani az élelmiszerek alacsonyabb áfaszintjét.⁵⁶ A spanyol kormány is csökkentette az alapvető élelmiszerek, úgy, mint a zöldség, a gyümölcs, a kenyér vagy a tej áfáját 4%-ról 0%-ra. Csökkentették továbbá az száraztészta és az olajok áfáját 10%-ról 5%-ra. Az áfacsökkentések 2023 júniusáig voltak hatályban a fél-sziget országában,⁵⁷ noha az intézkedések meghosszabbítása napirenden van.⁵⁸

A magyar kormányhoz hasonlóan ársapkát vezetett be a horvát kormány egyes élelmiszerek (tej, napraforgó étolaj, búzafinomliszt, kristálycukor, egész csirke, sertéshús és darált hús) tekintetében 2022 szeptemberében, amely intézkedés a jelentés kiadásának pillanatában is hatályban van.⁵⁹

Számos kormány az elszabaduló energiaárak megfékezésével próbálta mérsékelni az inflációt. Az energiaárakat érintő intézkedések módjai eltérnek. Van, ahol támogatást nyújtanak a megnövekedett költségek fedezésére, máshol az élelmiszerekhez hasonlóan ársapkát vezettek be, és előfordult, hogy ezen a területen is áfacsökkentéssel reagáltak a nemzeti kormányok. Mindezen lépések közvetetten az élelmiszerek piacát is érintették.

Az energiaárak megfékezése érdekében több intézkedéscsomagot is bevezetett az osztrák kormány. Ezek keretében 150 eurós kupont kaptak a háztartások, ezzel nyújtva támogatást a megnövekedett energiaköltségek fedezéséhez. Ezen túl a 2021-es átlagfogyasztás 80%-ának megfelelő villamosenergia felhasználás után egy meghatározott alacsonyabb összeget kell a háztartásoknak fizetniük.⁶⁰ A vállalkozásokat pedig az energiát terhelő adók csökkentésével

⁵⁴ <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/agrifood-special-capitals-brief-controlling-food-prices/> (letöltve: 2023. április 14.) és <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2023/03/02/0-vat-on-bread-and-flour-in-bulgaria-extended-until-end-of-2023> (letöltve: 2023. július 5.)

⁵⁵ <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/agrifood-special-capitals-brief-controlling-food-prices/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁵⁶ <https://www.vatcalc.com/poland/poland-extends-to-31-dec-2022-inflation-vat-rate-cuts/> (letöltve: 2023. július 5.)

⁵⁷ <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/agrifood-special-capitals-brief-controlling-food-prices/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁵⁸ <https://rightcasa.com/vat-reduction-on-food-remains-in-spain/> (letöltve: 2023. július 5.)

⁵⁹ <https://agrokep.vg.hu/kozelet/kulfoldi-hirek/elelmiszerarstopot-vezethet-be-a-horvat-kormany-27472/> (letöltve: 2023. április 14.) és <https://vlada.gov.hr/news/gov-t-set-of-measures-is-timely-and-strong-intervention/36041> (letöltve: 2023. április 14.)

⁶⁰ <https://www.mfat.govt.nz/en/trade/mfat-market-reports/austrias-response-to-the-european-energy-crunch-november-2022/?m=271691#search:YXVzdHJpYSdzIHJlc3BvbNIIHRvIHRoZSBldXJvcGVhbg==> (letöltve: 2023. április 14.)

segítették.⁶¹ A belga kormány csökkentette a villamosenergia és a földgáz áfáját,⁶² mely a háztartások számára 2023 áprilisától permanensé vált, noha az intézkedéssel párhuzamosan bevezetett jövedékiadó-reform részben ellensúlyozza előbbi előnyeit.⁶³ A francia kormány 2022-ben vezette be az ún. „tarifapajzsot”, ezáltal szabályozás alá vonva az energiaárakat.⁶⁴ Az intézkedés kisebb módosításokkal 2024. januárig marad hatályban.⁶⁵ A háztartási villamosenergia ára is ársapkát vezetett be a horvát kormány 2022. október 1-jétől 2023. szeptember 30-ig.⁶⁶ Ahogy már fentebb ismertetésre került, a lengyel intézkedéscsomag részét képezte az elektromos áram áfájának 0%-ra csökkentése, mely intézkedés azonban már nincs hatályban.⁶⁷ Luxemburgban 2023. január 1-jétől 2023. december 31-ig 15%-ban maximalizálták a földgáz árának emelkedését, aminek viszonyítási alapja az energiahordozó 2022. szeptemberi ára. A luxemburgi kormány a villamosenergia árát a 2022-es szintben határozta meg, amennyiben az az előírt átlagfogyasztás alatti mennyiségben kerül felhasználásra.⁶⁸ Ezen túl évi egyszeri pénzügyi támogatást nyújt a megnövekedett energiaárak fedezésére.⁶⁹ A háztartási villamosenergia áfáját csökkentette 2022. október 1-jei hatállyal 13%-ról 6%-ra a portugál kormány, az intézkedés 2023. év végéig hatályos.⁷⁰ A szlovén kormány 2022. szeptember 1-je és 2023. május 31-e közötti időszakokra a villamosenergia, a földgáz, a távfűtés és a tűzifa áfáját 22%-ról 9,5%-ra mérsékelte.⁷¹

Szociális intézkedésként sérülékeny csoportok egyszeri 300 eurós pénzügyi támogatása mellett döntött az osztrák kormány.⁷² A ciprusi kormány is meghatározott sérülékeny csoportok egyszeri támogatásáról határozott, amit készpénzben kaptak meg a kedvezményezettek.⁷³ Németországban célzottan a diákokra összpontosítottak a pénzügyi támogatások terén, és ezen juttatások összegét növelték.⁷⁴ A francia kormány az étkezési kuponok felhasználási körét

⁶¹ <https://www.bmf.gv.at/en/current-issues/Support-to-cushion-consumers-against-high-energy-costs-.html> (letöltve: 2023. április 14.)

⁶² <https://www.brusselstimes.com/299896/belgium-to-make-reduced-6-vat-for-gas-and-electricity-permanent> (letöltve: 2023. április 14.)

⁶³ <https://www.bdo.be/en-gb/news/2023/vat-reduction-gas-electricity-1-april-2023> (letöltve: 2023. július 5.)

⁶⁴ <https://www.service-public.fr/particuliers/actualites/A15480?lang=en> (letöltve: 2023. április 14.)

⁶⁵ <https://www.reuters.com/business/energy/french-aid-expected-dampen-near-84-power-price-rise-insee-2023-02-01/> (letöltve: 2023. július 5.)

⁶⁶ <https://vlada.gov.hr/news/gov-t-set-of-measures-is-timely-and-strong-intervention/36041> (letöltve: 2023. április 14.)

⁶⁷ <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/agrifood-special-capitals-brief-controlling-food-prices/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁶⁸ https://gouvernement.lu/fr/actualites/toutes_actualites/communiqués/2022/11-novembre/14-mesures-transition-energetique-menages.html (letöltve: 2023. április 14.)

⁶⁹ https://gouvernement.lu/en/actualites/toutes_actualites/communiqués/2022/02-fevrier/28-impact-prix-energie.html (letöltve: 2023. április 14.)

⁷⁰ <https://www.vatcalc.com/portugal/portugal-cuts-domestic-electricity-vat-from-13-to-6/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁷¹ <https://www.gov.si/en/registries/projects/measures-to-mitigate-price-increases/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁷² <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=10346&furtherNews=yes> (letöltve: 2023. április 14.)

⁷³ <https://www.reuters.com/world/middle-east/cyprus-caps-vat-electricity-increases-pensions-cushion-inflation-blows-2022-05-27/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁷⁴ <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/agrifood-special-capitals-brief-controlling-food-prices/> (letöltve: 2023. április 14.)

bővítette ki.⁷⁵ Az ír kormány a szociálisan rászoruló csoportoknak nyújtott egyszeri támogatáson túl a gyermeket nevelő családoknak nyújtott juttatások összegét is növelte.⁷⁶ Különböző szociális juttatások bevezetéséről döntött a lett⁷⁷ és a litván⁷⁸ kormány is. Jelentős pénzügyi támogatást nyújtott a máltai kormány sérülékeny állampolgárok számára. Az olasz kormány a legszegényebb családoknak biztosított kuponokat.⁷⁹ A családokat segítő támogatások bevezetéséről döntött a szlovák és a szlovén kormány is.⁸⁰

Görögországban bevezették az ún. Market Pass online platformot, amin keresztül jelentkezni lehet pénzügyi segélyre. A görög háztartások nagyjából 85%-a kedvezményezett. A Market Pass nevű platform 2023 februárjától 2023 júliusáig fut, melynek működését sajtóértesülések alapján az új kormány 2023 decemberéig fogja meghosszabbítani.⁸¹ Az egyszemélyes háztartások az időszakra 220 euróra jogosultak, és minden további fő után 100 euró jár a hat hónapra. A Market Pass célja, hogy fedezze a háztartások megnövekedett kiadását, különös tekintettel az élelmiszerekre. A jogosultságot jövedelemhez, illetve ingatlanvagyonhoz kötik. Az összeget kétféleképpen lehet igényelni, egyfelől digitális betéti kártyán, amely összeg élelmiszerboltokban, szupermarketekben, termelői piacokon, pékségekben és henteseknél, használható fel. A másik lehetőség, hogy a pénzt a kedvezményezett bankszámlára utalják, de ebben az esetben csupán az összeg 80%-ára jogosult, hiszen ez esetben a felhasználás nincsen korlátozva.⁸²

Romániában a kormány a „Support for Romania” program keretében elektronikus formában juttatott utalványokat, amelyek jogosulti köre szociális alapon került meghatározásra. Az utalványok 250 lej értékben kéthavonta kerültek kiosztásra 2023 januárjáig. Összesen 2,5 millió román állampolgár részesült a juttatásból. A román kormány továbbá egy egyszeri 700 lejes juttatást biztosított a szociális alapon szabott feltételeknek megfelelő nyugdíjasoknak. Utóbbi juttatásból megközelítőleg 3,3 millió ember részesült. Ezt megelőzően, már 2022 januárjában szintén hasonló juttatásról döntött a román kormány.⁸³ A spanyol kormány 200 euró értékben juttatott csekket az alacsonyabb jövedelmű családok számára.⁸⁴

⁷⁵ <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/agrifood-special-capitals-brief-controlling-food-prices/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁷⁶ <https://www.gov.ie/en/press-release/dc139-government-announces-new-cost-of-living-measures-for-families-businesses-and-the-most-vulnerable/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁷⁷ <https://www.ips-journal.eu/topics/economy-and-ecology/protecting-people-from-inflation-6139/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁷⁸ <https://finmin.lrv.lt/en/news/the-eur-2-26-billion-package-presented-to-counter-the-effects-of-inflation-and-to-strengthen-energy-independence> (letöltve: 2023. április 14.)

⁷⁹ <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/agrifood-special-capitals-brief-controlling-food-prices/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁸⁰ <https://www.gov.si/en/registries/projects/measures-to-mitigate-price-increases/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁸¹ <https://hellas.postsen.com/business/404202/Market-Pass-%E2%80%93-Expansion-with-new-beneficiaries-announced.html> (letöltve: 2023. július 5.)

⁸² <https://www.keeptalkinggreece.com/2023/02/20/market-pass-platform-open-feb21-qa/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁸³ <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/agrifood-special-capitals-brief-controlling-food-prices/> (letöltve: 2023. április 14.)

⁸⁴ <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/agrifood-special-capitals-brief-controlling-food-prices/> (letöltve: 2023. április 14.)

Felhasznált irodalom

AGÁRDI IRMA (2017): *Kereskedelmi marketing és menedzsment*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ANTONIOLI, FEDERICO–SANTERAMO, FABIO GAETANO (2022): On Policy Interventions and Vertical Price Transmission: The Italian Milk Supply Chain Case. *Journal of Agricultural and Resource Economics*, Vol. 47, No. 2, p. 342–354. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.310533>.

BAKUCS, ZOLTÁN–FALKOWSKI, JAN–FERTÓ, IMRE (2012): Price transmission in the milk sectors of Poland and Hungary. *Post-Communist Economies*, Vol. 24, No. 3, p. 419–432. <https://doi.org/10.1080/14631377.2012.705474>.

CONFORTI, PIERO (2004): *Price transmission in selected agricultural markets*. Rome, Commodities and Trade Division, Food and Agriculture Organization of the United Nations. /FAO Commodity and Trade Policy Research Working Paper, No. 7./

FALKOWSKI, JAN (2010): Price transmission and market power in a transition context: evidence from the Polish fluid milk sector. *Post-Communist Economies*, Vol. 22, No. 4, p. 513–529. <https://doi.org/10.1080/14631377.2010.518477>.

JUHÁSZ MIKLÓS–RUSZTHINÉ JUHÁSZ DORINA–TÓTH ANDRÁS (szerk. 2014): *Kommentár a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvényhez*. Budapest, Gazdasági Versenyhivatal.

KHARIN, SERGEI–LAJDOVA, ZUZANA–BIELIK, PETER (2017): Price transmission on the Slovak dairy market. *Studies in Agricultural Economics*, Vol. 119, No. 3, p. 148–155. <https://doi.org/10.7896/j.1711>.

MADDALA, G. S. (2004): *Bevezetés az ökonometriába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

MEYER, JOCHEN–VON CRAMON-TAUBADEL, STEPHAN (2004): Asymmetric Price Transmission: A Survey. *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 55, No. 3, p. 581–611. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.2004.tb00116.x>.

RAPSOMANAKIS, GEORGE–HALLAM, DAVID–CONFORTI, PIERO (2003): Market integration and price transmission in selected food and cash crop markets of developing countries: review and applications. In *Commodity market review 2003–2004*. Rome, Commodities and Trade Division, Food and Agriculture Organization of the United Nations, p. 51–75.

SINGER, PETER (2019): *Az állatok felszabadítása*. Budapest, Oriold és Társai.

SLADE, P.–MARKEVYCH, M. (2023): Killing the sacred dairy cow? Consumer preferences for plant-based milk alternatives. *Agribusiness*, <https://doi.org/10.1002/agr.21833>.